STUDIA AMMIANEA

DISSERTATIO INAUGURALIS

SCRIPSIT
ET PERMISSU AMPLISSIMI ORDINIS PHILOSOPHORUM
UPSALIENSIUM

AD SUMMOS IN PHILOSOPHIA HONORES
RITE CAPESSENDOS

IN PUBLICO DEFENDET

HARALD HAGENDAHL
LIC. PHIL. NAT. SUD.-NER.

IN AUDITORIO IV NON. MAI. MCMXXI
H. A. M. S.

UPSALIAE
TYPIS DESCRIPSIT APPELBERGS BOKTRYCKERI A.-B.
MCMXXI

STUDIA AMMIANEA

DISSERTATIO INAUGURALIS

SCRIPSIT
ET PERMISSU AMPLISSIMI ORDINIS PHILOSOPHORUM
UPSALIENSIUM

AD SUMMOS IN PHILOSOPHIA HONORES
RITE CAPESSENDOS

IN PUBLICO DEFENDET

HARALD HAGENDAHL
LIC. PHIL. NAT. SUD.-NER.

IN AUDITORIO IV NON. MAI. MCMXXI
H. A. M. S.

UPSALIAE
TYPIS DESCRIPSIT APPELBERGS BOKTRYCKERI A.-B.
MCMXXI

Ex Uppsala Universitets Årsskrift 1921 seorsum expressum

PRAEFATIO.

Ammiani Marcellini ingenio arteque dicendi subtiliter examinata iam pridem E. Norden (Kunstprosa II p. 650) "eine genaue stilistische Würdigung des Ammian ... ebenso wie eine gute Ausgabe ein dringendes Bedürfnis" dixit, neque aliter A. Gudemann (BphW 1916 p. 1337) "eine eingehende Erforschung des etwas barocken Sprachgebrauchs wie der stilistischen und rhetorischen Mittel, mit denen dieser lateinisch schreibende Grieche zu prunken sich sichtlich bemühte", rem magnam et arduam, aggrediendam censuit. Quare cum alterum perfectum uiderem recensione noua atque ea egregia, quam curauit C. U. Clark, haud alienum esse putabam in altero, si quid proficere possem, eniti. Haec enim res fere tota neglecta est, nisi quod A. v. Gutschmid (Kleine Schriften V p. 583 sq. Leipzig 1894) et Norden (l. l. p. 646 sqq.) uniuersam orationis formam breuiter exposuerunt. Nam quod Fr. Liesenberg olim pollicitus est se etiam de stilo Ammianeo disputaturum esse, consilio destitisse uidetur.

Speciminis causa quaestiones quasdam hac commentatione tractaturus sum, quarum tres ad colorem poeticum sermonis Ammianei, quarta ad uariationem pertinet. Quae autem de abundantia, de formis perfecti in *-ere* et *-erunt* exeuntibus, de aliis rebus scripsi, alio tempore fore ut liceat emittere spero.

Opere iniquioribus temporum condicionibus ad finem perducto restat, ut iis, qui de me bene meriti sunt, gratias agam quam maximas. E quibus primo loco mihi nominandus est P. Persson, praeceptor meus, qui me doctrina singulari aeque ac beneuolentia obstrinxit. Amicis, qui mihi in plagulis corrigendis strenue profuerunt, E. Lögdberg, G. Sandsioe, J. Svensson, G. Andersson, G. Lögdberg, magnam habeo gratiam. Denique profiteor me a uiris doctis, quorum tutelae Bibliotheca Uniuersitatis Upsaliensis commissa est, eximia esse benignitate adiutum.

Summarium.

Editiones.

Lindenbrog = Ammiani Marcellini rerum gestarum qui de XXXI supersunt libri XVIII . . . recensiti et Observationibus illustrati. Ex bibliotheca Fr. Lindenbrogi. Hamburgi 1609.

Valesius = A. M. . . . libri . . . emendati ab Henrico Valesio et Annotationibus illustrati . . . Parisiis 1636.

Gronouius = A. M. . . . libri . . . rec. ab Iacobo Gronouio. Lugduni Batauorum 1693.

Ernesti = A. M. r. g. libri qui supersunt ex recensione Valesio-Gronoviana. — Indicem dignitatum nec non glossarium Latinitatis adiecit A. G. Ernesti. Lipsiae 1773.

Wagner = A. M. q. s. cum notis integris Frid. Lindenbrogii, Henr. et Hadr. Valesiorum et Iac. Gronovii, quibus Thom. Reinesii quasdam et suas adiecit I. A. Wagner. Editionem absolvit C. G. A. Erfurdt. I—III. Lipsiae 1808.

Eyssenhardt = A. M. r. g. l. q. s. F. Eyssenhardt recensuit. Berolini 1871.

Gardthausen = A. M. r. g. l. q. s. Recensuit notisque selectis instruxit V. Gardthausen. I—II. Lipsiae 1874 sq.

Clark = A. M. r. g. l. q. s. Recensuit rhytmiceque distinxit Carolus U. Clark adiuuantibus Ludouico Traube et Guilelmo Heraeo. I—II: 1. Berolini 1910, 1915.

Index librorum[1].

Arch. = Archiv für lateinische Lexikographie und Grammatik, hrsg. von E. Wölfflin. Leipzig 1—15. 1884—1908.

Bæcklund = P. S. Bæcklund, Die lateinischen Bildungen auf -fex und -ficus. Diss. Uppsala 1914.

BCL = Bibliotheca classica Latina siue Collectio auctorum classicorum Latinorum cum notis et indicibus. Parisiis. Colligebat N. E. Lemaire.

Becker = A. Becker, Pseudo-Quintilianea. Symbolae ad Quintiliani quae feruntur declamationes XIX maiores. Progr. Ludwigshafen a. Rh. 1904.

Bednara, E., De sermone dactylicorum Latinorum quaestiones. Arch. 14, 317—360. 532—604.

——, Aus der Werkstatt der daktylischen Dichter. Arch. 15, 223—232.

Bergmüller = L. Bergmüller, Einige Bemerkungen zur Latinität des Iordanes. Progr. Augsburg 1903.

Bonnet = M. Bonnet, Le latin de Grégoire de Tours. Thèse. Paris 1890.

BphW = Berliner philologische Wochenschrift. Leipzig.

Büchele, uide Tross.

Börner = G. Börner, Vergils Einfluss bei den Kirchenschriftstellern der vornikänischen Periode. Diss. Erlangen 1902.

Bursians Jahresb. = Jahresbericht über die Fortschritte der klassischen Altertumswissenschaft, begründet von C. Bursian. Leipzig 1875—.

Chruzander = G. Chruzander, De elocutione Panegyricorum ueterum Gallicanorum. Diss. Upsaliae 1897.

CSEL = Corpus scriptorum ecclesiasticorum Latinorum editum consilio et impensis Academiae litterarum Caesareae Vindobonensis. Vindobonae.

De-Vit, Onomasticon = Totius Latinitatis Onomasticon opera et studio doct. Vincentii De-Vit lucubratum. I—IV. Prati 1859—1892.

Draeger, Tac. = A. Draeger, Über Syntax und Stil des Tacitus. 2. Aufl. Leipzig 1874.

Ehrismann = H. Ehrismann, De temporum et modorum usu Ammianeo. Diss. Argentorat. 1886.

Eranos = Eranos. Acta philologica Suecana. Upsaliae-Gotoburgi. 1896—.

Fassbender = Chr. Fassbender, De Iuli Valeri sermone quaestiones selectae. Diss. Monast. 1909.

Finke = H. Finke, Ammianus Marcellinus und seine Quellen zur Geschichte der römischen Republik. Diss. Heidelberg 1904.

[1] Praeterea his siglis usus sum:
c. c. = cursus causa.
c. p. = cursu prauo.
pps. = pluralis pro singulari.

Forcellini-Corradini = Lexicon totius latinitatis J. Facciolati, Æg. Forcellini et J. Furlanetti cura . . . lucubratum, nunc demum . . . auctius emendatius melioremque in formam redactum, curante Doct. Fr. Corradini I—IV. Pataaii. 1864—1887.

Friedrich, Catull. = Catulli Veronensis liber erklärt von G. Friedrich. Leipzig und Berlin 1908.

Friedlaender = D. Junii Juvenalis Saturarum libri V. Mit erklärenden Anmerkungen von Ludw. Friedlaender. I—II. Leipzig 1895.

Gatscha = F. Gatscha, Quaestionum Apuleianarum capita tria. (Dissertationes philologicae Vindobonenses. Vol. VI p. 139—190) Vindobonae 1898.

Geisau = I. v. Geisau, De Apulei syntaxi poetica et graecanica. Diss. Monast. 1912.

Georges = Ausführliches lateinisch-deutsches Handwörterbuch . . . ausgearb. von K. E. Georges. 8. Aufl. I—II. Hannover u. Leipzig 1913, 1918.

Glotta = Glotta. Zeitschrift für griechische und lateinische Sprache. Göttingen.

Goelzer = H. Goelzer, Etude lexicographique et grammaticale de la latinité de Saint Jérome. Thèse. Paris 1884.

Groehl = F. Groehl, De syntaxi Firmiciana. Diss. Vratislav. 1918.

Harmon = Austin Morris Harmon, The Clausula in Ammianus Marcellinus. Published under the auspices of Yale university (= Transactions of the Connecticut Academy of arts und sciences. Vol. 16, pages 117—245. New Haven, Connecticut).

Hassenstein = G. Hassenstein, De syntaxi Ammiani Marcellini. Diss. Regimonti 1877.

Haustein = A. Haustein, De genetiui adiectiuis accommodati in lingua Latina usu. Diss. Halis Saxorum 1882.

Heidrich = G. Heidrich, Der Stil des Varro. Progr. Melk 1892.

Hermes. Zeitschrift für classische Philologie. Berlin.

Hertz = M. Hertz, Aulus Gellius und Ammianus Marcellinus. Hermes 8 (1874) p. 257—302.

Hoppe, H., Syntax und Stil des Tertullian. Leipzig 1903.

I. F. = Indogermanische Forschungen. Zeitschrift für indogermanische Sprach- und Altertumskunde. Strassburg.

Ilewycz = Roman Ilewycz, Über den Einfluss Vergils auf die Carmina Latina epigraphica. Wien. Stud. 40 (1918) p. 68—78. 138—149 ib. 41 (1919) p. 46—51.

JclPh. = Jahrbücher für classische Philologie. Leipzig.

Kallenberg = H. Kallenberg, Quaestiones grammaticae Ammianeae. Diss. Halae. 1868.

Kaulen = Fr. Kaulen, Sprachliches Handbuch zur biblischen Vulgata. 2. Aufl. Freiburg i. B. 1904.

Keller = O. Keller, Grammatische Aufsätze (= Zur lateinischen Sprachgeschichte. Zweiter Teil). Leipzig 1895.

Klotz = R. Klotz, Handbuch der lateinischen Stilistik. Leipzig 1874.

Köne = I. K. Köne, Ueber die Sprache der römischen Epiker. Münster 1840.

Kottmann = Kottmann, De elocutione L. Junii Moderati Columellae. Progr. Rottweil 1903.

Koziol = Der Stil des L. Apuleius. Ein Beitrag zur Kenntniss des sogenannten afrikanischen Lateins von H. Koziol. Wien 1872.

Krebs-Schmalz = J. Ph. Krebs, Antibarbarus der lateinischen Sprache. 7. Aufl. von J. H. Schmalz. I—II. Basel 1905—07.

Kroll, Lat. Phil. = Lateinische Philologie bearbeitet von W. Kroll. (Wissenschaftliche Forschungsberichte hrsg. von K. Hönn II). Gotha 1919.

Kroll, Symm. = W. Kroll, De Q. Aurelii Symmachi studiis Graecis et Latinis. (Bresl. phil. Abhandl. VI: 2) Breslau 1891.

Kučera = Ed. Kučera, Ueber die taciteische Inconcinnität. Progr. Olmütz 1882.

Kühnast = L. Kühnast, Die Hauptpunkte der livianischen Syntax. 2. Aufl. Berlin 1872.

Kühner-Gerth II: 1, 2 = Ausführliche Grammatik der griechischen Sprache von R. Kühner. Zweiter Band: Satzlehre. 3. Aufl. . . . von B. Gerth. 1—2. Hannover u. Leipzig 1898, 1904.

Kühner-Stegmann II: 1, 2 = Ausführliche Grammatik der lateinischen Sprache von R. Kühner. Zweiter Band: Satzlehre. Zweite Auflage in zwei Teilen neubearbeitet von C. Stegmann. Hannover 1912—14.

Ladewig = Vergils Gedichte erklært von Th. Ladewig. I. Bucolica und Georgica. 5. Aufl. Berlin 1870. II. Aeneide Buch I—VI. 6. Aufl. Berlin 1871[1].

Landgraf = G. Landgraf, Bemerkungen zum sog. poetischen Plural in der lateinischen Prosa. Arch. 14, 63—74.

Leky = M. Leky, De syntaxi Apuleiana. Diss. Münster 1908.

Liechtenhan = E. Liechtenhan, Sprachliche Bemerkungen zu Marcellus Empiricus. Diss. Basel 1917.

Liesenberg I—III = Fr. Liesenberg, Die Sprache des Ammianus Marcellinus. 3 Progr. Blankenburg am Harz. I Kap. Der Wortschatz (das Nomen) 1888. I Kap. Der Wortschatz (Fortsetzung und Schluss) 1889. II Kap. Syntax und Stil (1. Teil) 1890.

Lindenbrog, Obss. = Fr. Lindenbrogi Obseruationes in Ammianum Marcellinum et in eundem collectanea. Hamburgi 1609.

Linse = Ae. Linse, De P. Ouidio Nasone uocabulorum inuentore. Diss. Tubingensis. Lipsiae 1891.

Löfstedt, Arnob. = E. Löfstedt, Arnobiana. Textkritische und sprachliche Studien zu Arnobius. (LUÅ Bd 12 Nr 5). Lund 1917.

——, Beitr. = E. Löfstedt, Beiträge zur Kenntnis der späteren Latinität. Diss. Uppsala (UUÅ 1907).

——, Per. Aeth. = E. Löfstedt, Philologischer Kommentar zur Peregrinatio Aetheriae. Untersuchungen zur Geschichte der lateinischen Sprache. Uppsala 1911.

——, Tert. I = Tertullians Apologeticum textkritisch untersucht von E. Löfstedt. (LUÅ Bd 11. Nr 6) Lund 1915.

——, Tert. II = E. Löfstedt, Kritische Bemerkungen zu Tertullians Apologeticum (LUÅ Bd 14 Nr 24). Lund 1918.

---

[1] Continet I p. 16. 67 sq. II p. vi sqq. indices uerborum, quae apud Vergilium primum occurrunt.

Löfstedt, Tert. III = Zur Sprache Tertullians von E. Löfstedt. (LUÅ Bd 16 Nr 2). Lund 1920.

Lorenz = Th. Lorenz, De clausulis Arnobianis. Diss. Vratislav. 1910.

LUÅ = Lunds Universitets Årsskrift. N. F. Afd. 1.

Maas = Paul Maas, Studien zum poetischen Plural bei den Römern. Arch. 12, 479—550.

Madvig = M. Tullii Ciceronis De finibus bonorum et malorum libri quinque. D. I. N. Madvigius recensuit et enarravit. Ed. 3. Hauniae 1876.

Mayen = G. Mayen, De particulis *quod quia quoniam quomodo ut* pro acc. cum infinitiuo post uerba sentiendi et declarandi positis. Diss. Kiliae 1889.

Mél. gréco-rom. = Mélanges gréco-romains tirés du Bulletin de l'Académie impériale des sciences de St.-Pétersbourg.

Meyer, Ges. Abh. = W. Meyer, Gesammelte Abhandlungen zur mittellateinischen Rytmik. I—II. Berlin 1905.

MGH = Monumenta Germaniae historica. Auctores antiquissimi. Berolini.

Michael = Hugo Michael, De Ammiani Marcellini studiis Ciceronianis. Diss. Vratislauiae 1874.

Mnemosyne. Bibliotheca philologica Batava. Lugduni Batavorum.

Mommsen, Ges. Schr. = Gesammelte Schriften von Th. Mommsen. I—VIII. Berlin 1905—13.

———, Sol. = C. Iulii Solini Collectanea rerum memorabilium. Iterum recensuit Th. Mommsen. Berolini 1895.

Müller = J. Müller, Der Stil des aelteren Plinius. Innsbruck 1883.

Müllers Handbuch = Handbuch der klassischen Altertums-Wissenschaft in systematischer Darstellung . . . herausgegeben von Dr. Iwan von Müller. München.

Nägelsbach-Müller = K. F. von Nägelsbachs Lateinische Stilistik. 9. Aufl. von I. Müller. Nürnberg 1905.

Neue-Wagener = Formenlehre der lateinischen Sprache von F. Neue. 3. Aufl. von C. Wagener. I—IV. Leipzig 1892—1905.

Nipperdey-Andresen = P. Cornelius Tacitus erklärt von K. Nipperdey. I^{11}, II^{6} von G. Andresen. Berlin 1915, 1908.

Norden, Aen. = P. Vergilius Maro, Aeneis Buch VI erklärt von E. Norden. 2. Aufl. Leipzig-Berlin 1916.

———, Kunstprosa = Die antike Kunstprosa vom VI. Jahrhundert v. Chr. bis in die Zeit der Renaissance von E. Norden. I. Dritter Abdruck. Berlin 1915. II. Zweiter Abdruck. Berlin 1909.

Novák = Rob. Novák, Curae Ammianeae. Pragae 1896.

Otto, Sprichw. = Die Sprichwörter und sprichwörtlichen Redensarten der Römer. Gesammelt und erklärt von A. Otto. Leipzig 1890.

Paucker, Hier. = C. Paucker, De latinitate B. Hieronymi obseruationes ad nominum uerborumque usum pertinentes. Berolini 1880.

———, Vorarb. = C. Paucker, Vorarbeiten zur lateinischen Sprachgeschichte, hrsg. von H. Rönsch. I—III. Berlin 1884.

Philol. = Philologus. Zeitschrift für das klassische Altertum und sein Nachleben. Göttingen, Leipzig.

P.-W. = Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft. Neue Bearbeitung, hrsg. von G. Wissowa. Stuttgart 1894—.

Regnier = Ad. Regnier, De la latinité des sermons de Saint Augustin. Thèse. Paris 1886.

Rhein. Mus. = Rheinisches Museum für Philologie. Bonn.

Ribbeck = P. Vergilii Maronis opera recensuit Otto Ribbeck. I—III. Lipsiae 1859—1862.

Richter = O. Richter, Topographie der Stadt Rom. 2. Aufl. München 1901 (Müllers Handbuch III: 3, 2).

Riemann, Liv. = Othon Riemann, Études sur la langue et la grammaire de Tite-Live. Paris 1879.

Rönsch, It. = H. Rönsch, Itala und Vulgata. Das Sprachidiom der urchristlichen Itala und der katholischen Vulgata unter Berücksichtigung der römischen Volkssprache. 2. Aufl. Marburg 1875.

Roscher = Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie . . . hrsg. von N. H. Roscher. Leipzig 1884—.

Salonius = A. H. Salonius, Vitae patrum. Kritische Untersuchungen über Text, Syntax und Wortschatz der spätlateinischen Vitae patrum (B. III, V, VI, VII). (Skrifter utgivna av Humanistiska Vetenskapssamfundet i Lund II). Lund 1920.

Schanz = M. Schanz, Geschichte der römischen Litteratur. I—II³, III—IV². München 1905 sqq. (Müllers Handbuch VIII).

Schickinger = H. Schickinger, Die Gräcismen bei Ammianus Marcellinus. Progr. Nikolsburg 1897.

Schink = W. Schink, De Romanorum plurali poetico. Diss. Ienae 1911.

Schmalz = J. H. Schmalz, Lateinische Grammatik. Syntax und Stilistik. 4. Aufl. München 1910 (Müllers Handbuch II: 2).

Schmaus = H. Schmaus, Tacitus ein Nachahmer Vergils. Diss. Erlangensis (Bamberg) 1887.

Schmidt = E. Schmidt, De poetico sermonis argenteae latinitatis colore capita duo. Diss. Vratislav. 1909.

Schulze, Symm. = E. Th. Schulze, De Q. Aurelii Symmachi uocabulorum formationibus ad sermonem uulgarem pertinentibus (= Dissertationes philologicae Halenses vol. VI (1886) p. 111—232).

Sittl = K. Sittl, Die lokalen Verschiedenheiten der lateinischen Sprache mit besonderer Berücksichtigung des afrikanischen Lateins. Erlangen 1882.

Slotty = F. Slotty, De numeri pluralis usu Catulliano. Diss. Ienae 1905.

Souter = A. Souter, A Study of Ambrosiaster. (Text and Studies. Contributions to biblical and patristic literature. Vol. VII: 4). Cambridge 1905.

Spindler = P. Spindler, De Arnobii genere dicendi. Diss. Strassburg 1901.

Ströbel = E. Ströbel, Tulliana. Sprachliche und textkritische Bemerkungen zu Ciceros Jugendwerk De inuentione. Progr. des k. Luitpoldgymnasium in München 1908.

Suppl. = Supplementband.

Teuffel-Kroll-Skutsch = W. S. Teuffels Geschichte der römischen Literatur. 6. Aufl. von W. Kroll und F. Skutsch. I—III Leipzig, Berlin 1910—16.

Thes. = Thesaurus linguae Latinae editus auctoritate et consilio academiarum quinque Germanicarum Berolinensis Gottingensis Lipsiensis Monacensis Vindobonensis. Lipsiae 1905—.

Thörnell, Tert. I = G. Thörnell, Studia Tertullianea (UUÅ 1917: 3). Uppsala 1918.

——, Tert. II = G. Thörnell, Studia Tertullianea II (UUÅ 1921: 1). Uppsala 1920.

Tross-Büchele = Ammianus Marcellinus Römische Geschichte übersetzt von Dr. Ludwig Tross und Dr. Carl Büchele. I—II. Stuttgart 1853—54 (libros XIV et XV Tross, ceteros Büchele uertit).

Trump = F. Trump, Observationes ad genus dicendi Claudiani eiusque imitationem Vergilianam spectantes. Diss. Halens. (Vratislauiae) 1887.

Uhlmann = W. Uhlmann, De Sex. Properti genere dicendi. Diss. Monast. 1909.

UUÅ = Uppsala Universitets Årsskrift. Filosofi, språkvetenskap och historiska vetenskaper.

Walde = A. Walde, Lateinisches etymologisches Wörterbuch. 2. Aufl. Heidelberg 1910.

Watson = E. W. Watson, The Style and Language of St. Cyprian (Studia biblica et ecclesiastica vol. IV p. 189—324). Oxford 1896.

Weissenborn-Müller = T. Liui Ab urbe condita libri. Wilhelm Weissenborns erklärende Ausgabe. Neu bearbeitet von H. J. Müller. Band I—X. Berlin 1880—1911.

Weymann = C. Weymann, Studien zu Apuleius und seinen Nachahmern (Sitz.-Ber. d. phil.-hist. Cl. d. k. b. Akad. d. Wiss. zu München 1893 Bd. 2 p. 321—392).

Wien. Stud. = Wiener Studien. Zeitschrift für klassische Philologie. Wien.

Witte = K. Witte, Singular und Plural. Forschungen über Form und Geschichte der griechischen Poesie. Leipzig 1907.

WklPh = Wochenschrift für klassische Philologie. Berlin.

Wölfflin, Comp. = E. Wölfflin, Lateinische und romanische Comparation. Erlangen 1879.

Volkmann = R. Volkmann, Die Rhetorik der Griechen und Römer. 2. Aufl. Leipzig 1885.

Z. f. ö. G. = Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien. Wien.

Glossaria.

Praeter Thesaurum linguae Latinae et lexica a Georges et Forcellini-Corradini composita in capite II conscribendo hos fere indices uerborum adhibui, in quibus comparandis magno mihi usui fuit opusculum Pauli Rowaldi, Repertorium lateinischer Wörterverzeichnisse und Speziallexika (Leipzig-Berlin 1914). In hac igitur tabula, quae apud Rowaldium glossaria annotantur, paucis significare satis habui, cetera plene stellulaque praefixa indicaui. Sunt autem auctoribus ordine temporis, quantum fieri potuit, digestis haec:

Plautus	Lodge
	Naudet BCL
Terentius	*Lemaire BCL II: 2. 1828.
Cato agr.	Krumbiegel (ed. Keil)
fragm.	Jordan
Lucretius	Paulson
Catullus	Wetmore
Cicero	Nizolius
orat.	Merguet
phil.	Merguet
Caesar	Meusel
Sallustius	Dietsch
Varro rust.	Krumbiegel (ed. Keil)
Nepos	*Descuret BCL 1820.
Tibullus	*[Brockhus], Albii Tibulli equitis Rom. quae extant. Amstelaedami 1708.
Vergilius	Merguet, Wetmore
Vitruuius	Nohl
Liuius	Ernesti, Fügner
Ouidius	Heinsius
Valerius Maximus	Hase BCL
Curtius	Lemaire BCL
Pomponius Mela	Tzschucke
Seneca trag.	*Pierrot BCL 1832.
phil.	*Bouillet BCL V: 2. 1832.
Petronius	Segebade-Lommatzsch
Lucanus	Lemaire BCL II: 2. 1832.
Plinius maior	*Delaforest BCL X: 1—2. 1831 sq.
Martialis	Friedlaender
Valerius Flaccus	Burmann

Silius	Lemaire BCL II. 1823.
Quintilianus inst.	*Lemaire BCL VII. 1825.
Ps. Quint. decl. mai.	Lehnert
decl. min.	Ritter
Statius	Amar-Lemaire BCL IV. 1830.
Plinius minor	*Lemaire BCL II. 1823.
Tacitus	Gerber-Greef
Suetonius	Baumgarten-Crusius
Iuuenalis	Friedlaender
Florus	*Freinsheim (ed. Lemaire) BCL 1827.
Apuleius	Floridus
Minucius Felix	*I. P. Waltzing, Lexicon Minucianum (Bibl. de la Fac. de Phil. et de Lettres de l'univ. de Liège. Sér. gr. fasc. III) Liège 1909.
Tertullianus	Oehler
apol.	*Index uerborum quae Tertulliani Apologetico continentur conf. P. Henen. Le Musée Belge 1909 p. 99—122. 1910 p. 113—178. 1911 p. 35—48.
Iustinus	Eichert
Cyprianus	Hartel CSEL III
Commodianus	Dombart CSEL XV
Arnobius	Reifferscheid CSEL IV
Lactantius	Brandt-Laubmann CSEL XXVII
Scriptores historiae Augustae	Lessing
Panegyrici	de la Baune
Iulius Valerius	Kuebler
Iuuencus	Huemer CSEL XXIV
Firmicus Maternus math.	Kroll-Skutsch
err.	Ziegler
Dictys	Meister
Lucifer	Hartel CSEL XIV
Filastrius	Marx CSEL XXXVIII
Priscillianus	Schepss CSEL XVIII
Optatus	Ziwsa CSEL XXVI
Ausonius	Schenkl MGH V: 2
Auienus	Holder
Ammianus Marcellinus	Ernesti
Claudianus	Birt MGH X
Prudentius	*Aurelii Prudentii Clementis quae exstant carmina rec. A. Dressel. Lipsiae 1860.
Paulinus Nolanus	Hartel CSEL XXX
Cyprianus Gallus	Peiper CSEL XXIII
Orosius hist. apol.	Zangemeister CSEL V
Cassianus	Petschenig CSEL XVII
Vegetius mil.	Lang
Sedulius	*Huemer CSEL X. 1885.

Saluianus	Pauly CSEL VIII. Halm MGH I: 1.
Claudianus Mamertus	*Engelbrecht CSEL XI. 1885.
Apollinaris Sidonius	Luetjohann MGH VIII
Victor Vitensis	Petschenig CSEL VII
Fulgentius	Helm
Eugippius	Sauppe MGH I: 2
Alcimus Auitus	Peiper MGH VI: 2
Ennodius	Hartel CSEL VI. Vogel MGH VII
Cassiodorus uar.	Traube (ed. Mommsen) MGH XII
Iordanes	Mommsen MGH V: 1
Corippus	Partsch MGH III: 2
Venantius Fortunatus carm.	Leo MGH IV: 1
Gregorius Turonensis	Arndt-Krusch

Gromatici ueteres	Blume-Lachmann-Rudorff
Historicorum Rom. reliquiae	Peter
Poetae latini minores	*Lemaire BCL VIII. 1826.
Scriptores rei rusticae	Schneider
Iuris consulti	Dirksen
	Heumann-Seckel[9]
	Vocabularium Iurisprudentiae Romanae.

CAP. I.

De Ammiano Vergilii imitatore.

Ammianus Marcellinus, 'miles quondam et Graecus', ut in fine operis ipse testatur[1], cum hoc sibi proposuisset, ut libros rerum gestarum 'a principatu Caesaris Neruae exorsus ad usque Valentis interitum' Latino sermone conscriberet[2], quo copia ac facultate Latine loquendi insigniore excelleret, optimum quemque sibi scriptorem elegit, ad cuius similitudinem orationem suam conformaret. Quod cum ex eo liceat suspicari, quod Ciceronis uerba saepe ita attulit, ut eum maximis laudibus celebraret, tum studiis uirorum doctorum effectum est, ut qua ratione quos imitatus esset, cognosceretur. Auspicante enim Martino Hertz, uiro singulari doctrina copia memoria pollente, uiri doctissimi H. Michael A. Gerber H. Wirz E. Schneider C. Weymann F. Gatscha alii summam operam dederunt, ut quae ab aliis delibata in usum suum conuertisset, inuestigarent suasque cuique locutiones restituerent[3]. Constat igitur Ammianum plurima neque ea communi litterarum Latinarum scientia praeditum e scriptoribus prosae orationis praeter ceteros Ciceronem Sallustium Liuium Valerium

---

[1] 31, 16, 9 (600, 8).

[2] Cf. Norden, Kunstprosa II p. 646: "Es ist . . . für die andauernde geistige Superiorität des Ostens über den Westen äusserst bezeichnend, dass die beiden einzigen Schriftsteller, die sich in dieser späten Zeit (i. e. quarto saeculo exeunte) noch zu wirklich bedeutenden Gesamtkompositionen in lateinischer Sprache aufschwingen konnten, geborene Griechen waren, neben Ammian der Dichter Claudian".

[3] Cf. Schanz IV: 1 p. 104 sq. et infra p. 20. 22. E dissertatione, quam scripsit H. Finke, Ammianus Marcellinus und seine Quellen zur Geschichte der römischen Republik, quamquam ad res solas respicit, licet intelligere Ammianum auctores suos (Valerium Maximum Florum Gellium alios) saepe ad uerbum expressisse.

Maximum Tacitum Florum Apuleium Gellium legisse siue potius expilauisse[1]. In eo autem HERTZ minus recte iudicauit, quod Ammianum ea, quae ab aliis eleganter dicta animaduertisset, in commentarios coegisse ac ratione quadam singulari ita adhibuisse putat, ut aliud alio loco diceret uariaret artificiose reconderet. Optime autem SCHANZ sententiam HERTZII improbans[2]: "Wer ohne Vorurteil Ammian gelesen hat" inquit "wird leicht zu der Überzeugung kommen, dass der Historiker zu bedeutend ist, um in solcher mechanischer Art zu arbeiten. Dass Richtige ist, dass Ammian auf Grund der eingehendsten Lektüre eine Masse Reminiscenzen im Kopfe hatte, die er natürlich unbewusst verwertete".

Sed ut de scriptoribus prosae orationis quos imitaretur uberrime disputatum est, ita de poetis parum constat. Quorum e numero unius nomen Vergilii in libris Ammiani occurrit[3] summisque laudibus *Mantuanus uates excelsus*, *poeta praeclarus*, *eminentissimus uates* effertur. Atque eclogae quidem decimae meminit, in mentionem Cornelii Galli, procuratoris Aegypti, incidens, 17, 4, 5 (109, 21): *is est* (*si recte existimo*) *Gallus poeta, quem flens quodam modo in postrema Bucolicorum parte Vergilius carmine leni decantat.* E georgicis autem duos uersus 2, 105 sq. transscribit 31, 4, 6 (565, 12): *illud sane neque obscurum est neque incertum, infaustos transuehendi barbaram plebem* (sc. Gothos

[1] Illud quoque admoneo Ammianum cum Solino saepe mirum in modum consentire, siue Solinum legit, siue, ut MOMMSENO persuasum est, uterque e deperdita quadam chorographia Pliniana hausit; cf. MOMMSEN, Sol. p. XVII. XIX sqq. 243 (index locorum cum Solino congruentium).

[2] L. l. p. 105. — Cf. p. 102: "Wenn ihm auch das Latein als die offizielle Sprache des Heeres geläufig war, so besass er damit noch nicht die Fertigkeit, das Latein in Form der Schriftsprache zu handhaben; diese Fertigkeit hat sich Ammian aus vielen lateinischen Büchern anzueignen gesucht. Seine Phraseologie ist aus lauter Reminiscenzen aufgebaut, wie sie nur ein gutes Gedächtnis an die Hand geben kann". Similiter MOMMSEN, Ges. Schr. VII p. 424 adn. — O. SEECK autem P.-W. I, 1851 cum HERTZIO facit.

[3] Praeter Vergilium Plautus et Terentius singulis locis designantur: 15, 13, 3 (70, 2) *abiecte ignauus et, ut ait comicus, arte despecta furtorum* (BG *despectatur tuorum* V) *rapiens propalam* ~ Plaut. Epid. 12 *minus iam furtificus sum quam antehac. : : Quid ita? : : Rapio propalam.* 14, 6, 16 (15, 21) *familiarium agmina tumquam praedatorios globos pos terga trahentes, ne Sannione quidem, ut ait comicus, domi relicto* ~ Ter. Eun. 780 *solus Sannio seruat domi.*

permissu Valentis in Thraciam transportatos) *ministros numerum eius conprehendere calculo saepe temptantes conquieuisse frustratos,*

'quem qui scire uelit',

ut eminentissimus memorat uates,

'Libyci uelit aequoris idem
discere[1] *quam multae zefyro truduntur*[2] *harenae'.*

Versum Aeneidos 5, 320 *proximus huic, longo sed proximus interuallo* commemorat 19, 9, 7 (174, 6): ⟨*erat*⟩ (sc. Craugasius perfuga) *secundi loci post Antoninum, ut ait poeta praeclarus, 'longo proximus interuallo'.* Denique cum in eo est, ut ea, quae a Iuliano Caesare in Gallia praeclare gesta sint, plane πανηγυρικῶς memoriae tradat[3], primum ponit, quod Vergilius in posteriore Aeneidos parte[4] ad bellum Troianorum et Latinorum carmine celebrandum assurgens. Ait enim 15, 9, 1 (62, 1): *quoniam — ut Mantuanus uates praedixit excelsus — 'maius opus moueo maiorque mihi rerum nascitur ordo', Galliarum tractus et situm ostendere puto nunc tempestiuum.*

Omnia igitur opera Vergiliana Ammiano nota fuisse testimoniis ipsius apparet. Neque tamen, etsi est cur suspicemur, eum pro sua consuetudine flosculos eiusdem et alios hic illic adhibuisse, quam late pateret imitatio Vergiliana, adhuc satis exploratum est. Nam a commentatoribus quidem ueteribus Lindenbrogio Valesiis Gronovio Wagnero nonnulla cum ex aliis poetis tum e Vergilio adnotata sunt, plerumque tamen ita, ut magis explanandi causa afferrentur, quam quo Ammiano scribenti obuersata fuisse probaretur. Ribbeck autem, uir de Vergilio egregie meritus, in indicibus Vergilii imitatorum, quos editioni adiecit[5], ex Ammiano haec testimonia sola ascripsit, quorum primum certissimum, cetera leuioris momenti uidentur:

---

[1] Sic EA edd., *dicere* V. Vetus corruptela ni fallor in codicibus quoque Vergilianis MV a^1 b γ exstat (*discere* a^2 ceteri).

[2] Sic V, Clark. *turbentur* A et Bentley e codd. Vergilianis (*turbantur* deteriorum librorum pauci quidam).

[3] Cf. 16, 1, 2 sq. (71, 7) *singula serie progrediente monstrabo, instrumenta omnia mediocris ingenii, si suffecerint, commoturus. 3. quicquid autem narrabitur, . . . ad laudatiuam paene materiam pertinebit.*

[4] Aen. 7, 44 sq. *maior rerum mihi nascitur ordo, | maius opus moueo.*

[5] Ribbeckii indices quamuis locupletes haud mediocriter supplendos ac reficiendos esse uel ex iis, quae in hoc capite disputaturus sum, apparebit. Cf.

14, 11, 23 (35, 15) *ceruice abscisa ereptaque uultus et capitis dignitate cadauer est relictum informe, paulo ante urbibus et prouinciis formidatum.*	Aen. 2, 556 sqq. (Priamum) *tot quondam populis terrisque superbum | regnatorem Asiae. iacet ingens litore truncus | auolsumque umeris caput et sine nomine corpus*[1].
14, 2, 17 (7, 17) *muri . . . quorum tutela securitas poterat in solido locari cunctorum* (EA *locarum cunctorum* V *securi poterant cuncta conlocare* G).	Aen. 11, 426 sq. *multos alterna reuisens | lusit et in solido rursus Fortuna locauit*[2].
15, 8, 13 (60, 4) (in oratione Constantii) *fixo gradu consiste inter signiferos ipsos, audendi in tempore consideratus hortator.*	Aen. 12, 159 sq. '*auctor ego audendi*'. *sic exhortata reliquit | incertam* (sc. Iuno Iuturnam)[3].

Neque uero uiri doctissimi M. Hertz[4] H. Michael[5] L. Dautremer[6], etsi eos non fugit Ammianum e Vergilio multa sumpsisse, studia curasque in hanc rem intenderunt. Quare quoniam hoc mihi suscipiendum putaui, ad illas imitationes enumerandas aggrediar, quas uel ipse animaduerti uel ab aliis iam

---

etiam Gatscha p. 144. — Occasione e loco arrepta id moneo me, ut in locis proferendis eam fere rationem secutus sum, quam in Thesauro linguae Latinae usurpatam inueni (cf. Thes. Index librorum scriptorum inscriptionum, ex quibus exempla afferuntur. Lipsiae 1904), ita semper Anthologiam Latinam, quam ediderunt F. Buecheler et A. Riese (I—II Lipsiae 1894—1906), adhibuisse pro ea, qua Ribbeck usus est: Anthologia ueterum Latinorum epigrammatum et poematum, ed. P. Burmann. I—II Amstelaedami 1759—1773. Itaque pro anth. L. I 178, 89 (ita Ribbeck) Anth. 17, 89 R(iese) scripsi, pro anth. L. IV 296, 1 Carm. epigr. 1398, 1 B(uecheler).

[1] Ribbeck II p. 392 sq. [2] Id. III p. 406.

[3] Id. III p. 412. Sed mihi quidem nimis incertum uidetur, num haec e Vergilio sumpta sint. Nam *audere* absolute i. q. 'audaciam induere', 'audacia uti', 'audacem esse' haud raro (etiam a Cic!) ponitur: cf. Thes. II 1255, 64 sqq.

[4] L. l. p. 259: "mancher virgilianische Anklang liegt auf der Hand und ist meist von den Herausgebern nachgewiesen". Cf. etiam p. 268. Ipse unum testimonium attulit.

[5] L. l. p. 3: "ei Vergilium non incognitum fuisse . . . affirmatur flosculis non paucis, quibus poetam est imitatus".

[6] Ammien Marcellin. Étude d'histoire littéraire. Thèse. Lille 1889, p. 203 sq.

adnotatas uidi[1]. Quibus perpensis spero, fore, ut uerum probetur id quod Dautremer iam suspicatus est[2]: "Nous croyons qu'il a lu Virgile, et que, si sa langue et son style sont, comme nous le remarquerons, parfois poétiques, c'est qu'il n'a pas toujours résisté à l'influence exercée sur lui par cette lecture".

Restat ut de locis conferendis pauca dicam. Nam quoniam inter omnes constat Vergilium quasi exemplar non solum poetas sed etiam scriptores multos posteriores habuisse, summam operam dedi, ut loci Vergilii similes utrum apud alios quoque inuenirentur necne, inuestigarem, neque dubitaui, si quas locutiones, quae apud Vergilium primum occurrerent, paulo communiores factas animaduertissem, eas inter imitationes Vergilianas asciscere. Nam ut ex his non potest euinci, Ammianum Vergilii imitatorem exstitisse, ita, quoniam de ea re cum testimoniis ipsius tum aliis locis haud dubiis satis constat, maioris momenti uidentur, quam quae plane spernantur. Sed num in ea re iusto longius progressus sim, aliorum iudicio permitto. Proinde ad ea de quibus quaeritur accedamus.

14, 5, 7 (11, 17) *tandem desineret quieti coalitos homines in aperta pericula proiectare* (ŒBG *prolectare* V). (Clark.)	Aen. 11, 360 sq. *quid miseros totiens in aperta pericula ciues | proicis?*
14, 11, 22 (35, 4) *Adrasteo pallore perfusus*[3].	Aen. 6, 480 *Adrasti pallentis imago.*
15, 1, 1 (38, 5) *moras rumpens intempestiuas.*	Georg. 3, 42 sq. *en age segnis | rumpe moras*[4] Aen. 4, 569 *heia age rumpe moras*[5] 9, 13 *rumpe moras omnis*[6].

---

[1] Uncis rotundis nomen illius inclusi, qui uersum Vergilianum primus quod sciam in comparationem uocauit.

[2] L. l. p. 204.

[3] Minus recte in Thes. I 823, 39 sq. *Adrasteus* ad *Adrasteam* (i. q. Nemesis) refertur; locum Vergilianum recordatione perstringi Gronovius uidit.

[4] ~ Sil. 8, 414 sq. (Ribbeck I p. 259).

[5] ~ Stat. Ach. 2, 198 Mart. 2, 64, 9 Calp. ecl. 1, 31 Anth. 17, 89 R. (Ribbeck II p. 412).

[6] ~ Anth. 198, 10 R. (Ribbeck III p. 381). — Alia testimonia huius uerborum structurae Kroll, Symm. p. 44 sq. ex Ou. Lucan. Val. Fl. Plin. min. Symm., Weymann, Arch. 11, 548 (laudatus a Bürner p. 30) e Ps. Origen. tract., Ilewycz, Wien. Stud. 40 (1918) p. 74 e carm. epigr. attulerunt. Addo Paul Nol. epist. 8, 3 uers. 1. Cf. etiam Krebs-Schmalz 2, 524.

15, 4, 8 (45, 22) *reuoluta iam luce* 28, 2, 13, (463, 15) *ante reuolutam lucem.*

Aen. 10, 256 sq. *interea reuoluta ruebat* (P^1R edd. *rubebat* P^2 Ribbeck) | *matura iam luce dies.*

15, 4, 9 (46, 3) *strictis mucronibus* 20, 7, 14 (199, 25) *hinc indeque stricto mucrone* 24, 6, 11 (351, 24) *mucronibus strictis* 27, 1, 4 (420, 4) *strictis conflixere mucronibus.* Cf. etiam 14, 5, 8 (11, 24) *iam destrictum mucronem* 17, 12, 21 (128, 9) *eductisque mucronibus* 27, 12, 8 (445, 24) *expeditis mucronibus* 31, 13, 2 (589, 21) *mucronem exerere.*

Aen. 2, 449 *strictis mucronibus* 10, 651 sq. *strictumque coruscat* | *mucronem* 12, 663 *strictis . . . mucronibus*[1].

15, 7, 4 (57, 5) *ut seditiosorum antesignanum . . . pos terga manibus uinctis suspendi praecepit.*

Aen. 2, 57 sq. *ecce manus iuuenem interea post terga reuinctum* | *pastores magno ad regem clamore trahebant*[2].

15, 8, 9 (59, 14) *uelut praescia uenturi proclamans* (Wm^2

Aen. 6. 65 sq. *tuque, o sanctissima uates,* | *praescia uenturi*[3].

[1] Sen. dial. 6, 20, 5 *strictos in ciuilia capita mucrones* Tac. hist. 1, 27. 2, 41. 5, 22 *strictis mucronibus* Ps. Quint. decl. mai. (cf. Becker p. 28. 55).

[2] Locus imitatione saepe expressus. Praeter testimonia a Ribbeck II p. 385 sq. collecta (sc. Ou. met. 3, 575, Homer. 540, Auson. 325, 60) haec affero: Sen. contr. 2, 1, 7 *ille Croesus . . . pos terga uinctis manibus ductus est* (Schmidt p. 21) Sil. 1, 450 *post terga reuinctum* 16, 72 sq. *Hannon palmas post terga reuinctus* | *ecce trahebatur* Suet. Vit. 17, 1 (Vitellius) *religatis post terga manibus . . . in forum tractus est* (propius tamen accedit ad Ou. met. 3, 575 *tradunt manibus post terga ligatis*) Ps. Quint. decl. mai. 6, 18 (127, 15 L.) *reuinctas pone terga manus* (*terga* coni. Dessauer; *ponet ergo* B *pene tergo* V; *pone tergum* cod. Paris. 1618 Lehnert; cf. Becker p. 27) Iuuenc. 4, 588 *Christum post terga reuinctum* | *. . . trahebant* Lucif. moriend. 14 (313, 29 H.) *nihil interest, clauo per te an lancea moriar, restrictis post terga manibus an porrectis sparsisque* Claud. rapt. Pros. 1, 155 *saucia terga reuinctus* Paul. Nol. carm. 19, 523 *furaces post terga manus nodata reuinctus* Prud. ham. 435 *post terga reuinctus.* — Pluralis suo iure dicitur Stat. Theb. 12, 677 *interea ferro pos terga reuinctas* Claud. 21, 213 *post terga reuincti* (Birt ~ Verg. Aen. 2, 57). Symmachus autem numerum singularem ad nomen pluraliter elatum refert rel. 9, 3 *Arsacidas post tergum reuinctos* (Kroll, Symm. p. 46 imitationem Vergilianam interpretatur).

[3] Ou. met. 6, 157 *uenturi praescia Manto* 9, 418 sq. *uenturi praescia . . . Themis* Val. Fl. 5, 53 *uenturi praescia caeli* Claud. 24, 180 *Romaque uenturi*

Clark c. c. *praedans* V *praedicans* EBG *praedic⟨e⟩ns* Traube).

16, 12, 13 (92, 29) *stridore dentium infrendentes* (milites).

Aen. 3, 664 *dentibus infrendens gemitu* (Polyphemus) 8, 230 *dentibus infrendens* (Tirynthius) 10, 718 (de apro)[1].

17, 4, 14 (111, 9) *per maria fluentaque Thybridis*[2].

31, 7, 16 (575, 7) *albentes ossibus campi* (Lindenbrog).

Aen. 12, 35 sq. *recalent nostro Tiberina fluenta | sanguine adhuc campique ingentes ossibus albent*[3].

18, 6, 3 (145, 16) *credimus* (*neque enim dubium est*) *per aerios* (Wm^{2}G *aerarios* V) *tramites famam praepetem uolitare*[4].

Aen. 9, 473 sq. *uolitans pinnata per urbem | nuntia Fama ruit* 7, 104 sq. *circum late uolitans iam Fama per urbes | Ausonias tulerat*[5].

18, 7, 4 (150, 6) *frumenta omnia cum iam stipula flauenti turgerent, herbasque pubentes.*

Georg. 1, 315 *frumenta in uiridi stipula lactentia turgent*[6].

Aen. 4, 514 *pubentes herbae*[7].

---

gaudebat praescia fati rapt. Pros. 2, 109 *uenturi praescia laurus* (utrobique Birt uersum Vergilianum laudat). Cf. etiam Auien. Arat. 123 *praescia uenturis dant semper signa procellis.* — *Praescius futurorum* legitur apud Cypr. mort. 19 (308, 26 H.) (Bürner p. 24) Paneg. 9 (4), 10, 1 Lact. inst. 2, 9, 11. 4, 26, 40 (Bürner p. 43) Dict. 1, 15. 2, 30 Lucif. Athan. 1, 19 (101, 8 H.) 2, 38 (134, 12 H.) Amm. 21, 6, 3 (226, 7).

[1] Iul. Val. 3, 39 (146, 18 K.) *infrendere dentibus* (Fassbender p. 18). Sed haud scio an homines ita soliti sint loqui; cf. Plaut. Capt. 913 *frendebat dentibus* Truc. 601.

[2] Vide cap. II s. u. *fluenta.*

[3] In Thes. I 1489, 42 sq. post hos locos affertur Coripp. Ioh. 2, 19 sq. *campique et montes arbor et omnis | albet.* Melius conferendi sunt Ou. fast. 1, 558 *humanis ossibus albet humus* Sen. Oed. 94 *albens ossibus sparsis solum* Coripp. Ioh. 3, 295 sq. *pinguescunt sanguine campi, | ossibus albescunt.* Aliter Tac. ann. 1, 61 *medio campi albentia ossa . . . disiecta aut aggerata.*

[4] Sumptum est cum e Vergilio tum ex Apul. mund. 28 (164, 23 Th.) *ibunt per aeris uias praepetes, quibus hoc natura largita est.*

[5] Anth. 941, 49 sq. R. Faust. Rei. serm. 27 (333, 27 E.) *per populos conscia tantorum bonorum fama uolitabat.* (Thes. VI 225, 66 sqq.). — Animaduertas, quod ad hoc attinet, *conscia fama* praeterea non legi nisi Verg. Aen. 10, 679 (Thes. VI 224, 12 sq.).

[6] Ps. Cypr. (Nouatian?) laud. mart. 7 (31, 1 H.) (Bürner p. 32).

[7] Vide cap. II s. u. *pubens.*

18, 6, 21 (149, 2) *mittor ad praecelsas rupes.*

Aen. 3, 245 *una in praecelsa consedit rupe Celaeno* [1].

19, 2, 6 (159, 7) *armis exercitus concrepans inuolat muros* (Amidae) *confestimque lacrimabilis belli turbo crudescit.*

Aen. 7, 604 sq. *siue Getis inferre manu lacrimabile bellum | Hyrcanis Arabisue parant* [2].

Cf. Aen. 7, 788 *effuso crudescunt sanguine pugnae* [3].

22, 3, 12 (255, 9) *Adrastia aurem (quod dicitur) uellens monensque* [4].

Ecl. 6, 3 sq. *Cynthius aurem | uellit et admonuit.*

22, 8, 27 (267, 11) *Tanain, qui . . . per sinuosos labitur circumflexus.*

Georg. 1, 244 *flexu sinuoso elabitur anguis* [5].

22, 11, 10 (278, 18) *pertulere cruciabiles poenas, ad usque gloriosam mortem intemerata fide progressi, et nunc martyres appellantur.*

Aen. 2, 142 sq. *per siqua est quae restet adhuc mortalibus usquam | intemerata fides, oro* [6].

---

[1] Iuuenc. 1, 452 *praecelsa rupe resedit* (Huemer nihil adnotat).

[2] Hac uerborum iunctura de bello illo cum Gothis gesto, in quo fatum erat Valenti imperatori ante moenia Hadrianopoleos cadere, utuntur Ps. Aur. Vict. epit. 46, 2 *hic Valens cum Gothis lacrimabili bello commisso* et Hier. chron. a. Abr. 2395 *lacrimabile bellum in Thracia,* quorum expilatores Orosius et Iordanes cum alia tum locutionem Vergilianam excerpserunt: Oros. hist. 7, 33, 13 *lacrimabile illud bellum in Thracia cum Gothis . . . gessit* (Valens) Iord. Get. 138 *ubi* (in Thracia) *lacrimabile bello commisso.* De quo praeclare Bergmüller p. 27: "so kann ein zusammenfassender Schluss nur dahin lauten, dass wenn Iordanes auch Get. 44 die gleiche Wendung hat, an erster Stelle Victor und Hieronymus benützt sind, und Vergil, wenn überhaupt, nur indirekt zu Grunde liegt." *Lacrimabile bellum* praeterea legitur apud Ou. met. 8, 44 Eutr. 6, 19, 1 (de bello ciuili inter Caesarem et Pompeium orto). Cf. etiam Hor. carm. 1, 21, 13 *bellum lacrimosum* (Thes. II 1848, 14 sqq., ubi tamen haec testimonia omissa sunt: Oros. 7, 33, 13 Amm. 19, 2, 6 Iord. Get. 44. 138. — Ribbeck nullum praebet).

[3] Cf. Thes. IV 1232, 55 sqq.

[4] *Aurem uellere* etsi, ut ipse dicit, usitata est formula dicendi (cf. Otto, Sprichw. p. 48), proxime tamen accedit ad locum Vergilianum.

[5] Ps. Cypr. (Nouatian?) laud. mart. 21 (44, 9 H.) (fons) *sinuosis flexibus labitur* (Börner p. 35) Lact. opif. 7, 6 *ut* (serpentes) . . . *sinuosis flexibus laberentur* (id. p. 44).

[6] Cod. Iust. 1, 1, 2, 1 (a. 381) *intemeratae fidei* Ennod. epist. 7, 5, 1 (175, 11 H.) *per intemeratae documenta fidei.*

22, 12, 2 (279, 7) *in aetatis flore primaeuo* 31, 13, 18 (592, 20) *Potentius cecidit in primaeuo aetatis flore* (c. p.; an transponendum est *flore aetatis*?) 19, 1, 11 (158, 5) *in primaeuo flore succisam spem gentis* (sc. filium regis Grumbatis). Cf. 15, 8, 12 (59, 25) *recepisti primaeuus originis tuae splendidum florem* (in oratione Constantii, cum Iulianus Caesar declaratus esset, habita).

Aen. 7, 162 *pueri et primaeuo flore iuuentus*[1].

22, 16, 9 (292, 1) *montium nullas speculas uel collium signa cernentes.*

Ecl. 8, 59 *aerii specula de montis*[2].

22, 16, 12 (292, 15) *Serapeum . . . atriis . . . columnatis amplissimis et spirantibus signorum figmentis . . . est exornatum.*

Georg. 3, 34 *Parii lapides, spirantia signa* Aen. 6, 847 *excudent alii spirantia mollius aera*[3].

22, 16, 16 (293, 16) *ut inmania frementem leonem.*

Aen. 12, 535 *ruenti Hyllo animisque immane frementi.* Cf. 12, 398 *stabat acerba fremens* (Aeneas).

23, 1, 3 (296, 14) uide p. 12.

23, 6, 48 (321, 2) *fructuariis arboreisque fetibus culta* (Carmania maior). Cf. *arborum fetus*

Georg. 1, 54 sq. *hic segetes, illic ueniunt felicius uuae, | arborei fetus alibi*[4].

[1] Flosculus Vergilianus a posterioribus in deliciis est habitus. Imitatoribus, quos Ribbeck III p. 365 collegit (sc. Sil. 1, 376 Anth. 9, 1. 11, 19. 15, 6. 198, 63 R. Carm. epigr. 1398, 1 B.), hos addo: Sen. Phaedr. 620 *tu qui iuuentae flore primaeuo uiges* Sil. 5, 18 *flore capi iuuenem primaeuo* 16, 405 *confisus primaeuo flore iuuentae* Lact. Phoen. 115 *ast ubi primaeua coepit florere iuuenta* (Bürner p. 53) Iuuenc. 1, 30 *quem deus auertens primaeuo in flore negauit* Auien. Arat. 178 *primaeuae in flore iuuentae* Paul. Nol. pass. Genes. 2 (426, 13 H.) *in iuuentutis flore primaeuae* Cypr. Gall. exod. 73 *primaeuo qui flore uirent* num. 745 *primaeuo quae flore uirens* Carm. epigr. (Ilewycz, Wien. Stud. 40 (1918) p. 145. 41 (1919) p. 49).

[2] = Ciris 302 (Ribbeck I p. 246). Paneg. 11 (3), 12, 1 *e speculis suorum montium* Symm. or. 2, 22 *montium speculas* (Kroll, Symm. p. 43).

[3] Cf. Norden, Aen. p. 337.

[4] *Arborei fetus* praeterea legitur apud Ou. (quater) uelut met. 4, 125 Colum.

29, 5, 46 (516, 18) *intuens toruum* (Hassenstein p. 10) 30, 9, 6 (552, 21) *semper obliquum intuentis et toruum.*

Aen. 6, 467 sq. *ardentem et torua tuentem | lenibat dictis*[1].

30, 6, 6 (545, 13) *iam superatus liuentibusque maculis interfusus animam . . . efflauit* (Hertz p. 259 adn. 2).

Aen 4, 643 sq. *maculisque trementis | interfusa genas et pallida morte futura.*

30, 7, 9 (547, 9) *Brittanos . . . in libertatem et quietem restituit placidam.*

Aen. 1, 691 sq. *placidam per membra quietem | inrigat* 4, 5 *nec placidam membris dat cura quietem* 5, 836 *placida laxabant membra quiete* 9, 187 *nec placida contenta quiete est*[2].

31, 4, 9 (566, 3) *ut Aetnaeas fauillas armatorum agmina diffundente barbaria.*

23, 1, 3 (296, 14) *metuendi globi flammarum prope fundamenta crebris adsultibus erumpentes.*

Aen. 3, 571 sqq. *horrificis iuxta tonat Aetna ruinis | interdumque atram prorumpit ad aethera nubem | turbine fumantem piceo et candente fauilla | attollitque globos flammarum et sidera lambit.* Georg. 1, 472 sq. *uidimus undantem ruptis fornacibus Aetnam | flammarumque globos liquefactaque uoluere saxa*[3].

31, 7, 16 (575, 7) uide p. 7.

31, 10, 14 (582, 12) *caedebant cadebantque nostrorum non pauci.*

Aen. 10, 756 sq. *caedebant pariter pariterque ruebant | uictores uictique*[4].

---

[1] Cf. Norden, Aen. p. 255.

[2] *Placida quies* sollemnis est locutio poetarum: Lucr. 1, 463 Ou. met. 9, 469 Ciris 343 Ps. Quint. decl. mai. 10, 11 (198, 9 L.) (cf. Becker p. 34) Mart. Cap. 5, 425 (uersus).

[3] Anth. 7, 2 R. *adtollitque globos* (Ribbeck II p. 401) Sil. 5, 514 *globos flammarum* (id. I p. 255) Plin. nat. 2, 234 (Aetna) *harenas flammarum globo eructet* Sol. 5, 9 *se flammarum globi attollunt* (sc. ex Aetna) Iuuenc. 1, 341 *flammarumque globis* (Huemer ∼ Verg.) Cypr. Gall. Iesu Naue 249 *flammarumque globos* Mart. Cap. 2, 109 *perferendos flammarum caelestium globos et ignes ardentium siderum.* Cf. etiam Bürner p. 34, Becker p. 12.

[4] In Thes. III 61, 18 sqq. post hunc locum praeterea laudantur Liu. 6, 30, 5 *caedunt caeduntur que* 32, 12, 10 *insecuti caedentes spoliantesque caesos* Sil. 12, 385

31, 15, 2 (595, 8) *Hadrianopolim agminibus petiuere densetis.* — Aen. 7, 793 sq. *totis | agmina densentur campis*[1].

His satis expositis transeo ad eos locos recensendos, quibus, quoniam uitio aperto laborant, ars critica exercenda est. Atque Heraeus quidem, posterioris Latinitatis iudex spectatissimus, cuius cura atque opera factum est, ut emendatior noua editio, quam Clark curauit, in lucem prodiret, ope Vergilii tres locos ita sanauit, ut et Ammiani uerba ipsius restituerentur et ex imitatione Vergilii orta demonstrarentur[2]. Sunt autem hi:

14, 9, 3 (26, 15) *stimulis reginae* (sc. Constantinae, uxoris Caesaris Galli) *exertantis ora subinde per aulaeum.* — Aen. 3, 424 sq. *at Scyllam caecis cohibet spelunca latebris | ora exertantem et nauis in saxa trahentem*[3].

Gelenio auctore uulgo *exertantis aurem* edebant. Novák autem et Heraeus pro eo, quod in V *exertantes aura* legitur, *exertantis ora* coniecerunt, id quod cum per se satis euidens sit, litteris solum, non sono uerborum mutatis, tum testimonio Vergiliano in comparationem uocato, nihil habet dubitationis. Credo autem Ammianum, quo insigniorem redderet saeuitiam atque immanitatem reginae[4], animis legentium, si qui Vergilium studiosius legissent, imaginem Scyllae illius monstri taeterrimi per ambages significatam obuersari uoluisse.

---

caeduntque caduntque Fronto p. 220, 15 N. *populum Romanum non minus cadendo quam caedendo imperium peperisse.* Sed haec fortasse leuiora. Aperte autem e Vergilio pendet Sil. 16, 71 *hinc tantum caedentum atque inde ruentum* (Ribbeck III p. 400).

[1] Cf. Thes. V 543, 11 sqq. — *Agmina densari* dicuntur a Sil. 8, 516 et Amm. 16, 2, 9 (73, 19): ib. 544, 56. Vide etiam cap. II s. u. *densere.*

[2] 14, 7, 16 (21, 20) Heraeus collato Aen. 7, 298 *odiis aut exsaturata quieui* scribendum proposuit: *superscandentes corpora mortuorum ad ultimam truncata deformitatem, uelut exsaturati ⟨odi⟩o (exsaturatio* V, *exsaturati* EBG Clark) *mox abiecerunt in flumen.* Sed hoc ut ingeniose inuentum, ita nimis incertum existimo. Neque uero mihi quidem persuasit locum deprauatum 16, 2, 4 (72, 24) *per conpendiosas uias uerum suspectas † quiante mumibris* (V) *multis umbrantur* collato Aen. 6, 238 *tuta lacu nigro nemorumque tenebris* ita restituens: *quia nemorum tenebris* e. q. s. Clark autem Gelenium secutus *quia tenebris multis umbrantur* praebet.

[3] Similiter Stat. Theb. 9, 412 *ora exertantem* (de fluuio Ismeno).

[4] 14, 1, 2 (1, 13) eadem his uerbis describitur: *Megaera quaedam mortalis, inflammatrix saeuientis* (sc. mariti) *adsidua, humani cruoris auida nihil mitius quam maritus.*

14, 11, 4 (31, 27) *uario ani-⟨mi⟩ motu miscente consilia.*	Aen. 12, 217 *et uario misceri pectora motu.*

V mendose *uario animo tumiscente consilia* praebet. *Tumescente consilio* GELENIUS, *uaria* (Nm^2) *animo tum miscente consilia* VALESIUS, codice Regio (N) innixus, alii alio usi sunt remedio, sed frustra. Veram lectionem HERAEUS repperit collato loco, quem supra apposui.

20, 4, 17 (192, 14) *Augustus renuntiatus* (sc. Iulianus) *iubebatur diadema proferre negansque umquam habuisse uxoris colli ⟨decus⟩ uel capitis poscebatur.*	Aen. 10, 134 sq. *qualis gemma micat, fuluom quae diuidit aurum, | aut collo decus aut capiti.*

Collo uel V sine lacuna; *colli* Nm^{2}G; CLARK lacunam post *colli* indicat, quam tamen HERAEUS recte suppleuisse uidetur, *decus* e uersu Vergiliano inserens.

Denique lectionem traditam codicis V auxilio e carminibus uatis Mantuani petito his locis tueri placet: 26, 9, 9 (414, 2) *relato iam die ductus ad castra.* — *Relato* uiri docti alius aliam in formam mutari iusserunt: KELLERBAUER in *rutilo* uel *re⟨uo⟩luto*, MOMMSEN in *⟨p⟩rolato*, GARDTHAUSEN in *re⟨ue⟩lato*. Hic autem ut CLARK in textu *relato* retinet, atque rectissime quidem ut mihi persuasum est. Ita enim et Vergilius et Seneca tragoedus loquuntur: georg. 1, 458 sq. *at si, cum referetque diem condetque relatum, \| lucidus orbis erit, frustra terrebere nimbis* Herc. f. 374 *extinguet ortus, referet occasus diem*[1]. Altius scrupulus inhaeret 19, 5, 5 (164, 16) *clamoris ululabilis incendio tela . . . dispergebant* (V CLARK; *clamosis ululatibus* BG *incenti⟨u⟩o* CORNELISSEN *incentu* MOMMSEN). Verumtamen audax et insolitum genus translationis scriptori, qui uerbis mirum quantum abusus est[2], abiudicandum non censeo. Accedit, quod Vergilius haud multo aliter Aen. 11, 147 *maestam incendunt clamoribus urbem* dixit. Neque uero inde permoueor, quod cum lectione tradita cursus non efficiatur, CORNELISSENI coniectura optimus euadit. Nam clausulam hoc loco haud desideres.

[1] Thes. V 1047, 34 sq.

[2] Exempla selecta translationum sane mirabilium NORDEN, Kunstprosa II p. 649 sq. et DAUTREMER p. 218—221 ('expressions figurées et poétiques') collegerunt.

Haec habui, quae de Ammiano Vergilii imitatore dissererem. Quod ad alios poetas attinet, Hertz locos non paucos ex Horatio Ouidio Lucano Valerio Flacco Statio collegit, quorum Ammianum meminisse putat[1]. Sed ut ab eo multa praeclare obseruata esse non nego, ita alia et pauciora et incertiora duco, quam ex quibus pro certo aliquid possit concludi[2]. Hanc igitur quaestionem adhuc nimis lubricam in medio relinquo.

---

[1] L. l. p. 271 sqq. Cf. etiam id., Analecta ad carminum Horatianorum historiam IV (Ind. lect. Vratisl. 1880) p. 11. — Mirum ni e Lucano, quem haud dubie legit, plura hauserit. Valesius autem iam pridem alia comparauit, uelut 26, 1, 8 (391, 14) *polo percurso signifero, quem ζῳδιακόν sermo Graecus appellat* ~ Lucan. 3, 254 *signiferi regione poli.* Vide etiam cap. II s. u. *arctous.* Neque uero possum, quin locos nonnullos Silii Italici similes uirorum doctorum iudicio subiciam: 14, 2, 2 (4, 13) *loca petiuere mari confinia, per quae ⟨a⟩uiis* (Kiessling, *uiis* V *in* G) *latebrosis sese conuallibusque occultantes* ~ Sil. 12, 352 *latebrosa per auia saltus.* 14, 9, 6 (27, 7) *toruum renidens . . . mansit inmobilis* ~ Sil. 13, 375 *toruum contra et furiale renidens* (Hassenstein p. 10; cf. etiam Tac. ann. 4, 60 *Tiberius toruus aut falsum renidens uultu*). 16, 10, 14 (86, 23) *Iouis Tarpei delubra* ~ Sil. 12, 741 sqq. *sacra in Capitolia pergunt | inque uicem amplexi permixta uoce triumphum | Tarpeii clamant Iouis ac delubra coronant* (utroque loco de templo Iouis Optimi Maximi sermo est; cf. cap. III s. u. *delubra*). 22, 6, 2 (258, 13) *hi omnes dense⟨ti in⟩ unum* (si Kiessling lacunam 10 litterarum in V recte expleuit; *densati in* G *densi ⟨coactique in⟩* Brakman) ~ Sil. 14, 539 *Poeni densentur in unum.* 27, 2, 8 (422, 3) *per aperta camporum sequebatur et mollia* ~ Sil. 8, 556 *campi per aperta* (similiter Auson. 436, 4 Ambr. hex. 3, 3, 15: Thes. II 223, 48 sq.).

[2] Ne hoc temere uidear dixisse, ea quam breuissime recensebo, quae ab Hertzio certissima testimonia Ouidiana exhibentur: 16, 12, 57 (101, 2) *spumans . . . cruore barbarico decolor alueus* ~ trist. 4, 2, 42 *decolor ipse suo sanguine Rhenus erat* (at similiter et alii, uide cap. II s. u. *decolor*). 16, 12, 59 (101, 14) 18, 8, 11 (153, 14) *anhelo cursu* ~ met. 11, 347 *cursu festinat anhelo* (similiter Sil. 8, 88 Stat. silu. 4, 8, 50 Theb. 9, 222. 10, 686: Thes. II 67, 62 sqq.). 16, 12, 62 (101, 26) *fauore superni numinis* ~ met. 15, 128 *numenque supernum.* 14, 11, 26 (36, 5) *accidentium uices alternans* (Adrastia) ~ met. 15, 409 *alternare uices* (similiter Moret. 29 Drac. satisf. 247: Thes. I 1753, 7 sqq.). Cetera ipse incertiora esse concedit. Sed etiam ea quae supra attuli, quoniam similia apud alios inueniuntur, non nihil dubii relinquunt.

---

et Goelzer de Hieronymo, Paucker de Eustathio[1], Regnier de Augustini sermonibus, Rönsch et Kaulen de uersionibus librorum sanctorum, Schulze de Symmacho disputauerunt, maximam me utilitatem percepisse testificor. Neque tamen, quotiens horum beneficio testimonium aliquod inueni, quibus acceptum referrem, semper necesse habui pronuntiare. Scias igitur, me omnia fere exempla, quae ex Hieronymo Augustino Eustathio, ut de aliis taceam, laudantur, ex illorum libris sumpsisse.

His igitur tot ac talibus copiis auxiliisque instructus aliquid mihi uideor posse afferre, quod ad grande ac tumidum orationis genus, quale cum alii tum noster amplexus est, melius cognoscendum pertineat. Constat enim scriptores argenteae quae dicitur Latinitatis uel eo maxime a priorum genere dicendi discedere, quod orationem suam nitido quodam colore e poetarum thesauro petito perfundebant, quo studio posteriores in dies effrenatius exarserunt, prorsus ut inter poesin et prosam omne fere discrimen praeter metrum sublatum esse uideretur. Atque haud scio an Ammianus inter scriptores sui saeculi in hanc partem palmam tulerit. Non omnia tamen uerba Ammianea, quae e sermone poetarum profecta esse uidentur, in animo est exponere, sed ea, quae iam inde a primo p. Chr. saeculo scriptoribus prosae orationis plane usitata cognoueram, quamquam in delectu haud raro haesitabam, melius omittenda existimaui.

Ut uero iam ad illa summa ueniamus, primum quae Ammiano cum aliis quibusdam poetis siue scriptoribus uocabula sint communia uideamus, deinde singula consideremus. Atque a Vergilio quidem ut par est proficiscamur. Plurima enim quae tractaturus sum Vergiliana sunt (fere tres partes) et eorum quidem pars maior ab eo, ni fallor, aut nouata aut noua significatione usurpata. Sunt autem ordine litterarum digesta[2]: **abusque* 1 **accli-*

erroris totus liberari potest, uelut p. 12 "*moderamen* habent Ouid. met. II 48. VI 677. XV 276 et Iul. Val.", ita ut facile adducamur, ut hanc uocem ab his solis usurpari credamus, p. 70 sq. *sedere* (i. q. placere) nisi e Iul. Val. se non cognouisse dicit, cum si lexica inspexisset, meliora potuisset discere, id quod propterea tacendum non existimaui, quod benignius de hoc opere iudicauerunt F. Gustafsson WklPh 26 (1909) p. 606 sq. W. Heraeus BphW 31 (1911) p. 1160—62 F. Skutsch Glotta 3 (1912) p. 377.

[1] Vorarb. III p. 103—117.

[2] Vocibus apud Vergilium primum obuiis stellulam, iis quae noua significatione exstant, crucem praefixi. Numeri, quotiens quaeque inueniatur, monstrant.

nis 1 **adsultus* 1 *adusque* 1 *adytum* 9 *aequor* i. q. mare 111 *aequoreus* 1 *aerius* 14 **affatus* 1 *ales* adi. i. q. celer 2 *altrix* 1 **anteuolare* 2 *arboreus* 1 **ausum* 4 *coeptum* 6 **concolor* 1 †*congeminare* 2 *contagia* 2 **conuectare* 2 *coruscus* 11 **crudescere* 3 *decolor* 1 *densere* 5 *eous* 8 **exsomnis* 1 *fastus* 1 *femineus* 1 *flabra* 2 **flammare* intrans. 1 †*flatus* i. q. superbia 1 **flexilis* 1 *fluenta* 4 **funereus* 3 *funus* i. q. cadauer passim **gestamen* passiue 2 **Gorgoneus* 1 *grandaeuus* 3 †*gurges* sensu latiore passim *Hectoreus* 6 *horrificus* 3 **inaccessus* 2 **indebitus* 1 **indefessus* 1 **inexpletus* 1 **infaustus* 4 **infrenis* 1 **inlaetabilis* 2 **inmurmurare* 1 *innumerus* 2 **inopinus* 3 **inpacatus* 1 **inperterritus* 1 **intemeratus* 3 **interlabi* 1 *iubar* 1 **lapsare* 1 *letalis* 4 **litoreus* 3 **longaeuus* 14 *luctificus* 1 †*minae* 1 **munimen* 1 †*oppetere* i. q. mori 5 *pandere* transl. passim *pauitare* 3 **praecelsus* 1 *praepes* 3 **praescius* 2 *primaeuus* 3 †*primitiae* i. q. initium 1 **pubens* 1 *querulus* 1 *reboare* 1 *renidere* 1 *rutilare* 1 *scitari* 2 †*sedet* i. q. placet passim **sidereus* 3 *stellans* 1 *Tartareus* 7 *terrificus* 3 **uipereus* 3.

Interponam cetera de quibus disputaturus sum, addito, apud quem quidque primum inuenerim:

affundere passiue transl. Ou. *armiger* adi. Acc. *arctous* Sen. trag. *caeles* Enn. *curuamen* Ou. *formidabilis* Ou. *fremebundus* Acc. *germen* transl. Nemes. *Giganteus* Culex *inrequietus* Ou. *intermicare* Val. Fl. *moderamen* Ou. *molimen* Lucr. *multifidus* Ou. *nauiger* Lucr. *occiduus* Ou. *oestrus* i. q. furor Sen. trag. *parilis* Lucr. *peruigil* Ou. *pignus* i. q. filius Ou. *praeuius* Cic. poet. *sonare* trans. i. q. carmine celebrare Hor. *spiramen* Lucan. *terrigena* Lucr. *ulna* i. q. bracchium Catull.

Quorum uerborum etsi nonnulla omnino raro leguntur, partem multo maiorem a poetis in deliciis esse habitam infra accuratius demonstrabo, Nunc autem, quoniam longum est enumerare, quae ab optimo quoque poeta usurpata sint, unum in comparationem liceat accire et eum quidem, qui eiusdem temporis ac noster idemque natione Graecus ueterum Romanorum poetarum gloriam elegantia sermonis aequabat[1]. Claudiano autem totidem fere

[1] Teuffel-Kroll-Skutsch III p. 356: "Obwohl aus dem griechischen Osten gebürtig hat Claudius Claudianus vorzugsweise in lateinischer Sprache gedichtet und sich in die Dichter der klassischen Zeit so hineingelebt, dass er deren

uerba quot Vergilio cum Ammiano communia sunt: *abusque* 1 *adusque* 1 *adytum* 3 *aequor* 40 *aequoreus* 5 *aerius* 1 *affatus* 3 *ales* adi. 4 *anteuolare* 1 *arboreus* 1 *ausa* 2 *coeptum* 4 *contagia* 3 *coruscus* 6 *crudescere* 1 *curuamen* 1 *decolor* 5 *densere* 1 *fastus* 8 *femineus* 8 *flabra* 2 *flammare* intrans. 1 *flatus* transl. 3 *flexilis* 1 *fluenta* 2 *funereus* 2 *funus* i. q. cadauer 7 *germen* transl. 3 *Giganteus* 3 *Gorgoneus* 3 *grandaeuus* 3 *gurges* sensu latiore passim *Hectoreus* 1 *horrificus* 2 *inaccessus* 1 *indefessus* 2 *infaustus* 6 *infrenis* 1 *innumerus* 15 (innumerabilis deest) *inopinus* 6 *inpacatus* 5 *intemeratus* 2 *interlabi* 1 *intermicare* 2 *iubar* 1 *letalis* 5 *litoreus* 1 *longaeuus* 9 *moderamen* 5 *molimen* 1 *multifidus* 4 *occiduus* 10 *oppetere* i. q. mori 1 *pandere* transl. 4 *parilis* 1 *peruigil* 4 *pignus* i. q. filius fere 30 *praepes* 2 *praescius* 7 *praeuius* 2 *primaeuus* 3 *primitiae* transl. 1(?) *pubens* 1 *querulus* 2 *reboare* 1 *renidere* 4 *rutilare* 1 *scitari* 1 *sedet* i. q. placet 2 *sidereus* 13 *sonare* i. q. carmine celebrare 1 *spiramen* 1 *stellans* 5 *Tartareus* 7 *terrificus* 5 *terrigena* 5 *uipereus* 3 *ulna* i. q. bracchium 4.

Hactenus de poetis. Nunc alia exoritur quaestio, quo tempore ea quae poetica dixi uocabula in prosam orationem primum recepta sint. Quamquam probe sciebam, antequam Thesaurus ille locupletissimus linguae Latinae totus in lucem prodiisset, fieri non posse, quin in re multis ac magnis difficultatibus impedita saepe erraretur, tamen, quoniam res magni momenti uideretur, proferendum existimaui, quid ex illis adiumentis quae compraraueram colligi posset, quo facto quasi gradum et progressum quendam prosae orationis describi siue potius adumbrari posse uidebam. Atque ordiamur a summo illo rerum scriptore, cuius operi Ammianus suum continuari uoluit[1]. Tacitum enim pro eo quod in dialogo Aprum dicentem fecit neque a uerbis neque

---

Sprache und Versbau mit staunenswerter Leichtigkeit und vollkommener Sicherheit handhabt". Cf. etiam Birt editionis p. ccı sq. Fr. Trump, de Claudiano Vergilii imitatore.

[1] De ratione quae inter Ammianum et Tacitum intercedit omnino conferas M. Büdinger, Ammianus Marcellinus und die Eigenart seines Geschichtswerkes, eine universal-historische Studie (Denkschriften der k. Akad. d. Wiss. Wien. Phil. hist. Kl. 44 (1896) Abh. 5) p. 1—4. 33. Locutiones e Tacito sumptas collegerunt A. Gerber (apud E. Wölfflin, Stilistische nachahmer des Tacitus) Philol. 29 (1870) p. 559 sq. H. Wirz, Ammianus' beziehungen zu seinen Vorbildern, Cicero, Sallustius, Liuius, Tacitus. Philol. 36 (1877) p. 634 sq.

ab aliis deliciis poetarum abhorruisse inter omnes satis constat[1]. Haec autem apud eum inueniuntur: **abusque* **adsultus* **adusque aequor* i. q. mare *affundere ausum coeptum* **conuectare* **crudescere densere* **fastus funus* i. q. cadauer *grandaeuus inaccessus indefessus infaustus innumerus inopinus* **intemeratus* **lapsare oppetere* i. q. mori *peruigil* **praescius renidere rutilare*. Tacitus igitur, quamquam sui saeculi scriptoribus longius, ni fallor, progressus est, quartam tantummodo partem uerborum, quibus Ammianus ornatus causa utitur, ausus est adhibere neque id quidem, nisi postquam in historiis et annalibus orationem suam altius assurgere iussit. Pleraque tamen iam ante in prosa oratione etsi raro leguntur, nonnulla quibus signum asterisci apposui primus admisit.

Sequitur, ut cetera enumerentur quae ante Tacitum in prosam migrauerunt: *acclinis adytum aerius ales* adi. i. q. celer *altrix arboreus armiger* adi. *caeles concolor contagium curuamen decolor eous exsomnis femineus flexilis formidabilis gestamen* passiue *Gorgoneus inpacatus inrequietus iubar letalis molimen multifidus nauiger occiduus pandere* transl. *parilis praecelsus praepes querulus sedet* i. q. placet *stellans terrificus*.

Tum uideamus, quae scriptores aetatis Hadriani et Antoninorum a poetis mutuati sint. Constat enim horum aliquos, Florum dico et Apuleium et declamatores, quorum opera Quintiliani nomine feruntur, eloquio poetarum simillimo quasi mancipatos esse[2]. Hoc autem tempore haec primum occurrunt:

---

[1] Dial. 20 *exigitur iam ab oratore etiam poeticus decor, non Accii aut Pacuuii ueterno inquinatus, sed ex Horatii et Virgilii et Lucani sacrario prolatus.* Cum hoc ab oratoribus exigeretur, quanto magis ab historicis, quos poetis propius accedere quam oratores in praeceptis artis saepe traditum est: cf. Quint. inst. 10, 1, 31 (historia) *est proxima poetis et quodam modo carmen solutum . . . ideoque et uerbis remotioribus et liberioribus figuris narrandi taedium euitat.* Fortun. rhet. 3, 4 (p. 123, 4 H.) *aliena uerba quae sunt? quae non sunt oratori accommodata, sed historico aut poetae.* Cf. C. Goebel, De poetico Tacitei stili colore. Diss. Berolini 1859 Schmaus l. l. A. Czyczkiewicz, De Tacitei sermonis proprietatibus praecipue quae ad poetarum dicendi genus pertineant. I—II Progr. Brody 1890—1891 id. Quibus poeticis uocabulis Cornelius Tacitus sermonem suum ornauerit. Brody 1891 (cf. tamen Arch. 7, 459 sq. 613), praeterea Norden, Kunstprosa I p. 331 sq. Schanz II: 2 p. 325.

[2] Cf. Norden, Kunstprosa II p. 598 sqq. (de Floro), p. 600 sqq. (de Apuleio). Quod ad hunc attinet, praeterea consulendi sunt I. v. Geisau l. l., id,

affatus congeminare coruscus flabra fluenta funereus horrificus indebitus infrenis intermicare longaeuus moderamen primitiae i. q. initium *sidereus terrigena.* Sed de Apuleio paulo diligentius inquiramus. De quo optime GEISAU[1]: "Apuleius" inquit "praestantissimus linguae Latinae artifex, siue dicere mauis tyrannum, tanta non modo sua aetate, sed per multas temporum uices auctoritate floruit, ut non iniuria inferioris Latinitatis ἀρχηγέτης appelletur atque dux auspicatissimus". Hunc autem uel maxime noster imitabatur atque adeo impudentissime uerba eius furabatur[2]. Quoniam igitur haud inutile uidetur cognoscere, quae uerba Apuleio placuerint, haec habes: *abusque adusque adytum aerius affatus ales* adi. *altrix caeles coeptum concolor congeminare contagium coruscus densere eous*[3] *femineus flabra flexilis fluentum (-a) formidabilis funereus*[3] *funus* i. q. cadauer *gestamen* passiue *grandaeuus inaccessus indefessus infaustus innumerus intemeratus intermicare iubar letalis moderamen occiduus oppetere* i. q. mori *parilis peruigil praepes primitiae* i. q. initium *querulus renidere sidereus terrigena uipereus*[3].

Deinceps quasi in transitu ea ponenda sunt, quae aeuo sequenti usque ad Diocletiani tempus apud scriptores primum appareant, scilicet *germen* transl. *pignus* i. q. filius *praeuius uipereus.* Sed inde a quarto fere saeculo numerus rursus augescit. Atque primum ea afferantur, quae Ammianus aut solus aut primus admisisse uidetur: *anteuolare flammare* intrans. *flatus* i. q. superbia *fremebundus Hectoreus inlaetabilis interlabi litoreus minae pauitare pubens reboare scitari sonare* i. q. carmine celebrare *ulna* i. q. bracchium; deinde ea, quae iam ante eum ab aliis quarti

---

Syntaktische Gräcismen bei Apulejus. I. F. 36 (1916) p. 70—98. 242—287 (cf. p. 74: "Nur müssen wir immer beachten, dass Apulejus die meisten seiner Gräcismen als 'Poetismen' intendiert hat"), H. KRETSCHMANN, De Latinitate L. Apulei Madaurensis. Diss. Regimonti 1865 p. 17 sqq. GATSCHA l. l. in capite primo 'de Apuleio studioso poetarum Latinorum lectore' agit. — Quintiliani autem quae feruntur declamationes et XIX maiores et CCCLXXXVIII minores non sine dubio hoc loco commemoraui. Nam etsi a Quintiliano abiudicandae esse uidentur (cf. SCHANZ II: 2 p. 465 sqq.), de tempore quo scriptae sint parum constat. — Vestigia Vergilianae lectionis in illis maioribus BECKER l. l. persequitur.

[1] L. l. p. 6; cf. etiam adn. 2.

[2] Cf. HERTZ p. 266 sq. 274 WEYMANN p. 361—368 GATSCHA p. 156 sq.

[3] Non nisi in carmine operi inserto.

saeculi scriptoribus usurpata sunt: *aequoreus arctous Giganteus gurges* sensu latiore *inexpletus inmurmurare inperterritus luctificus munimen oestrus* i. q. furor *primaeuus spiramen Tartareus.* Tum ut supra in Tacito et Apuleio factum est, quibuscum ea copia uerborum de qua quaeritur comparetur, nonnullos prosarios et eos quidem, qui in diuerso genere litterarum uersantes uerborum pompa excellunt, eligamus. Ex historicis autem qui communi nomine scriptores historiae Augustae feruntur, quamquam propter ieiunitatem et tenuitatem orationis fastidii plenam merito infamia flagrant, tamen sublimia quaedam uerba e poetis repetita humilibus miscuisse constat[1]. His etiam apud Ammianum obuiis utuntur: *adytum* 1 (*aequor* non nisi in uersu Pesc. 8, 6) *fastus* 1 *femineus* 6 *grandaeuus* 2 *indefessus* 1 *innumerus* 10[2] *inopinus* 1 *longaeuus* 1 *molimen* 1 *munimen* 1[3] *pignora* i. q. liberi 1 *sidereus* 1.

Transeo ad Panegyricos, quorum orationes cum aliis flosculis poetarum[4] tum his fere uerbis ornantur: *adytum affatus altrix arctous caeles coeptum contagium coruscus decolor femineus flabra funus* i. q. cadauer *germen* transl. *grandaeuus inaccessus indefessus inexpletus inmurmurare innumerus inopinus letalis molimen multifidus nauiger peruigil pignus* i. q. filia *praescius primitiae* i. q. initium *renidere rutilare sidereus terrigena.*

Ammiani autem ipsius tempore Q. Aurelius Symmachus, lumen illud senatus ac decus, summa eloquentiae laude florebat[5], e cuius scriptis haec fere delibaui: *adytum affatus caeles coeptum contagium crudescere fastus fluenta Giganteus indebitus indefessus infaustus inopinus inpacatus interlabi iubar longaeuus moderamen munimen pandere* transl. *parilis peruigil pignus* i. q. filius *praecelsus primaeuus rutilare sidereus terrigena.*

---

[1] Cf. C. Paucker, De Latinitate scriptorum historiae Augustae. Meletemata ad apparatum uocabulorum spectantia. Diss. Dorpati 1870 p. 118—123. Optime quidem E. Klebs, Rhein. Mus. 47 (1892) p. 24: "Wie sich die Sprache Suetons zu Plinius Dankrede verhält, so etwa stehen die besseren Biographien zu den gleichzeitigen Rednern. Sie streben, von Vopiscus abgesehen, nicht wie diese nach möglichster Reinheit, aber sie sind noch in der Litteratursprache, nicht in der Volksprache, wie die Bibelübersetzungen."

[2] *Innumerabilis* deest. [3] *Munimentum* deest.

[4] Cf. K. Schenkl, Wien. Stud. 3 (1881) p. 129 sq. (de Panegyricis Vergilii imitatoribus).

[5] Cf. Norden, Kunstprosa II p. 643 sqq. (in primis iudicia aequalium p. 644 allata).

Postremo ea recensebo, quae apud Martianum Capellam, multarum illum artium conditorem, inueniuntur, qui ut carminibus operi immixtis ita oratione uariis coloribus perfusa plausus legentium captabat[1]. Haec habes: *acclinis adsultus adytum aequor aerius anteuolare arctous caëles concolor coruscus eous femineus flabra fluenta* (*germen* transl.)[2] *gestamen* (*Gorgoneus*)[2] *grandaeuus gurges* sensu latiore (*inmurmurare*)[2] *innumerus inopinus intemeratus* (*iubar*)[2] *longaeuus molimen multifidus occiduus parilis pignora* i. q. liberi *praecelsus* (*praescius*)[2] *praeuius primaeuus pubens renidere rutilare sidereus stellans Tartareus terrigena uipereus.*

Vides igitur, quod ad copiam uerborum attinet, uerum esse, id quod iam dixi, Ammianum ceteris eiusdem fere saeculi scriptoribus et cupidius et audacius ad poetarum stilum inclinasse.

Restat, ut nobis persuadeamus haec uocabula a uulgi dicendi consuetudine uel certe ab eis scriptoribus, qui sermonis communis testes integerrimi perhibentur, aliena fuisse. Primo autem loco Petronius nominandus est, ex quo, quantum inter sermonem uulgarem et poeticum intersit, apparet. In prosa enim oratione paucissima, scilicet *fastus pandere* transl. *peruigil primitiae* transl. (singulis locis)[3], in carminibus solis haec reperiuntur: *aequor aerius armiger* adi. *coruscus flabra grandaeuus infrenis iubar pauitare querulus renidere.* Quin immo a poeta, cui cum uitam cotidianam describeret moresque temporis castigaret, uerbis paulo communioribus utendum erat, maximam partem horum uerborum, utpote quae epici potius essent eloquii, euitatam uidemus. Haec autem sola Iuuenalis admisit: *adytum aequor decolor femineus funus* i. q. cadauer *gestamen gurges* sensu latiore *letalis oestrus* transl. *peruigil.* Neque uero uerisimile est haec uerba, quam-

---

[1] De quo Teuffel-Kroll-Skutsch III p. 399: "Die Prosa des Martians erinnert in vieler Hinsicht besonders an Apuleius, doch erscheint dieser schlicht gegenüber Martians unversieglichem Wortschwall, der den völligen Mangel an plastischer Gestaltungskraft ersetzen soll und in einem unleidlichen Gemisch von Abstraktionen, Alt- und Neulatein, poetischen und prosaischen Wendungen nur auf eine halbes ungefähres Verständnis des umnebelten Lesers rechnend die schulmeisterliche Verschrobenheit des Verf. bekundet."

[2] Non nisi in uersu.

[3] Admonendum est Petronium in quibusdam operis partibus polite et urbane scripsisse.

quam a prosariis elegantioribus nonnulla frequentantur, progressu temporis quasi communia facta esse. Nam apud scriptores quarti saeculi, qui ad uulgarem sermonem propius accesserunt, paucissima inuenimus; uelut apud Luciferum Calaritanum, qui "der hervorragendste Vertreter des Vulgärlateins seiner Zeit" iure appellatur[1]: *aequor femineus praescius uipereus*, apud Filastrium: *femineus pandere* transl. *praescius spiramen*, apud Optatum Mileuitanum: *funus* i. q. cadauer *praescius Tartareus*.

Sed haec hactenus. Nunc ad singula uerba consideranda transeamus.

I. Substantiua.

a) declinationis primae.

minae i. q. *eminentiae murorum, quas pinnas dicunt* (Seru. Aen. 4, 88). In lexicis testimonia e Verg. et Amm. solis afferuntur (uide supra p. 10). Lindenbrog, Obss. p. 92 praeterea haec habet: Auien. ora 138 *rigidaeque rupes atque montium minae* Ps. Rufin. Ios. bell. Iud. 3, 7 *crebris etiam turribus in eo constructis minisque ualidissimis aptatis* (Iosephus καρτεράν τε ἔπαλξιν). At alio loco 3, 8 idem scribit *per murorum pinnas* (Iosephus περὶ τὰς ἐπάλξεις). E Vergilio autem ni fallor *minae* inusitate dictum, siue sensu primario seruato (cf. *minari* 'emporragen', *eminere*)[2] siue metonymice pro *muris minacibus* exstat[3], posteriores receperunt.

primitiae translate dicitur pro *initio* 14, 1, 1 (1, 6) *in aetatis adultae primitiis* 21, 3, 5 (221, 5) 16, 3, 3 (74, 14) *quibus uincendi primitiis laetus* 24, 2, 6 (334, 10) 25, 2, 7 (362, 6) *ante lucis primitias* 26, 6, 16 (403, 24) *ob principatus primitias* 28, 6, 7 (482, 9) 27, 3, 9 (424, 3) *primitiis crebriscentis seditionis in maius* (*premitus* V corr. Petschenig) 31, 2, 2 (557, 9) *ab ipsis nascendi primitiis*. —

---

[1] Saepe testatur se *ab omni scientia litterarum ethnicalium alienum* libros *rustico* siue *communi sermone* descripsisse. Cf. W. Hartel, Arch. 3, 2.

[2] Cf. Walde p. 485 Seru. auct. Aen. 4, 88 *hinc et 'eminere' dicimus, ut in primo* ⟨162⟩ *geminique minantur*. Idem aliam quoque interpretationem commemorat: *quidam 'minaeque' ad interrupta opera referunt, ut quae inperfecta sunt sic uideantur, quasi ruinam minentur.*

[3] Cf. Conington-Nettleship et Ladewig-Schaper-Deuticke (ed. 12) ad loc.

Similis usus passim inuenitur apud poetas inde a Verg. Aen. 11, 156 sq. *primitiae iuuenis miserae bellique propinqui | dura rudimenta*, in prosa apud Ps. Quint. decl. min. 315 (242, 12 R.) (imitatio uersus Vergiliani) Apul. met. 10, 29 (260, 15 H.) Plat. 1, 2 (83, 15 Th.) Paneg. 2 (12), 34, 1 Cod. Iust. 1, 17, 2, 11 (a. 533) i. q. elementa.

terrigena 19, 8, 11 (172, 5) *terrigenas illos non sinibus terrae emersos sed exuberanti pernicitate credimus natos, qui quoniam inopini per uaria uisebantur,* σπαρτοί *uocitati humo exiluisse, uetustate rem fabulosius extollente, sunt aestimati.* — Vox est poetis usitata: Lucr. Cic. carm. frg. 53 B. Ou. Sen. Med. 470 Lucan. 3, 316. 4, 553 Val. Fl. 7, 629. 8, 107. 450 all. Sil. Stat. Theb. 1, 563. 710. 2, 573. 4, 441. 556. 8, 601. 10, 668 all. Claud. 21, 323. 26, 31 rapt. Pros. 3, 351 all. Prud. perist. 13, 37 all. Coripp. Ioh. 1, 455. Dicitur de Gigantibus, de iis qui e dentibus serpentis a Cadmo et a Iasone satis nati sunt, de hominibus ceterisque animantibus. More poetarum hanc uocem de Gigantibus adhibent Flor. 1, 17, 6 Paneg. 10 (2), 4, 2 Symm. or. 2, 21, de hominibus Clem. ad Cor. 39 (p. 37, 11 M.) *quid enim potest mortalis? aut quae uirtus terrigenis?* Lact. inst. 2, 11, 9 *terrigenas illos pueros* Vulg. Aug. Mart. Cap. 2, 134 *nulli fas adtrectare terrigenae* 9, 899. 921, de aliis rebus Apul. mund. 10 (146, 3 Th.) *qui* (uenti) †*facti e telluris halitu constant, terrigenae nuncupantur* Priscill. tract. 5, 86 *terrigenis principatibus.*

ulna metonymice i. q. bracchium a poetis fere solis adhibetur: Catull. Prop. Ou. Calp. Lucan. 3, 664 Val. Fl. 1, 658 Sil. Stat. Nemes. Comm. instr. 1, 34, 11 Iuuenc. 1, 200 Auien. 7ies Claud. E prosa oratione praeter Amm. 15, 12, 1 (68, 9) *cum illa* (sc. uxor Galli) *inflata ceruice suffrendens ponderansque niueas ulnas* (Wm² BG *uinas* V) *et uastas admixtis calcibus emittere coeperit pugnos ut catapultas tortilibus neruis excussas*[1] haec testimonia sola afferre possum: Sidon. epist. 9, 14, 2 Vict. Vit. 1, 49 Ennod. opusc. 2, 118 (323, 18 H.)[2].

---

[1] Parum uerisimile duco, id quod Lindenbrogio persuasum est, Ammiano obuersatum esse locum Plautinum Capt. 795 sqq.

[2] Iul. Val. 1, 52 (63, 31 K.) in carmine: Fassbender p. 11.

b) **declinationis secundae.**

ausa(-um) "uocabulum maxime epicorum, fictum ut uidetur, a Vergilio"[1]. Poetis pluralis numerus longe usitatior est, siue de compluribus factis audacibus, siue de uno agitur, ut Verg. Aen. 2, 535 sqq. *at tibi pro scelere, exclamat, pro talibus ausis* | *di . . .* | *persoluant grates dignas* (sc. pro caede Politae) 12, 351. In prosam orationem Latinitatis argenteae receperunt Sen. Plin. uterque (singulis locis) Tac. quater, unde apud historicos nonnumquam obuium fit. Ammiano soli usitatum (7^{ies}). Dum a scriptoribus singularis saepius adhibetur, Ammianus poetarum dicendi consuetudinem aemulatus, quin etiam supergressus pluralem tantum admittit: 15, 2, 10 (41, 11) *ausorum fuisse participem* 21, 11, 1 (233, 8) *nuntius . . . ausa indicans quorundam inmania* 29, 1, 16 (490, 12) *ausa inmania* (cf. Stat. Theb. 3, 236 sq. Plin. paneg. 17, 2) 22, 11, 5 (277, 21) *ad delatorum ausa feralia desciscebat* 26, 7, 5 (406, 9) *adminicula ausis tumultuariis maxima conpararunt* (de seditione Procopii) 26, 7, 8 (406, 19) *ausa ingentia* (cf. Ou. met. 7, 178 Val. Fl. 2, 242. 5, 313 Stat. Theb. 10, 384) 28, 3, 5 (464, 21) *ausorum inlecebrosas pollicendo mercedes* (agitur de Valentino quodam, "qui ad res perniciosas consurgebat et nouas").

coeptum[2] inde a Lucr. occurrit, est uox usitata poetis (Verg. 6^{ies} Ou. 21^{ies} Val. Fl. 11^{ies} Sil. 29^{ies} Stat. 10^{ies}) et historicis (Liu. 9^{ies} Tac. hist. 9^{ies} ann. quater Amm. 15^{ies} soli frequentant), praeterea in prosa oratione Latinitatis argenteae singulis uel binis locis apud Val. Max. Curt. Sen. phil. Quint. Suet. Flor. itemque apud posteriores passim legitur. Plur. num. multo saepius quam sing. occurrit (Verg. semper Ou. 15^{ies} Liu. 8^{ies} Tac. semper Amm. 13^{ies}), et propria ui seruata et de una re positus. — Ammianus more poetarum (uelut Verg. georg. 1, 40 Ou. ars 1, 30 fast. 6, 652 *nunc ades o! coeptis, flaua Minerua, meis* met. 1, 2 sq. *di, coeptis . . .* | *adspirate meis)* de opere instituto ponit, uelut 15, 12, 6 (69, 8) post excursum: *euectus sum longius; sed remeabo tandem ad coepta* 30, 4, 4 (535, 15) *ad coeptorum cursum regrediar institutum,* de aliis rebus uelut 19, 1, 6 (157, 7) *a gloriosis descisceret coeptis* (i. e. a bello Romanis illato) 21, 5, 5 (223, 19) *si fortuna coeptis adfuerit* (in oratione Iuliani, cum exercitum aduersum Con-

---

[1] Thes. II 1258 sq. Cf. testimonia Seru. auct. Aen. 2, 535. 12, 351.

[2] Thes. III 1430 sq.

stantium duceret, habita) 21, 12, 10 (236, 5) *summa coepti prudentis aliorsum euasit* 21, 13, 9 (241, 20) *summa . . . coeptorum quorsum euaderet ambigens.*

contagium 15, 4, 4 (45, 6) *nec contagia deinde ulla perpetiens* (sc. Rhenus, postquam lacum Brigantiam permeauit.) 23, 6, 24 (314, 23) *cuncta contagiis polluebat et mortibus* (sc. labes primordialis) 30, 9, 2 (551, 23) *nullo contagio conscientiae uiolatus obscenae*[1]. — Cum uox usitata *contagio* ad metrum heroum non quadraret, poetae inde a Lucr. metri necessitate adacti aliam formam secundae declinationis *contagia* fecerunt, qua sola utebantur[2]. Nouum uocabulum in suam rem conuerterunt Sen. Curt. Plin. maior Flor., saepius tamen (7^{ies}) singulari numero, plur. solus Plin. (bis); inde a Gell. Apul. in prosa oratione crebrescit.

flabra 25, 5, 7 (373, 7) *saeuientibus flabris et mari.* — Vocabulum poetarum proprium legitur apud Lucr. 6^{ies} Verg. bis Petron. 134 u. Val. Fl. Lact. Phoen. 74 Coripp. all., saepissime (38^{ies}) apud Auien. In prosam orationem receperunt Apul. mund. 3 (139, 22 Th.) 11 (146, 9) 12 (147, 8) 23 (159, 18) Tert. pall. 2 Sol. 27, 39 Paneg. 6 (7), 18, 6 *uentorum flabra praeuerterent*[3] Iul. Val. 3, 13 (122, 19 K.) Mart. Cap. 1, 11. 6, 694 Ennod. opusc. 4, 22 (388, 14 H.) 7, 5 (412, 8) 9, 10 (418, 16) *flabra uentorum.* Tantum pluralem recipit numerum teste Seru. georg. 2, 293, singularem tamen Macr. sat. 7, 8, 14 exhibet (Neue-Wagener I p. 695).

fluenta 15, 10, 2 (63, 14) *fluentis . . . Rheni* 17, 4, 14 (111, 9) *per maria fluentaque Thybridis* (~ Verg. Aen. 12, 35, uide supra p. 7) 18, 5, 3 (143, 12) *qui locus Tigridis fluentis adluitur* 22, 8, 23 (266, 12) *fluenta Callichori ex facto cognominati* 22, 8, 46 (271, 5) 22, 15, 27 (289, 10) 23, 6, 57 (322, 15) *inmania Oxi fluenta* 24, 1, 6 (330, 25) 24, 1, 11 (332, 7) 24, 2, 12 (335, 23) 25, 6, 13 (375, 19) *his magnitudine fluentorum abreptis* 27, 5, 5 (429, 6) 31, 3, 8 (564, 7) *amplitudine fluentorum Histri distinguitur* (sc. Thracia) *ab aruis.* — Vox poetica, apud Lucr. Verg. (quater) primum

---

[1] ~ Cic. Verr. 6, 183 *ad quos conscientiae contagio pertinebit*: Michael p. 23. Vox *contagio* apud Amm. non exstat.

[2] Cf. Thes. IV 626 sqq., in primis testimonia ueterum ib. 625, 15 sqq. et apud Neue-Wagener I p. 644 allata.

[3] *flabra* coni. Livineius ex *flaua* codd. optt. *flamina* codd. interpolati, sed clausula obstat.

obuia[1], a scriptoribus, qui orationem suam poetico quodam colore quasi fuco illinere uoluerunt, inde a secundo p. Chr. saeculo passim adhibita: Flor. Apul. (Geisau p. 21) Arnob. nat. 1, 21 (15, 8 R.) *olearum fluenta* 4, 21 (158, 8 R.) *fluenta mammarum* Iul. Val. (Fassbender p. 27) Symm. or. 2, 4. 20. 23 Paul. Nol. epist. 13, 13 (94, 26 H.) 44, 4 (373, 6) Mart. Cap. 1, 14 (bis) 6, 638. 643 Cod. Iust. 9, 38, 1 (a. 409) Eugipp. Seu. 3, 2. 10, 2 Ennod. uelut epist. 1, 12, 4 (22, 23 H.) *conloquii fluentis* 5, 8, 5 (131, 21 H.) *Heliconis fluenta* Cassiod. uar. 9, 6, 3. 10, 6, 3 *eloquentiae tuae fluenta* (= Hier. epist. 97, 3) Iord. uelut Get. 33 (cf. Wölfflin, Arch. 11, 362) Greg. Tur. Franc. 6, 29 (268, 12) Mart. 2, 26 (619, 2). A nonnullis posterioribus eodem sensu ac *flumina* usurpatur: Eustath. Bas. hex. 3, 6 p. 896[c] *Indus fluuius omnium uiolentior fluentorum* Ven. Fort. carm. praef. 4 *Ligerem et Garonnam, Aquitaniae maxima fluenta.*

Plurale est tantum[2], nisi quod inde ab Apul. sing. aliquotiens inuenitur: met. 6, 18 (142, 13 H.) Socr. 19 (29, 7 Th.) Sol. 19, 4. 23, 16 Iuuenc. 1, 451 Auson. Mos. 419 Auien. 17[ies] (plur. 9[ies]) Prud. perist. 12, 32 Paul. Nol. carm. 21, 715. 23, 134.

c) declinationis tertiae.

aequor pro *mari* aliquotiens legitur uelut 22, 8, 29 (267, 19) *aequor . . . Euxinum* 22, 8, 46 (271, 1) *Pontus . . . est . . . dulcior aequorum ceteris*[3]. — Sollemnis est consuetudo poetarum inde ab Ennio[4] (frequentant Verg. 111[ies] Auien. 125[ies] Claud. 41[ies]),

---

[1] Cf. tamen Norden, Aen. p. 226: "Vor Vergil ist *fluenta* nur bei Lucrez 5, 949 überliefert, aber da Catull, der von Lucrez nicht beeinflusst ist, 64, 52 *fluentisonus* zu bilden sich erlaubt, muss das Wort älterer Poesie anhören".

[2] Similiter apud ueteres poetas Graecos, Homerum Hesiodum alios dico, ea uocabula, quae de aqua profluenti siue de agmine aquarum usurpantur, πηγαί ῥοαί ῥέεθρα, nisi plurali numero non occurrunt, a posterioribus etiam singulariter exhibentur: cf. Witte p. 4 sqq. 55. 176 sq. 235. 241. 255. Recte igitur uocabulum Graecum ῥεύματα in comparationem uocat Seru. Aen. 6, 327 *rauca fluenta*] *aut rheumata dicit aut bene pluraliter quia de tribus loquitur.* — Est etiam, cur animaduertas *flumina* saepe a poetis contra scriptorum morem de aqua profluenti pluraliter dici. Cf. Schink p. 54 sq.

[3] Cf. etiam quae de plurali ritu poetarum adhibito in capite tertio disputaturus sum.

[4] Cf. Thes. I 1022 (in primis l. 53—56) sqq. et testimonium e Cic. frg. 3 allatum. — Krebs-Schmalz 1, 115.

inde a Sen. patre in prosam orationem passim sed caute accipitur[1].

altrix[2] tantum de rebus incorporalibus dicitur 15, 5, 38 (55, 7) *quae res perniciosa uitiorum est altrix* 20, 8, 11 (202, 21) *adulatione uitiorum altrice* (AG *alacrice* V) *depulsa*[3] 23, 6, 25 (314, 24) *Chaldaeorum . . . regio, altrix philosophiae ueteris.* — "Vocabulum in primis poetarum est (primus utitur Pacuu.), raro apud scriptores legitur", e quibus hos dico: Cic. Flacc. 62 Tim. 37 diu. 2, 45 Colum. Plin. utrumque Gell. Apul. posteriores.

funus translate pro *corpore mortuo* dicitur 15, 3, 2 (41, 24) *impletisque funerum bustis*[4] 16, 12, 58 (101, 5) *lapsus per funerum strues* (cf. eiusdem capitis § 54 (100, 13) *elati cadauerum aggeres*) 19, 6, 13 (168, 6) *retectis sequenti luce funeribus, cum inter caesorum cadauera optimates inuenirentur* 31, 13, 8 (591, 1) *insiliens funerum moles.* — Poetis haec significatio usitata est: Catull. (Friedrich ad 64, 82 p. 344) Prop. Verg. saepe (Norden, Aen. p. 178)[5] Val. Fl. 3, 617 Sil. 2, 647 Stat. Theb. 9, 8. 10, 7. 355 Ach. 1, 88 Iuu. 10, 259 Claud. 3, 155. 15, 361. 21, 101 all. Paul. Nol. carm. 31, 280 (~ Verg. Aen. 9, 491) Prud. c. Symm. 2, 569 Ennod. carm. 1, 20, 27 all. Coripp. saepe. Ut poetis ita scriptoribus inferioris Latinitatis haec dicendi consuetudo familiaris est: Tac. ann. 13, 17 *a maioribus institutum referens subtrahere oculis acerba funera* (i. q. corpora immatura morte absumpta). 15, 71 Ps. Quint. decl. min. 306 (200, 24 R.) *uiuum funus gremio tuli* decl. mai. 4, 22 (87, 21). 12, 26 (243, 24) saepius Apul. flor. 19 (39, 19 H.) met. 4, 34 (101, 20 H.) *uiuum producitur funus et lacrimosa Psyche comitatur non nuptias, sed exequias suas* 8, 6 (181, 12) Iust. 12, 6, 11. 24, 3, 9 Paneg. 2 (12), 34, 2. 11 (3), 15, 3 *quanta frugum inopia, quanta funerum copia fu⟨er⟩it fame passim*

---

[1] Sensu autem primario pro *planitie* inde a Cic. occurrit, cf. Thes. l. l.

[2] Thes. I 1770 sq., in primis testimonium Fortunatiani rhet. 3, 4 p. 123 H.

[3] ~ Cic. Lael. 89 *adsentatio uitiorum adiutrix:* Michael p. 14.

[4] Tross uertit: "nachdem sie die Scheiterhaufen mit Leichen bedeckt, kehrten sie . . . zurück". Ut uerbo implendi, ita ei, quod est complere, genetiuus annectitur 21, 13, 9 (241, 22) *oppletoque multitudinis campo* 25, 9, 6 (383, 10) *uariae conplentur uiae qua quisque poterat dilabentium,* id quod per omnem fere Latinitatem, licet admodum raro, fit. Cf. lexica, Thes. III 2091, 28 sqq. 2092, 35 sq. 2093, 20 sqq.

[5] Cf. etiam Seru. Aen. 9, 491 *funus lacerum tellus habet*] *dilaniatum cadauer: nam funus pro cadauere posuit.*

morbisque grassantibus Dict. 2, 15 [1]. 4, 1 *uiso Hectoris funere* (paulo ante *cadaueris*) Aur. Vict. Eutrop. 7, 23, 6 Optat. 6, 7 (155, 12 Z.) Paul. Nol. epist. 13, 3 (86, 29) 31, 5 (273, 14) Sedul. op. pasch. 3, 11 Vict. Vit. 3, 58 Eugipp. Seu. 44, 7. 46, 3.

Deliberanti num e sermone poetarum hic usus originem duxerit, scrupulum tamen inicere potest, quod iam Varro rust. 1, 4, 5 *cum . . . omnes domus repletae essent aegrotis et funeribus* ita locutus est [2].

gurges latiore sensu a poetis dicitur uel de mari ut Verg. georg. 4, 387 *in Carpathio . . . gurgite* Aen. 11, 913 *gurgite . . . Hibero* Ou. Lucan. 2, 210. 10, 66 Sil. 1, 34. 15, 250 Stat. 12, 228, uel de flumine ut Verg. georg. 4, 321 sq. *gurgitis huius | ima* (Seru.: *id est Penei fluminis*) Ou. met. 5, 504 *Stygio . . . gurgite* Sil. 1, 197 Stat. Theb. 10, 504 Iuu. 2, 150. 3, 100. 14, 280, quorum uestigiis nisi fallor insistunt Arnob. nat. 3, 31 (133, 2 R.) *rex salsorum gurgitum* (~ Lucr. 5, 482 [3]) Lact. inst. 3, 18, 16 *Lethaeum gurgitem* Mart. Cap. 1, 14 *primus gurges* (i. e. amnis) ib. *ex eodem dulcissimo gurgite* 6, 640 *ultra gurgitis* (sc. Padi) *ripas* 8, 809 *Permesiaci gurgitis sitire fontes* Greg. Tur. Mart. 2, 16 (614, 18). — Amm. 14, 2, 10 (6, 6) *magnitudine angusti gurgitis sed profundi a transitu arcebantur* (cf. supra: *fluuii Melanis, alti et uerticosi*) 15, 4, 4 (45, 7) *oceani gurgitibus intimatur* (sc. Rhenus). Sed hoc loco paulo usitatiore significatione de undis siue aquarum magnitudine adhibetur; cf. 18, 7, 9 (151, 9) *Eufraten niuibus tabefactis inflatum late fusis gurgitibus euagari* 22, 8, 3 (261, 18) *unde* (sc.

---

[1] Notabili breuitate sermonis duae notiones hoc loco confunduntur: *ueluti publicum funus eius crematum igni aureo uasculo sepultum est.* Dederichs praef. p. xxxix (ed. Bonnae 1833) recte explicat: "funus eius (i. e. cadauer) ueluti publicum funus esset . . . igni crematum est".

[2] Illud quoque animaduertendum est pari modo *exsequiae* non numquam in posteriore Latinitate sensu concreto poni: cf. Eutr. 7, 18, 4 *exequias Neronis quae humiliter sepultae fuerant honoraret* 9, 2, 3 *exequias Romam reuexit* Ruf. Fest. 22 *exsequias eius Romam . . . deduxerunt* (haec a Georgesio laudantur) Amm. 29, 2, 23 (501, 12) *impie peremptorum exsequiis suffragantibus ad praefecturam uenisse* (Büchele uertit: "nur durch Fürsprache der schändlich gemordeten Todten") Prud. ditt. 153 sq. *campus Acheldemach . . . | . . . exsequias recipit tumulosus humandas.* Similem uocis *sepulturae* pro *sepultis reliquiis* positae usum contra libidinem editorum tutati sunt Sjögren, Eranos 13 (1913) p. 140 sq. et Löfstedt, Tert. I p. 95 sq.

[3] Constat Arnobium multa e Lucretio hausisse, cf. Spindler p. 3—11. Hunc autem locum non animaduertit.

Lesbo mare Aegaeum) *gurgitibus refluis* (G *fluis* V) . . . *Troada perstringit* (cf. Plin. nat. 2, 219 *introrsus in Pontum numquam refluo mari*) 22, 15, 13 (286, 12) *gurgitum nimietate umectans diutius terras* (Nilus).

iubar 27, 4, 7 (426, 12) *unde eo⟨um⟩ iubar* (WAG *iuuar* V) *exsurgit* 28, 4, 31 (475, 6) *exoptato die equestrium ludorum inluciscente nondum solis puro iubare* (Vm³ AG codd. recc. *iuuaret* MV) . . . *festinant.* — Vocabulum poetis usitatissimum[1] (affero Enn. trag. 336 Pacuu. trag. 347 Lucr. bis Verg. semel Aen. 4, 130 Ou. Colum. 10, 294 Petron. 89 u. 39. 54 Sen. trag. Lucan. 5, 456 Mart. Val. Fl. Sil. 12, 637 Stat. 15ies Lact. Phoen. 42 Iuuenc. 3, 1 Auien. 8ies Claud. Prud. cath. 2, 77 Mart. Cap. 9, 912 Ennod. carm. 1, 9, 38) in prosa oratione apud hos solos inueni: Plin. nat. 2, 91 (de cometis) Apul. met. uelut 1, 18 (16, 7 H.) Symm. or. 1, 7 Cassian. inst. 8, 12 *spiritus sancti splendidissimum iubar* Salu. eccl. 2, 4 *iubar sacri fulgoris* Ennod. opusc. 1, 41 (272, 13 H.) *ortum iubaris,* translate uelut dict. 7, 5 (444, 19 H.) *iubar dictionis* Greg. Tur. Franc. 1, 47 (54, 32) *aeterna mihi uita tanquam magnum iubar inluxit.*

pignus i. q. filius bis dicitur: 19, 2, 1 (158, 11) postquam narrauit filium regis Grumbatis, dum pater Amidenses ad deditionem hortatur, occisum esse, pergit: *placuerat busto urbis subuersae expiare perempti iuuenis manes; nec enim Grumbates, inulto unici pignoris umbra, ire ultra patiebatur.* Item in oratione Valentiniani 27, 6, 8 (431, 9) *Gratianum hunc meum adultum, quem diu uersatum inter liberos uestros commune diligitis pignus.* — Quae de hac uoce Funck[2] uerba fecit, supplenda esse censeo: "Während die ältere Prosa" inquit "z. B. Liuius, Curtius und Tacitus *pignora* nur allgemein auf die durch Verwandtschaft Verbundenen anwendeten, tritt von Cyprian an bei den christlichen Schriftstellern das Wort mit unter die prosaischen Ersatzwörter für *liberi*; bei Lactantius, Hegesippus, Ambrosius u. a. bis auf Cassiodorius hinab, ja auch bei Ennodius und Iordanis und selbst auf einer Inschrift . . . sind Beispiele bemerkt worden. Es bedarf kaum des Hinweises, wie vortrefflich ein so inniges

---

[1] Interdum est masculini generis, cf. Georges, Neue-Wagener I p. 979.

[2] Was heisst 'die Kinder'? Arch. 7, 101. Haud me fugit hunc uirum doctum tantum de plur. num. *pignora* pro *liberis* adhibito disputare, sed quod de hoc dicit, etiam de sing. uerum esse mihi persuasi.

Wort dem Geiste der Liebe, welche das Christentum predigte, entsprach". Haudquaquam enim hanc uocem pro *liberis* nudam positam apud scriptores ecclesiasticos, e quibus e. g. paucos profero: Cypr. mort. 10 (302, 9 H.) eleem. 19 (388, 11) Fort. 11 (340, 18) (plur.) Hier. epist. 32, 1 (sing.) Paul. Nol. epist. 29, 9 (255, 11 H.) (sing.) Oros. hist. 1, 12, 10 (plur.) Sedul. op. pasch. 2, 10. 3, 9 *amissi pignoris* (filiae) *clade* Salu. gub. 4, 44. 5, 39 plur. 7, 102 sing. Vict. Vit. 1, 25 (plur.) Alc. Auit. epist. 5 (32, 23 P.) (sing.) Ennod. uelut epist. 2, 19, 2 (60, 12 H.) 3, 15, 3 (83, 4 H.) *unici pignoris*, solos, sed pari modo apud complures profanos eiusdem fere temporis inuenimus, uelut Iust. 26, 1, 8 (sing.) Sol. 53, 15 (sing.) Cod. Iust. 10, 32, 4 (a. 285) *ad uicem naturalis pignoris* (opponitur filio adoptiuo) Paneg. 7 (6), 3, 2 ShA semel Auid. 9, 4 *pignora* Symm. epist. 2, 19. 3, 6, 3. 4, 20, 3 (sing.) Mart. Cap. 1, 25. 9, 898 (plur.) Nouell. Valent. 24, 1, 2 (a. 447) *siue unicum pignus siue plures . . . filios.* Fluxit autem hic usus in prosam orationem e poetis, quibus inde ab Ouidio familiarissimus est (cf. Funck).

Agmen claudant uocabula neutrius generis suffixi -men ope formata, quae e sermone poetarum prodiisse puto. Atque horum aliquot a poetis pro formis in -mentum desinentibus metri commoditate ficta esse uidentur. Constat enim poetas has uoces lentas ac molestas omnino fugisse, breuioribus in -men cadentibus fauisse [1].

curuamen [2] haud scio an ex Ouidio hauserit, qui hanc uocem solus frequentat (9ies). In digressionibus bis reperitur 20, 3, 8 (187, 20) *latet parumper umbrata* (luna) *tumque nigrantibus inuoluitur globis, si sol ut sferae inferioris curuamine circumfusus, mole obsistente terrena, radiis eam suis inlustrare non possit* [3]

[1] Cf. Bednara, Arch. 14, 590 sq. Norden, Aen. p. 195. Gemellas uoces huiusmodi comparauit C. Paucker, Subindenda lexicis latinis a quinti potissimum p. C. seculi scriptoribus (Mél. gréco-rom. T. III (1874) p. 430—433). Praeter libros a Bednara laudatos hi quoque conferendi sunt: Paucker, Hier. p. 40—42. 158 Goelzer p. 59—62 E. B. Lease, A syntactic stilistic and metrical Study of Prudentius. Thesis Baltimore 1895 p. 44 sq. F. T. Cooper, Word Formation in the Roman sermo plebeius. New York 1895 p. 84—88. Substantiua Ammianea utriusque suffixi ope formata collegit Liesenberg I p. 7—9.

[2] Cf. Thes. IV 1540.

[3] Büchele p. 322 uertit: "wenn die Sonne durch die Kreisbewegung der untern Erdkugel, indem also die Masse des Erdkörpers dazwischen tritt, verdeckt wird und mit ihren Strahlen jenen nicht erleuchten kann".

20, 11, 26 (213, 13) *irim . . . spatioso curuamine sinuosam* (in Thes. conferuntur Ou. met. 6, 63 sq. *qualis ab imbre solet percussis solibus arcus | inficere ingenti longum curuamine caelum* 11, 589 sq. *induitur uelamina mille colorum | Iris et arcuato caelum curuamine signans*). — Praeterea singulis uel binis locis adhibetur a Sil. Plin. min. Gell. Claud. Fulg. myth.

germen translate i. q. *progenies proles* 26, 9, 3 (412, 20) *Constanti filiam paruulam cum matre Faustina . . . lectica circumferens secum, ut pro imperiali germine, cui se quoque iunctum addebat* (sc. Procopius), *pugnarent audentius.* — Pari modo a poetis aeui imperatorii de animantibus adhibetur[1]: Nemes. cyn. 146 *sua germina* (i. e. catulos canis) Claud. rapt. Pros. 2, 76 sq. *Nympharum coetus et celsa Tonantis | germina* (i. e. Musas) carm. 10, 39 *o patrui germen* (i. e. filia) 22, 239 Prud. cath. 10, 24 *germen* (i. e. originem) *ab aethere traxit* cath. 12, 46 *germina* (i. q. filii) Cypr. Gall. exod. 32. 98 *natarum germina septem* Mart. Cap. 9, 913 u. *uerenda . . . caeli germina* (sc. Musae) Ven. Fort. carm. 2, 4, 34 *e germine* (i. e. stirpe) *Dauid.* In prosa oratione hanc uim habet apud Iust. 18, 3, 19 *exstirpato seruili germine* (i. e. genere) Paneg. 7 (6), 2, 5[2] Oros. hist. 6, 1, 14 Ennod. saepissime uelut epist. 4, 10, 1 (105, 24 H.) Greg. Tur. uit. patr. 13, 3 (717, 6) *germen stirpis eius.*

gestamen sensu passiuo, id quod geritur 16, 5, 4 (76, 1) *pilam tenebat argenteam* (Alexander Magnus), *ut cum neruorum uigorem sopor laxasset infusus, gestaminis lapsi tinnitus abrumperet somnum.* — Plerumque a poetis, in primis de ornamentis, adhibetur uelut a Verg. bis Ou. Val. Fl. Sil. Stat. Theb. 5, 417. 10, 643 silu. 2, 1, 128. 4, 6, 45 Iuu. 2, 99[3] Coripp. Ioh. 3, 70. In prosa autem oratione raro (nec ante Plin. nat.) inueni apud Apul. met. 8, 28 (199, 14 H.) 11, 4 (269, 2) 11, 9 (272, 25) flor. 9 (12, 8 H.) Sol. 2, 41 Iul. Val. 2, 36 (107, 11) Mart. Cap. 4, 328. — Sensu

---

[1] At Ou. met. 9, 280 *impleratque uterum generoso semine* cum codd. Ehwald et Magnus; *germine* Heinsius e codd. deperditis hausit.

[2] *qui non plebeia ge⟨r⟩mina sed imperatoria⟨m⟩ stirpe⟨m⟩ rei publicae propagatis.* — *gemina* corr. codd. dett. Sic ego cum Chruzandero p. 28 leuiore correctione legendum esse censeo potius quam cum Baehrensiis: *qui non ⟨per⟩ plebeia germina, sed imperatoria stirpem r. p. propagatis.*

[3] *ille tenet speculum, pathici gestamen Othonis.* Austerus ille morum castigator, ut praeclare praedicat Friedlaender, quo magis indignationem e dissimilitudine morum ac temporum moueat, haud obscure significat Verg. Aen 3, 286 *clipeum magni gestamen Abantis.*

actiuo legitur apud Val. Fl. Tac. Sedul. op. pasch. 4, 22 Greg. Tur. Franc. 1, 4 (36, 4) (de actu gestandi).

moderamen i. q. moderatio[1] 15, 10, 7 (64, 19) *iusto moderamine rexerat suos* 22, 16, 22 (294, 17) *latis iusto moderamine legibus* 25, 1, 9 (359, 5) *abiecti sunt autem sacramento . . . uexillationum tribuni: hoc enim correctionis moderamine leniori . . . contentus est imperator* 30, 9, 5 (552, 15) *hoc moderamine principatus inclaruit, quod inter religionum diuersitates medius stetit.* Pluralis occurrit in oratione Valentiniani 26, 2, 6 (393, 20) *prae me fero . . . nec speranti nec adpetenti moderamina orbis Romani mihi . . . uestras detulisse uirtutes* (cf. Claud. carm. min. 30, 46 *moderamina mundi*[2]). — Primus hanc uocem Ou. exhibet (Linse p. 32) et proprie ut met. 15, 726 *innixus moderamine nauis* (i. e. gubernaculo) et translate pro moderatio (Cic.), quae forma a carmine heroo abhorret, ut met. 6, 677 *sceptra loci rerumque capit moderamen Erechteus.* Est autem poetis (Lucan. Sil. Stat. Iuuenc. Auson. Auien. Claud. Paul Nol. Prud. Cypr. Gall. Sedul. Coripp. Ven. Fort.) usitata, sero in prosam transiit: Apul. mund. 30 (167, 3 Th.) Ulp. dig. 2, 12, 7 Nouatian. Cypr. epist. 30, 5. 8 Chalc. Iul. Val. 1, 44 Symm. (Schulze, Symm. p. 158) Ambros. Hier. adu. Iou. 1, 14[3] Rufin. Orig. in gen. 3, 2 Salu. gub. 1, 5 Eustath. Bas. hex. 1, 2 p. 870^{A}. 8, 3 p. 948^{C} Sigism. Alc. Auit. epist. 94 (102, 2 P.) Cassiod. uar. 3, 46, 1. 7, 1, 1 Cod. Theod. 1, 10, 4 (a. 391) 8, 5, 47 (a. 385) 11, 30, 64 (a. 412) Cod. Iust. 6, 22, 8 (a. 521).

molimen. Huius uocis sola forma molimine pro molimento, quod omnino non exstat, uel molitione[4] ter adhibetur

---

[1] *Moderatio* exstat 21, 16, 5 (247, 4) *edendi potandique moderatione ualetudinem ita retinuit firmam, ut . . .*

[2] Pluralis numerus omnino raro et apud poetas fere solos inuenitur: Ou. met. 3, 644 *obstupui capiatque aliquis moderamina* (i. q. gubernacula) *dixi* Sil. 16, 417 sq. *sero moderamina equorum | discentem* Stat. Theb. 10, 183 *subit ad uidui moderamina claui* silu. 3, 2, 29 *pars demittat aquis curuae moderamina puppis* Iuuenc. 1, 185 *scripserat antiquae Moyses moderamina legis* 1, 493. 3, 421 Carm. ad senat. 65 Ambr. off. 1, 47, 228 *nec ulla sentit* (sc. appetitus) *aurigae moderamina* (i. q. habenas) Auien. Arat. 792 *redderet aetherii Phoebo moderamina cursus* (Phaethon) Cypr. Gall. iud. 476 *rector . . . moderamina liquit* (cf. 455 *sceptrumque tenet*) Cod. Iust. 6, 22, 8 (a. 521) *suae condant moderamina uoluntatis.*

[3] Paucker, Hier. p. 42· hoc uocabulum inter ea exhibet, 'quae testimonio prosali anteriore adhuc carebant'.

[4] 14, 9, 4 (26, 20) *adminicula futurae molitioni* (i. q. conatui) *pollicitos* (cursus tardus $\overset{\times}{\sim}$ ~, ~ $\overset{\times}{\sim}$ ~ ~).

et ita quidem, ut ad clausulam efficiendam semper necessaria sit: 18, 5, 2 (143, 10) *fugam . . . ingenti molimine conabatur* ($\overset{\times}{\sim} \sim \sim, \sim \sim \overset{\times}{\sim} \sim$) 24, 4, 7 (341, 22) *haec dum magno molimine conparantur* ($\overset{\times}{\sim} \sim \sim, \sim \sim \overset{\times}{\sim} \sim$) 29, 1, 6 (488, 15) *quae ingenti molimine iam praestructa* ($\overset{\times}{\sim} \sim \sim, \sim, \sim \overset{\times}{\sim} \sim$). — Est uox a poetis inde a Lucr. Hor. Ou. pro molesta uoce molimentum (Sisenna Caes. Liu.) usurpata[1]. In prosa oratione praeter Liu. 2, 56, 4 nisi apud posteriores non inueni: Arnob. 6, 13 (225, 11 R.) ShA Hadr. 19, 12 Paneg. 3 (11), 6, 2. 12 (9), 19, 1 Iul. Val. 3, 35 (i. q. moles, Fassbender p. 12) Paul. Nol. epist. 24, 9 Mart. Cap. 2, 169 Cod. Theod. 16, 8, 25 (a. 423) Cod. Iust. 11, 43, 6 (a. 440?).

munimen 15, 10, 1 (63, 9) *hanc Galliarum plagam . . . munimina claudunt undique natura uelut arte circumdata* (sc. maria flumina montes). Munimen et munimentum, ut quidque numero oratorio fauet, de armis adhibentur: 17, 13, 28 (133, 15) *armorum abiecto munimine* (cursus tardus) 19, 7, 3 (168, 19) *ferrea munimenta membrorum* (cursus planus)[2]. — Vox est poetarum fere propria, pro molestiore forma munimentum (Caes. Sall. Liu., cf. Krebs-Schmalz 2, 115) inde a Verg. Ou. usurpata; in prosa oratione quarto demum saeculo, si indicibus credimus, obuia: ShA Marc. Aur. 14, 6 Pallad. Symm. rel. 44, 1 Vulg. Paul. Nol. epist. 4, 2. 18, 7 Rufin. Orig. in exod. 5, 5 Cassian. c. Nest. 2, 2, 5. 7, 30, 3 Veg. mil. 4, 29 all. Eustath. Bas. hex. 1, 9 p. 876^{C} 6, 5 p. 926^{B} Cod. Theod. 14, 16, 1 (a. 409) 16, 7, 4 (a. 391) Cod. Iust. 4, 35, 22, 2 (a. 506) Ennod. epist. 1, 4, 5 (8, 20 H.) opusc. 1, 7 (263, 12 H.) all. Cassiod. uar. 12, 17, 2 Iord. Get. 55. 210.

spiramen 17, 7, 11 (118, 9) *uentorum . . . spiramina* 19, 4, 6 (162, 19) *emittendis corporis spiraminibus* 20, 11, 26 (213, 10) *halitus terrae calidiores et umoris spiramina conglobata in nubes* 22, 8, 46 (271, 2) *concrescat aer ex umorum spiramine saepe densetus.* — Siue de loco, per quem aliquid exspiratur, siue de spiritu dicitur a poetis aeui imperatorii[3]: Lucan. Sil. 12, 144 Stat. Theb. 2, 70.

---

[1] Pluralis huius substantiui rarissime occurrit: Ou. met. 15, 578 Pont. 1, 2, 75 Iuuenc. 1, 521. 2, 18. 308. 599 Paul. Nol. carm. 18, 414.

[2] Munimentum praeterea saepissime (41ies) de loco munito dicitur, uelut 18, 6, 13 (147, 8) *Amudin munimentum infirmum.*

[3] Spiramentum exhibent Verg. Vitr. Ou. Colum. Sen. rhet. Plin. mai. all. — Amm. translate i. q. mora 14, 7, 15 (21, 17) 29, 1, 40 (495, 15) *sine spiramento uel mora.*

4, 96. 8, 222 all. Iuuenc. Claud. Paul. Nol. Prud. Sedul. Coripp. all., in prosa oratione ab Arnob. nat. 7, 28 (261, 30 R.) *interclusis spiraminibus* (i. q. naribus) Vulg. (Rönsch, It. p. 26) Hier. (Goelzer p. 60) Filastr. 152, 1 *spiramen quod accepit Adam* Oros. apol. 16, 11 Veg. mil. 4, 38 *secundo spiramine* (i. q. uento) 4, 42 Eustath. Bas. hex. 5, 4 p. 913^{B} 8, 4 p. 950^{A} Iord. Get. 5 *uentorum spiramine quiescente.*

d) declinationis quartae.

adsultus[1], uoce a Verg. ficta: Aen. 5, 442 *uariis adsultibus inritus urguet*, mirum in modum Ammianus delectatus est. Nam cum secundum Vergilium abl. plur. singulis locis Tac. Cypr. Gall. Mart. Cap., alium casum Prud. semel et Greg. Tur. bis exhibent, multo plura exempla ipse praebet. Atque plerumque (6^{ies}) abl. sing. legitur, uelut 27, 10, 6 (440, 16) *ne repentino inuaderentur adsultu*, quater abl. plur., uelut 20, 11, 15 (210, 13) *ferire muros adsultibus densis* (de ariete), semel acc. plur. 24, 8, 5 (356, 1).

affatus[2] 29, 6, 4 (519, 23) *nullis adfatibus delinitis his.* — "Vox poetarum et rhetorum" apud Verg. Aen. 4, 284 primum obuia, usque ad Ps. Quint. decl. Frontonem Apul. Sol. Paneg. nisi apud poetas non legitur, inde in carminibus rarescit, in oratione soluta et proprie et translate pro epistula frequentatur.

fastus[3] apud poetas solos legimus inde a Catull. Verg. usque ad Curt. Sen. phil. Petron. (singulis locis); scriptoribus exeuntis Latinitatis familiare fit. Pluralis numerus a poetis praefertur, in prosa raro nec ante Tac. inuenitur[4]. Ammianus sing. 8^{ies}, plur. 6^{ies} exhibet: 14, 1, 1 (1, 9) *efferebatur in fastus* 14, 11, 26 (36, 8) *mortalitatis uinciens fastus* (Adrastia) 16, 7, 8 (80, 8) *potentiae fastu superbior* 16, 12, 3 (91, 16) 17, 5, 2 (113, 29) 17, 13, 5 (129, 3) *cum genuino fastu . . . uenere* 17, 13, 12 (130, 8) 18, 3, 6 (140, 30) 19, 11, 13 (178, 18)[5] 27, 7, 9 (435, 1) 27, 9, 4 (437, 25) 28, 5, 8 (478, 15) 30, 7, 10 (547, 16).

---

[1] Thes. II 913. [2] Thes. I 1174 sq.

[3] Thes. VI 328 sqq. [4] Cf. tabellam in Thes. compositam.

[5] *Audito quod . . . in abrupto staret adhuc imperator, antiquissimum omnium exercitus ratus eum iuuare, (nondum enim exemptum periculis aestimauit salutis,) fastu fidentior . . . semet inmersit.* Recte Clark post *salutis* distinxit, praue Amman Thes. l. l. 329, 84 genetiuum *salutis* a participio *fidentior* pendere censet.

flatus translate dicitur de fastu ac superbia plerumque in nom. siue acc. plur.: 14, 6, 22 (17, 14) *inanes flatus quorundam . . . aestimant* 14, 10, 14 (30, 14) *mitigemus ferociae flatus* 27, 9, 5 (438, 4) *horum* (sc. militarium) *flatus et pondera . . . mollientes* (cf. paulo supra (437, 25) *militares fastus*) 29, 6, 3 (519, 16) *genuinos mitigare nequiens flatus, quibus praefecturae accesserat tumor.* Sing. num. 20, 9, 4 (205, 12) *tumenti flatu deposito* 30, 3, 4 (533, 7) *uenit inmane quo quantoque flatu distentus.* — Usus est poetarum: Verg. Aen. 11, 346 *det libertatem fandi flatusque remittat* [1] Val. Fl. Stat. [2] Sen. Ag. 248 Sil. 2, 288 Claud. 22, 159 carm. min. 23, 19 [3] Paul. Nol. carm. 25, 132. Scriptores autem orationis solutae ab eo abhorruisse uidentur [4], nam praeter Ammianum non inueni nisi Ennod. opusc. 3, 105 (358, 6 H.).

II. Adiectiua.

A. Simplicia.

a) in -eus exeuntia.

Horum adiectiuorum in litteris totius Latinitatis Paucker 277 computauit [5], quorum 87 (i. e. 31,5 %) nisi apud posteriores non inueniri, reliquorum 60 (i. e. 31,5 %) a poetis aut solis aut praeter ceteros aut certe primis usurpari affirmat. Atque horum Vergilius magnam partem finxisse uidetur, metrica ratione haud raro coactus [6], uelut pro forma carmini heroo repugnanti *uīpĕrīnus*

[1] Seru. ad. loc.: *aut 'ponat superbiam' aut 'nostros flatus remittat', id est nobis respirare concedat.*

[2] Praeter Ou. ars 1, 715, ubi nunc *fastus* legitur, hi soli a Forc.-Corr. laudantur.

[3] *flatusque remittat* imitationem esse uersus Vergiliani, quem supra attuli, neque Birt neque Trump adnotant.

[4] At simili translationis genere *spiritus* plerumque plur. num. de animo insolenter elato dicunt ut Caes. Gall. 1, 33, 5 *tantos sibi spiritus, tantam arrogantiam sumpserat,* cf. Krebs-Schmalz 2, 599.

[5] Vorarb. I p. 105—110. Quo numero tamen adiectiua possessiua a nominibus propriis formata uelut *Apollineus* non continentur, cf. p. 106 adn.

[6] Norden, Aen. p. 218 15 adiectiua enumerat, quae "die teils durch Verszwang, teils durch das Streben nach Kürzen bedingten Neubildungen Vergils" designat. Accedunt alia: *arbuteus arundineus croceus fraxineus funereus galbaneus rubeus stuppeus,* quae si Ladewigo et lexicis credendum est, apud Vergilium itidem primum occurrunt. — Cf. etiam Bednara, Arch. 15, 228.

commodiorem in -eus desinentem *uīpĕrĕus* substituit[1]. Poetarum inuenta cum alii aeui posterioris scriptores tum Ammianus haud pauca receperunt[2].

aequoreus[3] 22, 8, 9 (263, 8) (Bosporus) *in aequoream panditur faciem* 23, 6, 26 (315, 9) *fluuii . . . multi per haec loca discurrunt . . . per hàrenosas angustias, quae a rubro prohibent Caspium mare, aequoream multitudinem inundantes*[4]. Uterque locus in excursu geographico exstat. — "Adi. a neotericis formatum, quo maxime delectabatur Ou., quarto demum saeculo receptum pedestribus" (sc. Heges. Ambr. Sedul.).

arboreus[5], plerumque attributi uice fungens pro genetiuo *arboris* uel adiectiuo *arborarius* (Cato Varro alii) a poetis (Laber. Verg. Prop. Ou. Stat. aliis) metri commoditate uel necessitate adhibetur[6], quorum uestigiis praeter Plin. mai. scriptores quidam aeui posterioris uelut Cypr. Macr. Sedul. insistunt. Quod ad Ammianum attinet, Vergilianum illud *arborei fetus* (cf. Köne l. l.) semel admisit (uide supra p. 9 sq.).

femineus[7] 14, 1, 8 (3, 7) *lenitate feminea* 29, 5, 28 (513, 3) *destinatione feminea.* Adi. femininus apud Amm. non exstat. — "Vocabulum potissimum poetarum (primum Cic. carm. frg. 33, 18)" pro uoce prosaica femininus[8], quae metro dactylico aptari non

[1] Vide infra p. 40 sq.

[2] Adiectiua materialia in -eus desinentia Ammianus multa exhibet, quibus enumeratis Liesenberg I p. 32: "Diese, meistens Farbe oder Stoff bezeichnenden Adj." inquit "hat A. also fast alle der Dichtersprache entlehnt", in quo tota uia errat. Plurima enim a scriptoribus optimae Latinitatis haud aliena fuisse noscuntur: *flammeus* Cic. *gramineus* Cic. *igneus* Rhet. Her. Cic. *linteus* Cic. Nep. Liu. *plumeus* Cic. *purpureus* Cic. *querneus* Cato *sanguineus* Cic. *saxeus* Cic. Sall. Vitr. *uimineus* Caes., duo ipse nouauit: *canneus coriaceus.* Restant autem haec: *iliceus* Stat. Sic. Flacc. *luteus* Plaut. Verg. Tib. all. *puniceus* Plaut. Verg. Ou. *stuppeus* Verg. Ou. all. *sulphureus* Enn. Verg. Ou. all., quae quoniam casu factum esse potest, ut apud poetas fere solos occurrant, melius omittenda putaui.

[3] Thes. I 1027 sq.

[4] Büchele uertit: "zu zahlreichen Seenflächen austreten". Lectione tradita uera sit an ex coniectura Petschenigi *aequorea multitudine* scribendum, haud diiudicauerim.

[5] Thes. II 428 sq.

[6] Cf. Köne p. 106 Bednara, Arch. 14, 593.

[7] Thes. VI 465 sqq. Cf. etiam Bednara, Arch. 15, 226 adn. 10 Goelzer p. 151.

[8] Praeter Titin. com. et Auson. non nisi apud scriptores (inde a Varrone occurrit: Thes. VI 467 sqq.

potest, adhibitum, apud scriptores argenteae Latinitatis raro, saepius inde ab Apul. legitur.

funereus 17, 7, 5 (117, 5) *latentes retexit funereas strages* 26, 10, 12 (417, 5) *funereas delationes adsciscens* 29, 5, 46 (516, 20) *latronem funereum* 31, 7, 16 (575, 8) *funerea multa perpessos.* — Adiectiuum a Verg. quod sciam primum admissum [1], sensu latiore i. q. *funestus exitialis* epicis potissimum (Ou. Sen. trag. Lucan. Val. Fl. Stat. Auson. Claud. Prud. Paul. Nol. Coripp.) familiare, sero in prosam orationem transiit: Ps. Quint. decl. mai. 10, 16. 15, 10 (Apul. met. 4, 33 in carmine operi inserto) Sedul. op. pasch. 3, 8 Salu. gub. 6, 84 Eugipp. Seu. 14, 1 Iord. Get. 256. 258.

litoreus non inuenitur nisi in excursibus geographicis 22, 8, 9 (263, 10) 23, 6, 70 (325, 15) *litorea nauigatio* 23, 6, 11 (311, 23) *dimensione litorea.* — Adi. a Verg. Aen. 3, 390. 8, 43. 12, 248 pro lītŏrālis (Catull.) fictum [2] poetarum fere proprium est: Ou. Lucan. 9, 296. 441 Sil. 8, 432 Stat. Theb. 6, 304 silu. 3, 2, 38 Ach. 1, 285. 702 Coripp. Ioh. 6, 385. Cf. tamen Seru. auct. Aen. 8, 43 *sane et litoreis et litoralibus dicitur.* E prosa oratione tantum Eustath. Bas. hex. 7, 1 p. 937^{A} 7, 5 p. 942^{B} afferre possum.

sidereus 20, 3, 12 (188, 18) *siderea corpora* (in excursu de defectione solis). — Vox a Verg. ficta (Norden, Aen. p. 218), poetis usitatissima: Prop. Ou. Manil. Sen. trag. Colum. Val. Fl. Sil. Mart. Stat. Auien. Claud. Paul. Nol. Cypr. Gall. Sedul. Coripp. In prosam orationem receperunt Apul. met. 6, 28 (150, 14 H.) mund. 1 (138, 1 Th.) 22 (158, 10) Plat. 1, 10 (93, 11) ShA Diad. 3, 3 Paneg. 3 (11), 6, 4 Hier. in Matth. 21, 15 p. 166 Symm. rel. 3, 20 Mart. Cap. saepe ut 1, 68. 90. 94. 2, 102. 8, 807. 811 (bis) 9, 896. 922 Sedul. saepe ut op. pasch. 2, 4 *splendore sidereo* 4, 22 *imperium* (i. q. caeleste) Claud. Mam. anim. p. 148, 13.

uipereus 22, 11, 3 (277, 12) *iram in Georgium uerterunt episcopum, uipereis* (*ut ita dixerim*) *morsibus ab eo saepius adpetiti* (Alexandrini) [3]. — Forma a Verg. Aen. 6, 281. 7, 351. 753 nouata

---

[1] Cf. Ladewigii adnot. ad Verg. Aen. 7, 337 (ed. 6). Quam ob rem a Nordeno, Aen. p. 218 inter adiectiua in -eus exeuntia, quae Verg. finxerit, et a Bednara, Arch. 15, 228 inter uocabula, quae a prioribus poetis dactylicis nouata Ou. in usum suum conuerterit, haec uox omissa sit, nescio.

[2] Cf. Norden, Aen. p. 218 Bednara, Arch. 14, 592 sq.

[3] 15, 3, 3 (42, 3) cum EBG legendum est *ferinis morsibus* pro *fericiis* V. — *uipereis* Traube.

pro adiectiuo uīpĕrīnus (Acc.), quod metro heroo non quadrat[1], poetis dactylicis solis (Ou. Sen. trag. Lucan. Mart. 7, 12, 7 Val. Fl. 7, 250 Sil. 13, 611 Stat. Theb. 3, 285. 6, 8. 7, 579. 10, 614 Apul. met. 4, 33 in uersu Iuuenc. 1, 328 Claud. 2, 9. 3, 281. 21, 263 Cypr. Gall. gen. 105 all.) adamata, sero a pedestribus, nisi fallor, admittitur: Sol. 37, 17 Lucif. non conu. 10 (20, 5 H.) Athan. 2, 4 (bis, p. 152, l. 3) 2, 22 (188, 6) Hier. c. Vig. 15 Aug. Mart. Cap. 4, 331. Et in carm. et in pros. or. Paul. Nol. epist. 38, 4 Sedul. op. pasch. 1, 2. 1, 8[2].

Subiungo pauca a nominibus propriis formata[3]:

Giganteus i. q. monstruosae magnitudinis 16, 10, 15 (87, 2) *cum ad Traiani forum uenisset, singularem sub omni caelo structuram, ut opinamur, etiam numinum adsensione mirabilem, haerebat adtonitus, per giganteos contextus circumferens mentem, nec relatu effabiles, nec rursus mortalibus adpetendos.* — Vox poetica: Culex 28 Ciris 30 Prop. Hor. Ou. all., cf. De-Vit, Onomasticon III p. 246, cuius exemplis haec addo: Symm. or. 2, 21 *giganteam manum* Sidon. carm. 6, 7 *Gigantei . . . belli* Alc. Auit. carm. 6, 353 *giganteae . . . moli* (i. q. ingenti, cuius significationis testimonia e Sil. Prud. Vulg. repitita Georges praebet).

Gorgoneus 18, 4, 2 (141, 23) *imperatori suspicaci ac timido intendebat Ursicinum uelut uultus Gorgonei toruitatem* (cf. Sil. 4, 234 *Gorgoneoque Larum torquentem lumina uultu* Val. Fl. 6, 175 sq. *horrentem colubris uultuque tremendam | Gorgoneo*). — Vox poetarum (cf. De-Vit, Onomasticon III p. 260 sq.), e Graeco Γοργόνειος tracta, primum apud Verg. Aen. 7, 341 *Gorgoneis Allecto infecta uenenis* obuia est, rarissime a prosariis: Vitr. Macr. recipitur.

Hectoreus 24, 6, 14 (352, 15) *sonent Hectoreas poetae ueteres pugnas.* — Vocabulum poetarum proprium primum quod sciam exhibent Cic. frg. 24, 2 (apud Gell. 15, 6, 3) *Hectoreo perculsus concidit ense* Culex 324[4], praeterea Verg. 6ies Prop. Ou., e prosariis Mythogr. 2, 205.

---

[1] Cf. Norden, Aen. p. 218 Bednara, Arch. 14, 593.

[2] At Ennod. seruato discrimine in carm. *uipereus*, in prosa *uiperinus* utitur.

[3] De his ac talibus conferas E. Häfner, Ueber die Sprache der lateinischen Hexametriker. 1. Teil. Die Eigennamen. Diss. Erlangensis (München 1895) p. 8 sq. Linse p. 22 sq.

[4] Haec testimonia desunt apud De-Vit, Onomasticon III p. 313, quod conferas. — Bednara, Arch. 15, 226 Ouidium hanc uocem e Verg. hausisse dicit.

Tartareus proprie 18, 4, 1 (141, 17) *consilia tartareis manibus miscens*, translate 15, 6, 1 (55, 12) *Paulus tartareus ille delator* 19, 12, 1 (179, 20) *saepe dictus tartareus* (sic Heraeus, *dictaneus* V *dicendus* G) *ille notarius . . . Paulus* 28, 1, 10 (450, 15) *tartareus cognitor* 29, 2, 6 (497, 11) *Heliodorus tartareus* (Wm²AG *tractarcus* V) *ille malorum omnium fabricator*. — Vocabulum post Cic. carm. frg. 33, 40[1] adamatum poetis: Verg. 7ies Ou. Sen. trag. 6ies Lucan. bis Mart. bis Val. Fl. 9ies Sil. 11ies Stat. 8ies Claud. 9ies Prud. Sedul. Ennod. all. Translate i. q. horrendus terribilis est apud Verg. Phaedr. Val. Fl. Sil. Claud. Rarissime apud prosarios inuenitur: Arnob. nat. 2, 30 (72, 22 R.) *tenebras tartareas* Aug. serm. 47, 8, 10 *tartareo zelo pleni* 219 *impietate* (transl.) Optat. 1, 21 (24, 19 Z.) *tartareo carcere* Sedul. op. pasch. 4, 10 *tartarea caecitate* Mart. Cap. 1, 68 *claustra Tartarea* 1, 80 *Tartareae noctis obscuritate*.

b) uarie formata.

ales adiectiuum translate i. q. celer usurpant Cic. Arat. Verg. Ou. Germ. Sen. trag. Sil. Stat. Claud. all., scriptorum soli Plin. nat. 34, 138 *alitem* (sc. mortem) . . . *fecimus* Apul. met. 5, 21 (119, 6 H.) *flatus* Sol. 30, 27. 56, 12 *feminas aliti pernicitate* Amm. 31, 7, 7 (573, 13) *aliti uelocitate regressae* (sc. uastatoriae manus)[2].

caeles[3] 25, 3, 17 (365, 11) ⟨*animum*⟩ *tamquam a cognatione caelitum defluentem* 16, 12, 13 (93, 2) *caelitis dei fauore*. Quo loco innixus haud scio an *caelitis* pro *caelestis*, quo cursus prauus corrigatur, substituendum sit 25, 7, 5 (377, 1) *aeternum dei caelestis numen* (codd. edd.). Sed et hoc cum Ammiani usu loquendi optime quadrat, cf. 15, 8, 10 (59, 20) *praesente nutu dei caelestis*. Praeterea *caelestis* saepius exstat. — *Caeles* cum nominibus personarum coniungunt uel pro substantiuo usurpant tragici (primum Enn.) Plaut. Cic. carm. Catull. Ou. all., e scriptoribus Cic. semel rep. 6, 9[4] Plin. nat. Apul. Tert. Paneg. Symm. or. 1, 13 (deest in Thes.) alii. A posterioribus etiam de rebus usurpatur.

---

[1] Norden, Aen. p. 220 Ciceronem hanc uocem iam in poesi antiqua (fortasse apud Ennium) repperisse putat, cui sententiae Bednara, Arch. 15, 226 adn. 10 assentitur. Neglegenter ab illo Aen. p. 118 inter adi. a Verg. nouata refertur.

[2] Thes. I 1525, 46 sqq. [3] Thes. III 66 sq.

[4] Cf. de hoc loco Krebs-Schmalz 1, 248 sq.

coruscus i. q. splendidus 16, 10, 8 (85, 16) *geminus ordo armatorum, clipeatus atque cristatus, corusco lumine radians, nitidis loricis indutus*[1] 19, 2, 2 (158, 15) *corusci globi turmarum* 24, 2, 5 (334, 6) *corusci galeis* 24, 6, 10 (351, 19) *cristatis galeis corusci Romani*[2] 24, 7, 8 (354, 23) *coruscus* (V *coruscans* BG) *nitor . . . armorum* 25, 1, 1 (357, 4) *corusci thoraces.* — Est uox poetarum, ab epicis potissimum post Verg. frequentata, apud scriptores prosae orationis ante quartum saeculum non obuia, nisi quod singulis locis legitur apud Gell. Apul.[3]

flexilis 22, 4, 6 (256, 9) *non saxum erat (ut antehac) armato cubile, sed pluma et flexiles lectuli* 25, 1, 13 (359, 23) *tendebant diuaricatis brachiis flexiles arcus* (cf. Ou. am. 3, 3, 29 *flexibiles curuantur . . . arcus*) 15, 5, 25 (53, 1) malo cum Petschenig emendare *ut ad imperatoris nouelli . . . sensum ac uoluntatem dux flexilis* (*flebilis* V) *uerteretur* quam cum Bentley Dederichs Clark *fle⟨xi⟩bilis*, quod quantum uideo apud Ammianum non exstat. — Plerumque pro *flexibilis* utuntur poetae (Verg. Aen. 5, 559 Ou. Auien. Arat. 237 orb. terr. 843 Claud. 5, 358 all.); in prosa oratione raro legitur apud Plin. nat. Apul. met. 6, 1 (129, 11 H.) Ennod. opusc. 2, 54 (304, 16 H.).

formidabilis[4] 16, 12, 7 (92, 3) *catafractarii . . . et sagittarii, formidabile genus armorum* 16, 12, 45 (98, 22) *Bataui uenere cum regibus, formidabilis manus* 22, 8, 19 (265, 19) *populis diuersarum originum formidabilis* (sc. progenies Amazonum) 23, 6, 55 (322, 7) *Arsaci formidabiles reges* 29, 5, 38 (514, 26) *scuta . . . in formidabilem mouentibus gestum.* — Poetarum primus hac uoce utitur Ou.[5], sequente Stat. Theb. 4, 473. 8, 581. 9, 544, e prosariis Sen. epist. 104, 25 (uariant *terribilis* et *formidabilis*) 123, 15 Apul. met. 6, 12. 15. 19 (non nisi in fabula de Psyche) Gell. 14, 4, 2. 19, 1, 17 Heges. 1, 12, 3 Claud. Mam. anim. p. 155, 5 Iord. Get. 182 Cod. Theod. 4, 22, 1 (a. 326 = Cod. Iust. 8, 5, 1).

---

[1] Cf. Iul. Val. 1, 31 (42, 13 K.) in uersu: *rides sereno uel corusco lumine.* — *Luce corusca:* Sil. 13, 640 aliique poetae (Thes. IV 1077, 1—3). Cf. etiam Verg. Aen. 2, 470 *telis et luce coruscus aena.*

[2] Cf. Verg. Aen. 9, 163 *purpurei cristis iuuenes auroque corusci.* — *Corusca galea* Sil. 4, 118 sq. 5, 307 sq. 16, 523.

[3] Thes. IV 1076 sq.

[4] Indicem adiectiuorum in -bilis exeuntium composuit Paucker, Vorarb. I p. 46—71.

[5] Linse p. 37. — Krebs-Schmalz 1, 603.

fremebundus 22, 8, 24 (266, 17) *Fasis fremebundis cursi⟨bu⟩s Colchos attingit.* — Vox est poetarum: Acc. trag. 392 Ou. met. Sil. 3, 463. 10, 243 Stat. Theb. 5, 244. 700. In prosa oratione nisi apud Ammianum non inueni[1].

letalis saepissime exstat: 14, 1, 3 (2, 6) *formula missa letali* 14, 2, 3 (4, 22) *Scironis praerupta letalia* 14, 2, 13 (6, 23) *discrimine . . . letali* 14, 11, 24 (35, 20) *plagas . . . letales* 15, 2, 4 (40, 3) *letales insidias* 15, 3, 9 (43, 12) *letalis mensae* 16, 8, 6 (82, 2) *sententia damnauere letali* 21, 15, 3 (245, 19) *anhelitu iam pulsante letali* 22, 3, 12 (255, 7) *poenae letali* 23, 4, 3 (302, 7) *letale uulnus* 23, 6, 17 (313, 6) *halitus letalis* 27, 1, 5 (420, 9) *telo letali confossus* 27, 9, 5 (438, 5) *suppliciis . . . letalibus* 28, 1, 14 (451, 10) *supplicio letali* 28, 3, 6 (465, 1) *letali poena* 30, 1, 16 (527, 8) *ora exacuere letalia* 30, 6, 3 (544, 22) *letali sudore perfusus.* In codice V semper *laetalis* scriptum est, nisi quod 14, 2, 3 littera *a* erasa est. — Vox poetis adamata (Lucr. semel Verg. Aen. quater Ou. Sen. trag. Lucan. Val. Fl. Stat. Claud. Coripp.) passim a scriptoribus Latinitatis argenteae adhibetur (Scrib. Larg., frequentant Plin. nat. Apul.), crebrescit apud posteriores. Praeter eos qui in lexicis commemorantur[2] e. g. affero Sol. 1, 64. 27, 41 Salu. gub. 3, 60. 4, 10 Sedul. op. pasch. 3, 4 Cassian. inst. 6, 11 Ennod. dict. 14, 4 (468, 18 H.) Eugipp. Seu. 38, 2 (paulo supra *mortifera*) Cod. Theod. 9, 12, 1 (a. 319).

parilis 20, 3, 4 (187, 1) *ipse* (sol) *et lunaris globus . . . parili comitatu obtinentes circulos proprios* 20, 7, 11 (199, 12) *ceteros ab audacia parili reuocabant* 21, 6, 2 (225, 22) *parile obsequium* 23, 3, 5 (300, 10) *parilem potestatem.* — Vox fere poetica (primi exhibent Lucr. quater Cic. Arat. 165 Culex 229. 358 Ou.), in prosa oratione legitur apud Hyg. astr. 2, 2 Apul. met. 5, 7 (108, 11 H.) flor. 15 (20, 9 H.) Plat. 2, 13 (116, 10 Th.) 14 (117, 22) Sol. 1, 43 Iul. Val. 1, 42. 2, 39 Symm. rel. 25, 2. 26, 1 epist. saepe ut 4, 26. 6, 24. 7, 1 Oros. hist. 1, 19, 2. 4, 8, 12 Mart. Cap. saepe ut 1, 9. 2, 132. 6, 578 Sedul. Ennod. opusc. 2, 88 (314, 21 H.) 3, 97 (356, 6) 9, 2 (416, 9) all. (cf. etiam Rönsch, It. p. 117 sq.).

---

[1] Deest in indice adiectiuorum suffixi -bundus ope formatorum, quam confecit Paucker, Hier. p. 65 sqq. Cf. etiam de his adiectiuis Rönsch, It. p. 138 sq. Falso Georges Ou. met. 14, 188 laudat, ubi nunc *gemebundus* cum codd. legitur.

[2] Cf. etiam Krebs-Schmalz 2, 15.

pubens uocabulum est poetarum proprium: Verg. Stat. Auson. Mos. 203 *pubentia germina* 341, 2 *pubentes annos* (~ Cypr. Gall. gen. 406. 907 Drac. Orest. 527 satisf. 227) 391, 14 *pubentes salicum . . . frondes* Claud. 1, 142 *pubentes . . . fratres* Cypr. Gall. gen. 1250 *pubentia gramina.* In prosa oratione praeter Amm. 18, 7, 4 (uide p. 7). Mart. Cap. 1, 5 *iam pubentes genae.*

querulus 15, 8, 20 (61, 15) *murmurans querulis uocibus* 31, 1, 2 (556, 2) *querulum quoddam nocturnae uolucres tinniebant et flebile*[1]. — Vox poetarum[2] (Culex Verg. Hor. Prop. Ou. Colum. Sen Herc. O. 207 Phaedr. 516 Petron. Mart. Claud. Paul. Nol. Ennod. Coripp. Ven. Fort.) apud prosarios passim inuenitur: Curt. 5, 5, 12 Plin. nat. 10, 8 Plin. epist. 9, 15, 1 Apul. met. 3, 21 (68, 13 H.) 4, 33 (101, 11) flor. 4 (5, 16 H.) 13 (18, 6 H.) Socr. 4 (10, 22 Th.) Ps. Quint. decl. mai. 17, 4 Cypr. patient. 21 Moys. Cypr. epist. 31, 8 Ps. Cypr. pudic. 6 Hier. uirg. Mar. 14 Paul. Nol. epist. 13, 8 Ennod. opusc. 3, 34 (339, 7 H.) Cassiod. uar. 9, 12, 4 all.

stellans i. q. splendens 19, 1, 2 (156, 3) *uniuersa quae uideri poterant armis stellantibus coruscabant.* — Adiectiuorum more et proprie et translate a poetis exhibetur: Lucr. Cic. carm. frg. 3, 19. 36[3] Verg. Ou. Manil. 1, 150 Mart. Val. Fl. Claud. 7, 33 (~ Cic. carm. frg. 3, 36) 10, 274. 27, 13 carm. min. 31, 21 Prud. all., a scriptoribus raro: Plin. mai. Chalc. Mart. Cap. 1, 27. 29. 66.

B. Composita.

a) in priuatiuo formata.

Cum in Graeca lingua, qua erat facilitate in uerbis componendis, adiectiuorum alpha priuatiuo effectorum abundantia mira

---

[1] Accusatiuo qui dicitur uerbali adiectiuorum pro aduerbiis positorum Ammianus creberrime utitur, cf. Hassenstein p. 9 sqq. (cuius exempla paucis additis transscribit Liesenberg III p. 2) Schickinger p. 15, a quibus uiris doctis haec tantum praeterita inueni: 22, 3, 12 (255, 7) *alte spirantem addixere et dirum poenae letali* (Clark crucem post *dirum* appingit, *et dirum addixere* transponit G) 22, 8, 18 (265, 10) *altiora spirabant* (cf. Thes. I 1778, 14) 29, 2, 4 (497, 3) *paria conuiuis Siculi Dionysii pauitantes* 31, 8, 8 (577, 1) *post quae adulta uirginitas castitasque nuptarum ore abiecto flens ultima ducebatur* (cf. 24, 4, 25 (345, 20) *ultimum flentes*).

[2] Cf. Krebs-Schmalz 2, 452.

[3] Schulze, Symm. p. 199: "*stellatus* et *stellans* . . . etiam apud Cic. exstant" haud sane falso sed parum accurate dicit, quoniam *stellans* nisi in carminibus non inuenitur.

prouenit, ea quam conquestus est poeta Latinus 'patrii sermonis egestas' in eo quoque conspicua est, quod adiectiua cum in priuatiuo composita multo parcius admisisse uidetur[1]. Sane a GEORGES plus 950 adiectiua huiusmodi afferuntur, quorum tamen, si lexicis credimus, tantummodo quarta fere pars apud auctores, qui temporibus liberae rei publicae florebant, inuenitur. Atqui ne ea quidem omnia in communi dicendi consuetudine uersata fuisse est cur suspicemur, cum a scriptoribus, qui a sermone communi minus recedunt, multo pauciora uideamus usurpari, uelut a Catone in libro de agricultura 7, a Caesare 51, a Cicerone in orationibus 104, a Varrone in libris rerum rusticarum 23. Poetae uero in primis aeui Augusti, cum in Graecis siue uertendis siue imitandis cum aliis difficultatibus tum inopia uerborum laborarent, extra fines angustos suae linguae constitutos liberius euagantes adiectiuis in hanc speciem formatis, quae et breuitate et nouitate commendarentur, ualde delectabantur[2]. Atque ut argumentis rem comprobem, cum a Lucretio admodum pauca (47) admissa essent, Vergilius multo maiore copia usus (sc. 131, quo numero 57 participia perfecti passiui pro adiectiuis usurpata continentur), 36 fere noua fingendo ceteris uiam monstrauit[3]. Neque minus Ouidius in hoc usu creberrimus et ab aliis multa sibi sumpsit et 50 fere ipse nouasse putandus est[4]. In Latinitate autem aetatis argenteae siue posterioris copia adiectiuorum cum in compositorum in dies augescit atque uel maxime, postquam ad litteras Latinas

---

[1] Minus, quantum uideo, quam res exigit, de compositione huius generis a uiris doctis disputatum est. Praeter eos, qui infra laudabuntur, conferas C. PAUCKER, Mél. gréco-rom. Tome III (1874) p. 455 sq. adn. 44 F. VOGEL, Arch. 4, 320—322 GOELZER p. 136 sq. 160—166 SCHULZE, Symm. p. 222—228. — De substantiuis in priuatiuo effectis egit WÖLFFLIN, Arch. 4, 400—412.

[2] Quibus remediis praeterea uterentur, ut adiectiua Graeca cum alpha priuatiuo composita Latine redderent, C. MORAWSKI, Wien. Stud. 37 (1915) p. 157 sq. 161—165 exponit. Quae iam pridem de his adiectiuis idem Eos 20 (1914) p. 1—8 disputauit, inspicere non potui.

[3] LADEWIG 39 noua designat, quorum tamen haec ante Vergilium inueniuntur: *implacatus* Cic. S. Rosc. 85 (ex coni., *implicatus* codd.) *informis* Rhet. Her. *inuius* Sall. hist.

[4] Huiusmodi uocabula ab Ouidio inuenta LINSE haec habet: p. 34 *incaeduus insolidus* p. 38 *inconsolabilis indelebilis inexpugnabilis* (iam Cic. Liu.!) *ineuitabilis infragilis innabilis insatiabilis* (iam Cic. Sall. Liu.!), p. 45 *inamoenus innubus inperuius*, p. 49 sq. participia perfecti passiui numero 39. — Adiectiua ab Horatio ficta VOLLMER, Arch. 15, 32 ZANGEMEISTERO auctore 17 enumerat.

Christiani accesserunt. Iam in ipso limine occurrit Tertullianus, audacissimus ille sermonis ecclesiastici auctor, cuius ingenium in his quoque adiectiuis conformandis mira fecunditate excellit[1]. Quae ante huius tempus non inueniuntur, Georges fere 350, quamquam longe abest, ut omnia exceperit, exhibet[2]. Posterioris in primis Latinitatis sunt adiectiua in -bilis exeuntia[3] et participia perfecti passiui cum in composita[4]. Sed quoniam longius iam sumus euecti, haec pauca, quantum pro tempore ac facultate fieri potuit, breui in conspectu posuisse contenti ad ea, quae apud Ammianum conspicua e sermone poetarum fluxisse uideantur, perlustranda accedamus[5].

inaccessus 11ies legitur: 15, 4, 3 (44, 19) (lacum) *horrore siluarum squalentium inaccessum* 20, 7, 17 (200, 15) (munimentum) *instructione . . . uaria inaccessum* 23, 1, 3 (297, 1) *fecere locum . . . inaccessum* (EAG *inexcessum* V) 23, 6, 62 (323, 12) *nationes paene ob asperitatem nimiam inaccessas* 24, 5, 7 (348, 15) 25, 6, 2 (373, 23) (restit. Heraeus) 27, 5, 3 (428, 22) 29, 5, 34 (514, 6) 31, 4, 13 (567, 2) 31, 6, 7 (571, 17) *inaccessum et deuium.* Sensu translato, fere id quod non potest adaequari, exstat 31, 16, 7 (599, 18) *cum murorum ambitum . . . et inaccessas pulchritudines urbis et incolentium plebem considerarent inmensam* (~ Apul. met. 4, 28 *inaccessae formonsitatis admiratione:* Weymann p. 368). — Adi. a Verg. nouatum[6] adhibent poetae uelut Sen. trag. Sil.

[1] Si lexicis credimus, plus 60 finxisse putandus est, quorum tertiam fere partem (in -bilis exeuntium) Goelzer p. 139 adn. enumerat.

[2] Hoc paene non agenti e lexico Forcellini, e Corpore glossariorum Latinorum, e commentationibus Pauckeri Goelzeri aliorum fere 100, quae apud Georges desunt, mihi enotaui, quem numerum facile augeri posse mihi persuasi.

[3] Paucker 361 computauit (Vorarb. I p. 64 sq.). Praemisit p. 46 sqq. indicem suo more instructum, quo 1082 adiectiua suffixo -bilis formata continentur.

[4] Cf. Goelzer p. 164: "Les poètes ont prêté ces adjectifs aux prosateurs . . . Mais tous ces adjectifs réunis sont bien peu de chose à côté de la somme que l'on trouve dans les écrivains postérieurs . . . Il n'est pas un participe passé qui ne puisse se composer de la même façon; la langue ne fait plus de choix."

[5] De aliis huiusmodi adiectiuis Ammianeis cf. Liesenberg II p. 17.

[6] Seru. auct. Aen. 8, 195 *quaeritur quis hoc ante Vergilium dixerit?* (Norden, Aen. p. 142). Morawski, Wien. Stud. 37 (1915) p. 161: "pro Graeco ἄβατος" inquit "usus est Vergilius uocabulo *inaccessus*; Ouidius tamen maluit ampliore circumlocutione rem exprimere et scripsit Met. 3, 226: *adituque carentia saxa*".

Stat. silu. 5, 5, 6 Ach. 1, 599 Paul. Nol. carm. 16, 119. 32, 188 (at in epist. 40, 1 *inaccessibilis*) Claud. 26, 322 Prud. apoth. 535, nonnulli argenteae Latinitatis scriptores (cf. Krebs-Schmalz 1, 704), posteriores saepius: Apul. met. 4, 6. 28. 6, 14 Sol. saepe ut 9, 8. 10, 18. 24, 12. 27, 3. 50 Paneg. 2, (12), 22, 2. 7 (6), 8, 6 (Chruzander p. 32) Firm. Macr. Vulg. Oros. Claud. Mam. Alc. Auit. hom. 25 (146, 2 P.) all.

indebitus 26, 7, 12 (407, 13) *usurpator indebitae potestatis.* — Vox poetarum (Verg. Ou. Val. Fl. Stat. Theb. 2, 428. 5, 735 all.) a Verg. Aen. 6, 66 nouata (Norden, Aen. p. 142), sero a prosariis recepta: Ps. Quint. decl. min. 269 (100, 1 R.) Tert. adu. Marc. 1, 23 Symm. epist. 3, 55, 1. 8, 7. 12. 9, 10, 2 Hier. in Dan. 9, 24 p. 688 Paul. Nol. epist. 13, 7 Ennod. epist. 1, 22, 1 (34, 3 H.) 9, 15, 1 (239, 22 H.) all., saepe apud iuris consultos ut Cod. Iust. 11, 9, 2 (a. 382) *uetito . . . et indebito . . . indumento.*

indefessus de hominibus 16, 12, 55 (100, 15) *fugientes miles indefessus urgebat*, saepius more posteriorum[1] de rebus dicitur: 14, 11, 18 (34, 11) *animus semper uigens motibus indefessis* 18, 5, 1 (143, 4) *indefessa scitatione percontans* (cf. Novák p. 27 sq.) 21, 12, 7 (235, 9) *indefesso labore uigilias . . . implebant.* — Poetae (uelut Ou. Stat. silu. 5, 2, 155 Iuuenc. 4, 39 Auien. orb. terr. 260 Claud. 28, 600 rapt. Pros. 3, 317) inde a Verg. Aen. 11, 651 *dextra rapit indefessa bipennem* (Seru. ad loc. *indefessa*: *infatigabilis*). In prosam orationem transtulerunt Plin. paneg. 14, 5 Tac. ann. 1, 64. 16, 22 Apul. met. 5, 4 (106, 8 H.) flor. 2 (2, 21 H.) Plat. 1, 11 (94, 19 Th.) Paneg. (Chruzander p. 33) ShA Claud. 11, 1 Symm. rel. 35, 1 Hier. in Is. 29, 9 p. 392 Oros. hist. 1, 21, 3 Salu. gub. 5, 28 Claud. Mam. anim. p. 63, 15 epist. p. 204, 14 Alc. Auit. c. Eutych. 1 p. 17, 32 Ennod. saepe ut epist. 1, 12, 6 (23, 10 H.) 5, 27, 1 (146, 26).

inexpletus 21, 16, 17 (249, 24) *augebat etiam amaritudinem temporum flagitatorum rapacitas inexpleta*, i. q. *inexplebilis* quod legitur 15, 2, 4 (40, 7) *inexplebili quodam laedendi proposito.* — Poetici est eloquii (primum Verg. Aen. 8, 559[2] Ou. Lucan. Val.

— De significatione cf. Seru. Aen. 7, 11 *inaccessos . . . lucos*] *inaccessibiles inaccedendos, non ad quos nullos accessit* e. q. s., id. georg. 3, 5.

[1] Cf. Krebs-Schmalz 1, 721.

[2] De significatione q. e. *inexplebilis* cf. Seru. ad loc. Schol. (= Lact. Plac.) ad Stat. Theb. 8, 666.

Fl. Stat. Prud. apoth. 751 all.), raro in prosa oratione inuenitur: Paneg. 4 (10), 8, 3 Hier. in Is. 47, 1 sqq. p. 551 Eustath. Bas. hex. 7, 3 p. 939A Cod. Theod. 1, 16, 7 [1].

infaustus semper actiue usurpatur: 14, 6, 15 (15, 14) *homines . . . eruditos et sobrios ut infaustos et inutiles uitant* 24, 7, 3 (353, 23) *infaustis ductoribus praeuiis* 26, 1, 7 (391, 10) *quod . . . rei Romanae fuisse norat infaustum* 26, 6, 14 (403, 14) *infausti dominatus exordia* 26, 10, 9 (416, 13) *infaustam uictoriam* 29, 1, 29 (492, 24) *infaustam hanc mensulam* (sc. tripodem) 29, 2, 15 (499, 5) *infaustam bustuarii libitinam* 31, 4, 6 (565, 12) *infaustos transuehendi barbaram plebem ministros* 31, 5, 9 (568, 19) *ducem infaustum.* — Inde a Verg. legitur apud poetas (Ou. Sen. trag. Lucan. Val. Fl. Sil. Stat. all.), in prosa oratione apud Plin. nat. 7, 69. 16, 154 Quint. Tac. hist. quater, ann. 8ies Suet. Apul. met. 1, 27. 3, 23. 4, 33 apol. 85 (94, 9 Th.) 92 (102, 26) Tert. apol. 3, 5. 34, 4 Ulp. dig. 34, 9, 9 Sol. 1, 67 Lact. inst. 4, 18, 5 Symm. epist. 6, 40, 1 Cod. Theod. 9, 17, 5, 1 (a. 363) 16, 5, 34 (a. 398).

infrenis 19, 8, 7 (171, 7) *fugaci equo nudo et infreni* ∼ Verg. Aen. 10, 750 *infrenis equi lapsu* (similiter Hier. adu. Pelag. prol. 1. 1, 20) [2] 29, 1, 8 (489, 7) *linguam non infrenem sed dispicientem quae loqueretur.* Ammianum haec e Gell. 1, 15, 17 *quorum lingua tam prodiga infrenisque sit* sumpsisse uel eo uerisimile fit, quod ex eodem capite Gelliano alias quoque locutiones uidetur hausisse [3]. Similiter Sidon. epist. 3, 13, 11 (at Cassiod. hist. 12, 4 *lingua infrenata*). — Huius uocis cum duae formae *infrenus* et *infrenis* sint, utraque apud Vergilium primum occurrit [4]. Exempla a Neue-Wagener II p. 165 sq. e Colum. carm. Petron. frg. 35, 10 (uers.) Stat. Nemes. Ser. Samm. 797 (non 804) Cypr. Auson. 339, 9 Claud. carm. min. 28, 20 afferuntur, quibus haec addo: Comm. instr. 2, 32, 7 Hier. (Paucker, Hier. p. 76 Goelzer, p. 165) Sidon. epist. 3, 3, 7 *infreniores* (coni. Mohr, *infrenes* Buecheler, *inferiores* codd.) *hostium . . . discursus* Ennod. carm. 1, 8 praef. 4 (528, 19 H.) *infrenis ambitus rusticantis doctrinae.*

[1] A lexicographis Dirksen et Heumann-Seckel (ed. 9) falso 1, 7, 1 laudatur.

[2] Hos locos in cap. I p. 8 recipere debebam.

[3] Cf. Hertz p. 283.

[4] Cf. Seru. Aen. 10, 750 *dicimus . . . et 'infrenus' et 'infrenis' sicut 'inermus' et 'inermis'.* De geminis formis huiusmodi cf. Neue-Wagener II p. 163 sqq. — Vahlen cum olim Enn. trag. 220 *infrena* coniecerit, in editione secunda (= trag. 191) aliter legit.

inlaetabilis bis in eodem libro legitur 23, 2, 7 (299, 9) *inlaetabile portentum offendit* 23, 5, 6 (305, 15) *omen inlaetabile uisum est, apparitoris cuiusdam cadauer extentum.* — Vox a Verg. ficta (cf. Seru. auct. Aen. 12, 619 *quaeritur quis 'inlaetabile' dixerit?* Norden, Aen. p. 142), a Sen. trag. Stat. Amm. solis ut uidetur recepta.

innumerus 14, 11, 29 (37, 1) *cum innumera sint exempla* 17, 4, 8 (110, 6) *innumeras notas* 17, 11, 3 (124, 1) 18, 6, 22 (149, 6) 18, 7, 5 (150, 10) 19, 1, 5 (157, 4) *strages innumeras* 19, 6, 1 (165, 10) 19, 11, 3 (176, 14) 20, 5, 4 (194, 3) 21, 1, 10 (218, 11) 21, 5, 8 (224, 12) 22, 8, 42 (270, 5) 22, 12, 6 (279, 23) 22, 15, 27 (289, 7) 22, 15, 30 (290, 2) *animalium species innumeras multas*[1] 23, 5, 16 (307, 25) 24, 8, 5 (355, 24) 25, 4, 17 (370, 3) 26, 10, 17 (418, 10) 28, 1, 54 (459, 9) 28, 4, 28 (474, 10) 29, 1, 38 (495, 3) 29, 1, 41 (495, 18) 31, 4, 8 (565, 23) 31, 11, 4 (585, 16). *Innumerus* igitur 25ies, *innumerabilis* uno loco occurrit 14, 11, 25 (35, 25) *haec et huius modi quaedam innumerabilia ... operatur Adrastia.* — Vox a poetis per totam Latinitatem pro molesta forma *innumerabilis* frequentata, apud Plaut. (?) epigr. (apud Gell. 1, 24, 3) Lucr. (bis, *innumerabilis* ter) Verg. (bis, *innumerabilis* deest) primum conspicua. In prosa oratione inde a Plin. maiore, qui tamen *innumerabilis* saepius utitur, passim exstat[2]: Tac. ann. ter Suet. Apul. apol. 9 bis (10, 15. 18 H.) 36 (42, 2) flor. 8 (9, 23 H.) Min. Fel. 11, 8. 33, 3 Iust. 2, 9, 17 ShA 10ies Paneg. (Chruzander p. 34 sq.) Iul. Val. (Fassbender p. 32) Heges. 1, 1, 3 Macr. sat. 1, 7, 3 Oros. hist. 5, 1, 8. 16, 21. 6, 11, 18 Sedul. op. pasch. 2, 10 Mart. Cap. ut 7, 729 *innumera multitudine* (at paragrapho priore: *innumerabili multitudine*) Salu. gub. 12ies (*innumerabilis* bis). Horum e numero Tac. Min. Fel. Iust. ShA (alii?) *innumerabilis* spernunt, uoci commodiori soli fauent.

inopinus. De ratione, qua Ammianus hac uoce usus est, diligenter inquisiuit Novák p. 34 sq., cuius uerba afferre placet: "Neque *inopinans* neque *inopinatus*" inquit "probauit Ammianus; nam pro illo plerumque scripsit *necopinans* et semel *inopinus*[3], pro hoc *inopinus*"; 21ies, uelut 14, 2, 9 (6, 4) *inopino adcursu*; de

---

[1] De constructione cf. Löfstedt, Per. Aeth. p. 214.

[2] Cf. Krebs-Schmalz 1, 748.

[3] 14, 11, 20 (34, 25) *inopinum carpento priuato inpositum ad Histriam duxit.*

hominibus 19, 8, 11 (172, 6) *quoniam inopini per uaria uisebantur.* — Vox a Verg. pro graui forma prosaica *inopinatus* (Cic. Caes.) nouata[1] poetarum fere propria est, uelut Ou. Val. Fl. Sil. Stat. Auien. Claud. Paul. Nol. Coripp. Post Plin. pan. Tac. ann. (semel) passim a scriptoribus infimae Latinitatis admittitur: ShA trig. tyr. 12, 17 Paneg. 2 (12), 2, 1 Symm. epist. 6, 41 Oros. hist. 3, 1, 3 Cod. Theod. 9, 45, 5 (a. 432. Sed Cod. Iust. 1, 12, 4 in eadem lege *inopinatus*) Ennod. opusc. 10, 4 (420, 11 H.).

inpacatus 30, 3, 3 (533, 3) *quem* (Macrianum) *constabat inpacatum relictum etiam ipsa urbium moenia temptaturum.* — Vox inde a Verg. georg. 3, 408 *inpacatos . . . horrebis Hiberos* apud poetas nonnumquam obuia: Sil. 7, 665 Stat. Theb. 1, 147 all. Auien. orb. terr. 863 Claud. 5, 271. 8, 387. 14, 6 all. Prud. psych. 774; in prosa oratione quantum uideo raro: Sen. dial. 5, 27, 4 Symm. or. 1, 14 (Schulze p. 226) Aug.

inperterritus 24, 3, 6 (339, 1) *si inperterriti deo meque . . . caute ductante mitius egeritis* (in oratione). — Vox a Verg. ficta[2], rarissime ab aliis recepta: Sil. Iul. Val. 2, 29 (100, 4 K.) Ambr. Prud. perist. 10, 57 psych. 47 Greg. M.

inrequietus 14, 2, 1 (4, 7) *diu quidem perduelles spiritus inrequietis motibus erigentes* (Isauri). Haec locutio *inrequietis motibus* aliquotiens obuia est: 16, 12, 30 (96, 2) *inquietis* V, corr. Kellerbauer 16, 12, 33 (96, 12) 28, 5, 8 (478, 15)[3]; 18, 6, 12 (147, 7) *inrequietis cursibus sectabantur*[4] 22, 16, 11 (292, 9) *opus iusserat inrequietis laboribus consummari.* — Primum Ou. (Linse p. 50), Sen. phil. Plin. nat. Mart. Stat. Lact.

intemeratus 27, 12, 4 (444, 24) *nequid intemeratum perfidia praeteriret* 30, 9, 5 (552, 18) *intemeratas reliquit has partes* 31, 16, 2 (598, 17) *cum intemeratis opibus quas ⟨ue⟩hebant . . . currebant.* De 22, 11, 10 uide supra p. 8. — Vox poetica (primum Verg. Aen. ter, praeterea Val. Fl. Sil. Stat. Iuuenc. 2, 355 Claud. 22, 87 rapt. Pros. 1, 112 Prud. apoth. 936 cath. 3, 145 Coripp. Iust. 3, 306), nonnumquam a prosariis recepta: Tac. hist. semel, ann. quater Apul. met. 2, 30 (49, 19 H.) flor. 16 (27, 2 H.) Iul. Val.

---

[1] Norden, Aen. p. 142. 155.

[2] Seru. auct. Aen. 10, 770 *sane inperterritus quis ante hunc?* (Norden, Aen. p. 142). Cf. etiam Krebs-Schmalz 1, 692.

[3] Etiam Lact. ira 10, 9.

[4] Cf. Lact. ira 13, 4 *sol inrequietis cursibus . . . orbes annuos conficit.*

1, 39 (49, 1 K.) Mart. Cap. 1, 6. 2, 149 Eustath. Bas. hex. 2, 8 p. 890B Ennod. opusc. 1, 23 (267, 22 H.) all. Cod. Theod. 14, 15, 1 all. Cod. Iust. 2, 4, 41.

b) **praepositione effecta.**

acclinis 14, 8, 9 (24, 13) *acclinis Libano monti Foenice* 29, 5, 20 (511, 8) *municipium . . . monti adcline* 31, 2, 16 (560, 16) *Halani sunt orienti adclines* (*orientia declines* V, corr. Lindenbrog). — "Verbum a poetis mutuatur Latinitas argentea"[1] (sc. Colum. Plin. mai.), posteriores uelut Iust. Arnob. Mart. Cap. Ennod. Poetarum primus utitur Verg.[2]

concolor semel in excursu de arcu caelesti exstat 20, 11, 28 (213, 19) *prima eius pars dilutior cernitur, aeri concolor circumfuso.* — "Primum inuenitur apud Verg. (semel), deinde legitur frequenter apud Ou., inter auctores prosae orationis habet primus Colum." (Thes. IV 81), praeterea Plin. nat. Apul. Sol. Iul. Val. Mart. Cap. nonnulli alii.

decolor[3] 16, 2, 10 (73, 20) *dies umectus et decolor.* Alio loco 16, 12, 57 (101, 2) *spumans denique cruore barbarico decolor alueus insueta stupebat augmenta* (de Rheno post pugnam Argoratensem cadaueribus Alamannorum pleno, qui dum transnare student, a Romanis confossi sunt) flosculo utitur Ouidiano trist. 4, 2, 42 *decolor ipse suo sanguine Rhenus erat*[4]. An e panegyrico Pacati Theodosio Augusto a. 389 dicto 2 (12), 34, 4 *spumat decolor cruore fluuius* haec hausit? — Vox potissimum poetarum: primi habent Cic. carm. frg. Verg. (semel, cf. Seru. auct. Aen. 8, 326 *sane 'decolor aetas' quis ante hunc?*) Prop. Ou., in prosa oratione Sen. epist. Plin. mai. Scriptoribus quarti saeculi admodum usitata est.

exsomnis 18, 2, 10 (138, 2) *ipsi quoque noctes agebant exsomnis* 31, 7, 8 (573, 21) (Gothi) *somni manserunt expertes. 9. contra Romani, his cognitis, ipsi quoque exsomnes, uerebantur hostes.* —

---

[1] Thes. I 326 sq. Wölfflin, Arch. 9, 584.

[2] Testimonium Seru. auct. Aen. 10, 835 *adclinis quis ante hunc?* in Thes. deest.

[3] Thes. V 198 sq.

[4] Cf. p. 15 adn. 2. Sed haec locutio apud alios quoque occurrit, cf. Thes. l. l. 198, 74 sqq. Similiter etiam Hor. carm. 2, 1, 34 sqq. *quod mare Dauniae | non decolorauere caedes? | quae caret ora cruore nostro?*

Adiectiuum a Verg. Aen. 6, 556 fictum[1] adhibent Vell. Sil. Sol. 10, 16 Chalc.

occiduus sensu proprio 23, 6, 12 (312, 3) *occiduo obnoxius sideri*; plerumque i. q. ad occidentem situs: 21, 15, 2 (245, 9) *contra occiduum latus* 22, 3, 7 (254, 12) *in partes mitteretur occiduas* 23, 6, 13 (312, 9) *ab occidua plaga* 25, 4, 14 (369, 12). — Est uox poetarum (cf. Krebs-Schmalz 2, 197), inde ab Ou. (Linse p. 34) uaria significatione adhibita, saepissime autem ad regionem caeli indicandam: Sen. Thy. 822 Calp. Lucan. 4, 63 *in occiduum . . . orbem* 10, 242 all. Val. Fl. Sil. 1, 145 *occidui . . . solis* Stat. Theb. 4, 283. 10, 84 silu. 5, 2, 55 *fluctibus occiduis* all. Auien. 24ies Claud. 10ies Paul. Nol. carm. 10, 289 *temporis occidui* 21, 367 all. Cypr. Gall. gen. 91. 124. 558 all. Ennod. carm. 1, 9, 128 Coripp., in prosa oratione occurrit apud Plin. nat. Apul. mund. 6 (141, 16 Th.) 11 (146, 18) Gell. 19, 7, 2 Cypr. Demetr. 3 (353, 11 H.) Chalc. Arnob. Iul. Val. (Fassbender p. 33) Paul. Nol. epist. 13, 25 (105, 8 H.) *animas . . . occiduas* 45, 2 (380, 20) *in occiduis mortalibus* Mart. Cap. 6, 629 Cassiod. uar. 5, 25 *aetatem occiduam* (i. q. effetam) Iord. Rom. 222 *ad partes occiduas* 241 Get. 7. 70. 82. 131. 303.

peruigil 14, 8, 13 (25, 4) *castellis quae . . . sollicitudo peruigil ueterum per oportunos saltus erexit et cautos* 14, 11, 15 (33, 28) *obseruante cura peruigili proximorum*[2] 15, 5, 5 (48, 4) *peruigilem salutis eius custodem* 16, 2, 1 (72, 14) *ueteranos concursatione peruigili defendisse* 16, 4, 5 (75, 9) *diligentia . . . peruigili* 17, 13, 28 (133, 5) 17, 9, 1 (120, 12) *studio peruigili.* Item 18, 2, 10 (138, 2) 22, 15, 22 (288, 8) — 29, 5, 54 (518, 13) 31, 14, 2 (593, 4) *peruigil semper et anxius,* all. — Primum Ou.[3], Sen. trag. Lucan. 4, 7 Stat. saepe, in prosa Petron. 102, 3 Plin. paneg. 63, 3 Tac. ann. 1, 65 (singulis locis), inde nisi fallor in carminibus rarescit, in prosa crebrescit: Apul. Iust. Sol. 24, 4 Paneg. (Chruzander p. 47) Chalc. Symm. (Schulze p. 215 sq.) Priscill. tract. 1, 26 Oros. hist. 7, 36, 8 Veg. mil. 2, 5 Cassian. Cod. Theod. 6, 29, 2 9, 40, 17 Nouell. Theod. 1, 2, 1, 3 Cassiod. uar. 7, 6, 6.

---

[1] Norden, Aen. p. 277.

[2] *Cura peruigil* cum alias tum apud Apul. saepe legitur: cf. Weymann p. 362. Thes. IV 1462, 9—11 exempla ex Apul. CIL Amm. Cassiod. Prud. praebet. Addo: Stat. silu. 3, 5, 2 Cassiod. uar. 9, 2, 1 Alc. Auit. carm. 6, 242. 443.

[3] Linse p. 42, de formatione cf. Bednara, Arch. 15, 232.

praecelsus proprie 15, 10, 3 (63, 21) *in his Alpibus Cottiis . . . praecelsum erigitur iugum* 18, 10, 1 (155, 4) *in munimentis praecelsis et fidis* 22, 8, 2 (261, 11) *Athos . . . mons ille praecelsus* 27, 10, 9 (441, 4) *montem occupauere praecelsum.* De 18, 6, 21 uide supra p. 8. Translate 23, 6, 33 (316, 12) *praecelsa Brachmanorum ingenia.* — Vox fere poetica[1] (legitur apud Verg. Stat. Iuuenc. Paul. Nol. Cypr. Gall. Alc. Auit. Coripp.), a scriptoribus praeter Plin. nat. 3, 67 euitata, inde a quarto fere saeculo plerumque sensu translato crebrescit: Ambr. Symm. (Schulze p. 221) Paul. Nol. epist. 5, 5 Sulp. Seu. chron. 2, 15, 10 Cod. Theod. 8, 4, 26 (a. 415) Salu. Mart. Cap. 7, 728 Alc. Auit. Ennod. epist. 2, 28, 4 (70, 19 H.) 9, 29, 2 (250, 19) all. Cassiod. uar. 6, 20, 2 *dignitatis* 8, 23, 2 *uiro* all.

praepes 18, 6, 3 (145, 16) *credimus . . . per aerios* (Wm²G *aerarios* V) *tramites famam praepetem uolitare* e loco Vergiliano et Apuleiano conflatum esse uidetur[2]. 27, 11, 2 (443, 11) *praepetibus pinnis* e Vergilio, ni fallor, sumptum est[3]. — De significatione magna erat inter ueteres dissensio[4]. De qua Norden[5]: "Das Richtige" inquit "steht bei Gellius [VII c. 6] § 12: *praepes* sei ein Wort der Auguralsprache, in der es das Epitheton eines mit breiten (*patulis*) Schwingen fliegenden Vogels sei, entsprechend M 237 οἰωνοῖσι τανυπτερύγεσσι; also 'weit geöffnet', 'ausgebreitet'. Diese Ableitung vom St. *pat-* ist nicht nur lautlich die glaublichste[6], sondern auch deshalb, weil nur so sich zwei bei Gellius angeführte ennianische Verbindungen erklären: *Brundisium pulcro praecinctum praepete portu* (ann. 488) und *praepetibus sese pulcrisque locis dant* (ann. 97, sc. die Auguralvögel)". De auibus auspicia facientibus exstat e. g. Enn. ann. 94 sq. *pulcherrima praepes | laeua uolauit auis* Liu. 7, 26, 4 (subst.) Val. Max. 1, 6, 5 *praepetes* Apul. Socr. 6 (14, 8 Th.) *uel somnis conformandis uel extis fissiculandis uel praepetibus gubernandis uel oscinibus eru-*

---

[1] Krebs-Schmalz 2, 346. — Schulze, Symm. p. 221 hanc uocem sermoni uulgari uindicanti non assentior.

[2] Cf. supra p. 7. — Commode Wagner II p. 313: "admodum poetice per aera incedit ipse historicus".

[3] Cf. supra p. 11.

[4] Cf. Gell. 7, 6 Seru. Aen. 3, 246. 361. 6, 15 Fest. p. 205, 26 M.

[5] Aen. p. 124.

[6] Aliter Walde p. 608.

diendis, liberius poetae pro qualibet aue[1] uelut Verg. Aen. 5, 254 sq. *quem praepes ab Ida | sublimem pedibus rapuit Iouis armiger uncis* Ou. met. 4, 714 *Iouis praepes* (i. e. aquila)[2] uel pro adiectiuo *celer* ponunt: Mat. carm. frg. 3 *praepes Victoria* Ou. epist. 8, 38 *succubuit telis praepetis ipse dei* (i. e. Cupidinis) Val. Fl. Stat. Theb. 2, 39 Ach. 2, 113 Iuuenc. 3, 265 *praepete curru* (de Helia, all. codd. *cursu*) Auson. 147, 3 *nomina praepetis aeui* (all. codd. *perpetis*) all. Claud. rapt. Pros. 1, 233 Prud. perist. 9, 24 Ven. Fort. Praesertim *praepete cursu* in fine uersus apud hos inueni[3]: Stat. Theb. 6, 298 Claud. 3, 262 (Birt ad locum hos imitatores adnotat: Arator act. 1, 259. 2, 712 Prosp. carm. de ingrat. 798) Cypr. Gall. exod. 1278 Ven. Fort. carm. 5, 5, 83[4], inuerso ordine Ennod. opusc. 1, 45 (273, 18 H.) 3, 78 (350, 18) *cursu praepeti*. Poetarum usum praeterea hi imitati sunt: Plin. nat. 7, 4 Apul. met. 2, 20 (41, 16 H.) *praepeti celeritate* Chalc. transl. 40 *aliud praepes aeriuagum* (Plato πτηνὸν καὶ ἀεροπόνον Thes. I 1061, 82) Priscill. tract. 3, 70 *auium praepetes transitus*.

praescius 22, 15, 30 (289, 22) *aduentare diluuium praescii*. Genetiuus annectitur 27, 5, 2 (428, 15) *motus aduentantis iam praescios*[5]. — Vox fere poetica a Verg. Aen. 6, 66. 12, 452 primum adhibita[6], post Tac. hist. (semel, substantiue) ann. (ter) in oratione soluta passim inuenitur: Ps. Quint. decl. mai. 4, 3 (69, 17) 19, 8 (343, 16) Min. Fel. 35, 2 Sol. 10, 19 Ambrosiast. (Souter p. 127) Sulp. Seu. Iord. Get. 221; cum genetiuo accommodato: Tac. Tert.[7] Filastr. 120, 8 *futuri gaudii* Optat. 4, 2 (104, 2 Z.) Ambrosiast. Hier. epist. 79, 2 *uicinae mortis* Oros. hist. 3, 3, 2 *sui mali*.

---

[1] Fest. p. 205 M. *ceterum poetae promiscue omnes aues ita appellant*.

[2] Cf. lexica.

[3] Alio loco Sen. Phaedr. 1061 *praepeti cursu euolat*.

[4] Manitius in indice III ed. Krusch, MGH VI: 2 p. 133 Claud. carm. 3, 262 expressum esse dicit.

[5] Vide etiam p. 6 sq., ubi de locutione Vergiliana *praescia uenturi* similibusque egi.

[6] Norden, Aen. p. 142: "Neubildung Vergils nach inscius". — Krebs-Schmalz 2, 360 Haustein p. 49.

[7] Praeter poetas hos solos Haustein l. l. commemorat. — De constructione dicit Pomp. gramm. V 173, 4 K. *similiter et 'praescius futura'; sed figurate accusatiuo iungitur, honestius autem genetiuo iungitur, 'praescius futurarum rerum'*. Quorsus haec spectent, non intelligo, nisi forte talem uerborum constructionem dicit, qualem apud Comm. apol. 259 *praescius hoc fuerat Dominus* legimus.

praeuius 14, 11, 17 (34, 9) *Domitiano et Montio praeuiis* 15, 8, 21 (61, 19) *plebs uniuersa . . . imperatorem clementem appellans et faustum, praeuia consonis laudibus celebrabat* 15, 10, 5 (64, 11) *agrestibus praeuiis* 16, 12, 18 (94, 5) malo cum CLARK scribere *praei nos ut faustus antesignanus et fortis: experieris quid miles . . . efficiet* quam cum HERAEO lectionem codicis V *praeuius* (*i praeuius* G) retinere commate post *fortis* posito. 18, 7, 21 (151, 21) *praeuium sequebantur* (*prauium* V, corr. VALESIUS) 22, 15, 19 (287, 21) *alite praeuia* 25, 6, 2 (373, 22) *adoriuntur nos elefantis praeuiis Persae* 26, 10, 16 (417, 25) *densitate praeuia fulgorum* 31, 7, 6 (573, 4) *praeuia . . . spe meliorum.* Genetiuum ex se aptum habet 31, 5, 8 (568, 10) *inter metuenda multa periculorumque praeuia maximorum* 24, 4, 31 (347, 1) *Victorem comitem exercitus praeuium*[1]. Male PETSCHENIG *exercitui* coniecit, nam datiuus huic adiectiuo rarissime (Auson. 339, 6 *lux dono concessa deum, cui praeuius est Sol.* De Cic. carm. frg. 1 *praeuius Aurorae, solis noctisque satelles* dubitare licet, utrum genetiuus an datiuus intelligatur, sed genetiuum malo), genetiuus passim iungitur. Haud ab re erit, quoniam HAUSTEIN in commentatione, quam de adiectiuis genetiuum sibi accommodantium conscripsit, hoc omnino omisit, exempla quae habeo proferre: Ou. met. 15,

---

Quamquam quis est, quin uideat *praescius fuerat* haud aliter ac uerbum transitiuum *praesenserat, praenouerat* accusatiuum sibi accommodare. Similiter Plaut. Most. 100 *simul gnaruris uos uolo esse hanc rem* Turpil. 65 *scies ea, quae fuisti nescius.* Cf. SCHMALZ p. 375 § 62 A. 2 KÜHNER-STEGMANN II: 1 p. 260 A. 3.

[1] Epimetri loco de adiectiuis, quibus Ammianus genetiuum insolenter annexuit, pauca addere liceat. Nam quae HASSENSTEIN p. 6 sq. de hoc usu disputat, plane peruersa ac paene nullius pretii sunt. Primum enim inter adiectiua notabilia ea affert, quibuscum iam a scriptoribus aeui optimi genetiuus coniungitur. Sunt autem haec: *Callidus* (Cic. Liu. Ou. all.: Thes. III 172, 17) *incertus* (persaepe inde a Plaut.: HAUSTEIN p. 30) *prouidus* (Cic. Liu. all.: HAUSTEIN p. 49) *prudens* (Cic. Nep. Sall. all.: HAUSTEIN p. 49 sq.). Deinde haud pauca et ea quidem, quae primum apud poetas siue apud posteriores solos hac ratione usurpata inueniuntur, omittit. Iis autem, de quibus iam egi, *praescius* et *praeuius*, haec subiungo: *Confinis* 15, 9, 3 (62, 13) *Doriensis . . . oceani locos inhabitasse confines* (Paul. dig., translate Itala Aug.: Thes. IV 215, 30 ib. l. 61; cum. dat. inde a Caes., Amm. 6ies) *extorris* 29, 6, 4 (519, 23) *quos . . . regionum suarum faciebant extorres* (Stat. Tert. Paneg.: HAUSTEIN p. 75 WÖLFFLIN, Arch. 13, 408. Addo Tert. apol. 21, 5 *soli et caeli sui extorres* Cypr. epist. 52, 1 (616, 16 H.) Heges. 1, 25, 1 Bacchiar. repar. laps. 12 *misericordiae caelestis extorris*; cum abl. 14, 1, 4 (2, 11) 31, 8, 8 (577, 6) 31, 12, 8 (587, 7) Sall. Liu. all. *incautus?* 16, 12, 29 (95, 26) *⟨in⟩cautior sui hostium tela praeteruolans* (sic CLARK

190 *praeuia lucis . . . Pallantias* Stat. Theb. 7, 403 *certi fors praeuia fati* Lact. mort. pers. 2, 8 *⟨ut praecu⟩rsor diaboli ac praeuius sit* Hier. c. Lucif. 7 p. 179 *baptisma eius* (sc. Ioannis) *praeuium Dominici baptismatis fuit* Ambr. off. 1, 18, 70 *primam hanc* (uerecundiam) *et quasi praeuiam uult esse orationis futurae*[1] Mart. Cap. 1, 125 (uers.) *uirgo perite praeuia sortis* Ennod. opusc. 3, 149 (369, 14 H.) *illa quae itineris eius fuit semper praeuia* Iord. Get. 100 *eorum praeuius* Rom. 355 *eorum et in bello et in consilio praeuius.* — Est autem uocabulum poeticum, apud Cic. carm. Ou. Stat. Auson. Claud. alios obuium, tertio demum saeculo ut uidetur in prosam orationem translatum: Cypr. epist. 61, 4 Lact. Hier.[2] Paul. Nol. epist. 23, 14 Mart. Cap. 5, 433 Salu. gub. 1, 42 Claud. Mam. anim. p. 174, 5. 176, 2 E. Alc. Auit. epist. 15 (48, 9 P.) Ennod. saepissime ut epist. 4, 23 (114, 22 H.) *praeuius sermo* (i. e. prius missa epistula).

c) **duobus nominibus, quorum alterum est -aeuus, effecta**[3].

grandaeuus 19, 6, 2 (165, 15) *mulieres iam grandaeuae* 19, 12, 12 (181, 18) *grandaeuus quidem set corpore durus et animo* 25, 4, 2 (367, 3) *Sofoclen . . . aetate grandaeuum.* — Vox poetarum: Lucil.[4] Verg. ter. Ou. Sen. Oed. 859 Ag. 378 Herc. O. 1864

---

cum Cornelissen; cf. Stat. Theb. 6, 767 *incautusque sui.* Hor. Ou.: Haustein p. 50) *inpatiens* 14, 10, 3 (28, 12) 21, 10, 2 (231, 12) *morarum inpatiens* 22, 12, 2 (279, 6) *inpatiens otii* 27, 10, 10 (441, 16) *proeliorum inpatiens et laborum* 31, 10, 7 (581, 1) *differendi inpatiens* all. (saepe inde a Verg. Liu.: Haustein p. 55 sq.) *inritus* 20, 11, 31 (215, 2) *inritus propositi reuerteretur* (Vell. Val. Max. Curt. Sil. Stat. Paneg.: Haustein p. 69 Wölfflin, Arch. 13, 413) *strenuus* 16, 12, 57 (100, 24) *nandi strenuis quosdam nescios adhaerentes* (Tac. hist. 3, 43: Haustein p. 71) *tenax* 27, 8, 10 (437, 9) *uirum acrioris ingenii sed iusti tenacem et recti* (∼ Hor. carm. 3, 3, 1 *iustum et tenacem propositi uirum*: Hertz p. 271. Similiter Ou. met. 10, 405 *propositique tenax* Val. Max. 6, 3, 5 *tenax propositi* Quint. inst. 11, 1, 90 *pertinacem ultra modum tenacem esse propositi* Ennod. epist. 9, 30, 17 (253, 15 H.) *tenax propositi sui.*) 30, 1, 17 (527, 10) *apud imperatoris aures rumorum omnium tenacissimas* (Verg. Hor. Ou. Colum. Vell. all.: Haustein p. 55 Addo Symm. epist. 4, 15, 1 Vict. Vit. 3, 46) *scrutantissimus* 30, 9, 4 (552, 11) *militaris rei ordinum scrutantissimus.*

[1] Hoc unum exemplum Georges (sed falso 2, 18, 70 pro 1, 18, 70) laudat.

[2] Hos duos solos affert Krebs-Schmalz 2, 373. Cf. etiam Paucker, Hier. p. 76.

[3] Cf. Norden, Aen. p. 177.

[4] At *grandaeuitas* iam Pacuu. (Norden l. l.). Cf. praeterea Krebs-Schmalz 1, 629.

Petron. 123 u. 230 Lucan. 3, 518. 7, 371 Val. Fl. Sil. Stat. Ach. 1, 50 Claud. 3, 248. 20, 288 carm. min. 17, 7 Prud. c. Symm. 2, 417, in prosa oratione passim admissa: Plin. mai. Tac. hist. (singulis locis) Apul. mund. 34 (170, 19 Th.) ShA Marc. Aur. 20, 6 Maxim. 6, 5 Paneg. 3 (11), 14, 4 Aur. Vict. Cod. Theod. 7, 22, 7 (a. 365) 12, 1, 83 (a. 380) Mart. Cap. 1, 3. 40. 71 Sedul. epist. 1 (10, 7 H.) Ennod. saepe ut epist. 1, 5, 8 (11, 20 H.) Cassiod. uar. 2, 14, 3. 7, 41, 1. 9, 24, 5 all. Greg. Tur. Franc. 4, 12 (148, 31).

longaeuus de hominibus dicitur 18, 6, 18 (148, 11) *rex ille longaeuus* (sic CLARK, *rex flongaeuus* V, *ille* om. EWm²G; obscure in epistula significatur Sapor rex Persarum) 27, 1, 2 (419, 9) *Seueriano . . . inualido et longaeuo* 27, 12, 1 (444, 12) *rex . . . Persidis, longaeuus ille Sapor;* de rebus 26, 3, 4 (395, 13) *longaeua inpunitas* 28, 4, 30 (475, 2) *potiores auctoritate longaeua* 30, 5, 6 (541, 3) *usu laedendi repperiente longaeuo.* — Primum apud Verg. (14ies) legitur[1]. Est autem uox poetarum: Prop. Ou. Lucan. 5, 138 Mart. Sil. 13, 86 Stat. 18ies Lact. Phoen. 65[2] Auien. bis Claud. 9ies all., apud scriptores aeui posterioris passim reperitur[3]: Gaius dig. 7, 1, 56 Cypr. Demetr. 4 (353, 25) Arnob. nat. 2, 62 (98, 5 R.) Sol. 19, 17 ShA Max. Balb. 15, 2 Symm. rel. 3, 9 Ambr. Hier. in eccles. 11 p. 481 epist. 58, 1 Mart. Cap. 2, 167. 3, 223 Eustath. Bas. hex. 8, 6 p. 952B Cassiod. uar. saepe ut 8, 1, 4 Cod. Iust. 8, 52, 2 (a. 319) 1, 2, 23 (a. 530).

primaeuus 16, 1, 5 (72, 5) *aduliscens primaeuus*[4]. — Vox poetica (cf. πρωθήβης) apud Catull. 64, 400 primum obuia[5]. Vergilii flosculos poetae posteriores libenter decerpserunt[6]. Praeterea affero: Val. Fl. 2, 480 all. Sil. 16, 486 Stat. Theb. 3, 196. 4, 354

---

[1] Cf. tamen quae de hac uoce disputat NORDEN l. l.: "Diese Übersetzung von μακραίων "inquit" findet sich öfters in unverkennbarer ennianischer Umgebung (so 8, 498) und darf daher für die archaische Poesie in Anspruch genommen werden" e. q. s.

[2] Adictiuis compositis in -aeuus Lact. nisi in carmine de aue Phoenice (*longaeuus primaeuus*) non utitur.

[3] Cf. KREBS-SCHMALZ 2, 32.

[4] De loco Vergiliano Aen. 7, 162 ab Ammiano et ab aliis saepe expresso supra egi p. 9.

[5] NORDEN l. l. hanc quoque uocem ueteri Romanorum poesi uindicare uult.

[6] Vide supra adn. 4. — Aen. 10, 345 *primaeuo corpore* imitantur Lucan. 6, 562 Val. Fl. 2, 652 Sil. 10, 493. 646 Nemes. Cyn. 115.

silu. 2, 3, 39. 2, 6, 2. 5, 3, 66. 136 Claud. 8, 197. 21, 51. 23, 7 Ennod. carm. 1, 4, 60. 7, 22. 2, 44, 10 Maxim. eleg. 2, 35. In prosa oratione quarto demum saeculo, quantum uideo, occurrit[1]: Symm. or. 1, 3. 3, 6 rel. 13, 3 epist. 4, 18, 2 (quod solum testimonium Schulze p. 231 laudat) Paul. Nol. epist. 13, 5 Mart. Cap. 1, 36 *primaeua affectione* (i. q. iuuenili studio) Ennod. epist. 7, 26, 2 (193, 7 H.) dict. 1, 25 (438, 8 H.) Boeth. in Porph. comm. 1, 3 Cassiod. uar. saepe ut 3, 5, 6. 8, 10, 5.

d) e nomine et uerbo coalita.

α) *in -ficus desinentia*[2].

Tredecim adiectiua huius generis apud Ammianum occurrunt[3], quorum unum *grandificus* ab ipso nouatum est, haec tria sub nostram quaestionem cadunt:

horrificus 17, 7, 3 (116, 26) *cum horrifico tremore terrarum* 29, 2, 21 (501, 2) *coetus furiarum horrificus* 31, 10, 8 (581, 1) *horrifico . . . fragore* 31, 13, 2 (589, 22) *clamoribus resultans horrificis.* — Vox poetica: primi exhibent Lucr. Cic. Arat. (singulis locis) Verg. ter; e scriptoribus Gell. 20, 1, 48 Min. Fel. 23, 5 (deest apud Bæcklund) Rufin. alii. Cf. id. p. 46.

luctificus apud Amm. quater, *luctuosus* 15ies exstat. Quamquam discrimen aliquod significationis, etsi exiguum, inter haec adiectiua (actiue usurpata) intercedere haud abnuo, tamen temere factum esse non puto, quod illud semper ita adhibetur, ut ope eius clausula apte cadat, id quod altero pro eo substituto fieri non potuit: 17, 5, 7 (114, 16) *contemne partem exiguam* (sc. Armeniam cum Mesopotamia) *semper luctificam et cruentam* (cursus: ≈̽ ∼ ∼, ∼, ∼ ≈̽ ∼) 25, 10, 1 (384, 16) *multa uisebantur et dira, quorum euentus fore luctificos, gnari rerum prodigialium praecinebant* (cursus: ≈̽ ∼, ∼ ≈̽ ∼ ∼; cf. 26, 1, 3 (390, 7) *hac uolubilium casuum diritate exitu luctuoso finita*[4]) 28, 2, 12 (463, 6) *strages edidere luctificas*

[1] Falso Krebs-Schmalz 2, 376 inter exempla e prosa repetita Ps. Cypr. p. 289, 1 H. (= Carm. de Sod. 1) habet.

[3] Cf. Bæcklund, qui tamen, quibus quaeque locis legantur, non indicat.

[3] Bæcklund p. 108.

[4] Item *luctuosus* ad clausulam efficiendam solum quadrat: 14, 5, 2 (10, 14) 14, 10, 16 (31, 3) 25, 9, 1 (382, 11) 26, 1, 3 (390, 7) 26, 9, 9 (414, 1) 27, 9, 3 (437, 22) 28, 1, 1 (448, 5) 29, 2, 1 (496, 13) 29, 2, 7 (497, 20). Praeterea legitur: 19, 9, 9 (174,

(cursus: $\overset{\times}{\approx}\sim, \sim\overset{\times}{\approx}\sim\sim$; cf. 28, 1, 1 (448, 5) *urebat cuncta Bellona ex primordiis minimis ad clades excita luctuosas.*) 29, 3, 9 (504, 17) *nequo casu ferarum deleretur luctificus calor* (cursus: $\overset{\times}{\approx}\sim\sim, \overset{\times}{\approx}\sim$). — Poetae passim inde a Cic. carm. frg. 32, 26 Verg. Aen. 7, 324 Sen. trag., scriptorum soli Chalc. Amm. Verec. Cf. Bæcklund p. 42 sq.

terrificus 26, 7, 17 (408, 16) *desciuere libentes ad eum et † pro terrifico fremitu, quem barbari dicunt barritum, nuncupatum imperatorem . . . reduxerunt ad castra.* Locum mendosum uarie uiri docti sanare uoluerunt, uelut Petschenig *pro⟨pere⟩ t.*, Heraeus et Novák *perterrifico*, quod uerbum in litteris Latinis non inuenitur, coniecerunt, Clark lacunam post *pro* indicauit. Sed utcumque est, hanc uerborum iuncturam noster e Gell. 5, 14, 9 *terrificoque fremitu et sonoro* didicisse uidetur (Hertz p. 288). — Vox maxime epicorum (primum Trag. inc. 51 R. Lucr. ter Verg. ter), raro a prosariis admissa: Plin. nat. 2, 92 Plin. epist. Gell. Sol. 15, 7. 52, 32. 53, 11 Veg. Rufin. all. Cf. M. Opitz, Leipziger Studien, vol. VI p. 239 sqq. (a Bæcklund p. 47 laudatus).

β) *in -fidus exiens.*

multifidus 17, 1, 8 (106, 3) *per subterranea quaedam occulta fossasque multifidas* 23, 4, 14 (304, 7) *multifido ferro coagmentata* 24, 3, 14 (340, 20) *pars maior Eufratis in riuos diuiditur multifidos* (cursus prauus). — Vox est poetarum propria: Ou. Sen. trag. Lucan. Val. Fl. Sil. 14, 420 Mart. Stat. Claud. E scriptoribus prosariis hoc adiectiuo pro eo, quod in Graeco fonte πολυσχιδής legitur, utuntur Plin. nat. 11, 128 *quibus multifidi pedes* (cf. Arist. part. an. Γ 2. 662 b 30 ὅσα . . . πολυσχιδῆ τῶν ζῴων et saepe alias de animalibus, quorum pedes digitos habent.) Iul. Val. 1, 2 (2, 24 K.) *multifida . . . uaticinandi scientia* (in exemplari Graeco Ps. Call. πολυσχιδής: Fassbender p. 67 adn.), praeterea Paneg. 9 (4), 21, 1 *Nili ora multifida* (cf. Lucan. 10, 311 *multifidas . . . undas* (de Nilo) 3, 202 *multifidi . . . Histri* Mart. 8, 28, 7 *multifidum . . . Timauum*) Mart. Cap. 2, 117 *multifidis suauitatibus* 3, 227 *numerosque multifidos* Boeth. in Porph. comm. 1, 4 (10, 18 B.) *multifida ui* 1, 26 (78, 10) *multifidas . . . species.*

---

13) 28, 2, 14 (464, 1) 28, 6, 19 (484, 6) 29, 1, 7 (488, 25) 31, 10, 19 (583, 23) 31, 13, 1 (589, 10). Adu. *luctifice*: 31, 8, 1 (575, 10).

γ) *in -ger exeuntia*[1].

armiger adiectiue 22, 3, 8 (301, 8) *cum armigera gradiens manu* (Iulianus) 24, 3, 2 (338, 7) *cum armigera manu.* — Praeter Vitr. Cypr. (singulis locis) Amm. apud poetas (Acc. Prop. Petron. Sil. Stat. Auien. Coripp.) solos inuenitur[2].

nauiger uariationis causa adhibetur 14, 8, 12 (24, 25) *in his tractibus nauigerum nusquam uisitur flumen* (cf. eiusdem capitis § 1 (23, 4) *nauigabile flumen Calycadnus*) 23, 6, 20 (313, 20) *Onam et Tigridem . . . nauigeros fluuios.* In eodem capite his locutionibus utitur: § 25 (315, 3) *qui* (Eufrates) *tripertitus nauigabilis est per omnes riuos*[3] § 59 (322, 20) *amnes . . . nauium capacissimi* § 69 (325, 6) *amnis uehendis sufficiens nauibus.* — Vox rarissima; obuia est apud poetas: Lucr. Mart. Auien. ora 643 orb. terr. 314 Sedul. carm. pasch. 3, 230, in prosa apud Plin. mai. Paneg. 5 (8), 7, 2 flumina Veg. mil. 3, 7 *amnes* Sedul. op. pasch. 3, 19 *uias* Cassiod. uar. 5, 17, 6 *in fluminibus nauigeris* Iord. Rom. 229 *Cyprum Cato classe nauigera directus inuasit* (cf. Wölfflin, Arch. 11, 367).

III. Verba.

affundere[4] est "uerbum poetarum, nisi quod semel technice ponit Varro; inde a Sen. transiit ad prosarios". Ab Ammiano consuetudine poetarum etiam ab aliis scriptoribus (Sen. Plin. mai. Frontin. Tac. Flor. Sidon.) recepta genus passiuum eodem modo atque in lingua Graeca medium usurpatur 16, 4, 5 (75, 10) *adfusa laetiore spe* (G *laetiores per* V) *prosperorum* 17, 13, 28 (133, 17) *adfusi sunt* (Quadi) *uestigiis Augusti clementis* (cf. Ou. met. 9, 606 sq. *potui moritura uideri | amplectique pedes adfusaque poscere uitam* Homer. 19 Flor. 4, 2, 56 *Cleopatra . . . adfusa Caesaris genibus* Sidon. epist. 4, 23, 3 *paternis pedibus affusus*).

anteuolare[5] 15, 5, 24 (52, 19) *cursim nos properantes aeria*

---

[1] Cf. F. Seitz, De adiectiuis poetarum Latinorum compositis. Diss. Bonnae 1878 p. 6 sq. et passim. Paucker, Vorarb. I p. 71.

[2] Thes. II 613. — Substantiuum autem est apud Plaut. Cic. Verg. Liu. all.

[3] *Nauigabilis* praeterea legitur 22, 8, 44 (270, 18) (∼ Sol. 13, 1) 22, 15, 10 (286, 2).

[4] Thes. I 1248 Krebs-Schmalz 1, 127.

[5] Thes. II 162.

uia[1] *quadam* (V, *quaedam* EBG) *anteuolans prodiderat fama* (cf. 18, 6, 3, supra p. 7). — Haec uox omnino rarissima post Verg. Stat.[2] Sil. apud Ammianum primum conspicitur, praeterea in litteris eiusdem fere temporis (Claud. Paul. Nol. Aug. Mart. Cap. all.) aliquotiens occurrit.

congeminare[3] 28, 1, 12 (450, 22) *utque congeminata potestas* (i. e. duo magistratus) . . . *altiores consarcinaret aerumnas, Maximino . . . sociauit ad haec cognoscenda . . . Leonem notarium.* Altero loco 25, 6, 13 (375, 16) *cum haec saepe congeminando refragaretur in cassum* idem est quod *repetere*, quae significatio scriptorum infimae Latinitatis propria exstat. Est autem uox poetarum (primus utitur Verg., nisi quod Plaut. Amph. 786 intransitiue i. q. *duplicem fieri* ponit), raro a posterioribus uelut Apul. Arnob. Iul. Val. Hier. in prosam recepta.

crudescere[4] translate i. q. inualescere 19, 2, 6 (159, 8) *confestimque lacrimabilis belli turbo crudescit* (de quo loco uide supra p. 8) 25, 9, 3 (382, 19) *inmani crudiscente bellorum materia* 30, 10, 3 (553, 14) *quasi furore barbarico crudiscente.* — Sic poetae Vergilio auspicante loquuntur. In prosa praeter Tac. Iust. (singulis locis) talis usus ante quartum saeculum non exstat.

densere[5] uerbum est poetarum fere proprium, uelut Lucr. Verg. Hor. Ou. Calp. Sil. Claud. all., nisi quod in prosa oratione apud hos inuenitur: Sall. hist. Apul. Tac. Pallad. (singulis locis) Macr. 5^{ies} Gramm. *Densare* autem cum a poetis, uelut Enn. Verg. Lucan. Sil., tum etsi a Cic. et Caes. alienum est, a scriptoribus inde a Liu. frequentatur[6]. — Ammianum, ut erat poeticae dictionis appetens, uerbum illud exquisitius praetulisse F. Vogel[7] recte uidit. Sed codicum memoria nondum accuratius explorata in eo mea quidem sententia iusto longius progressus est, quod eum uno loco excepto illud solum adhibuisse existimat. Nam si codicem Fuldensem (V), quem testem optimum ac paene

---

[1] Sic Clark, *aeraria* V *aeria* EWm² *erratica* BG *aeria quadam* ⟨*uia*⟩ Novák.

[2] Ad hos pertinet, quod Klotz in Thes. suspicatur, uerbum nonnumquam minus coaluisse.

[3] Thes. IV 273 sq. Minus accurate Krebs-Schmalz 1, 328: "*congeminare*, verdoppeln, ist altlateinisch und poetisch für *geminare*".

[4] Thes. IV 1232.

[5] Thes. V 542 sq.

[6] Thes. V 544 sq.

[7] JclPh. 127 (1883) p. 865 sq.

unicum habemus, sequimur, binis locis necesse est probare et *densare*: 16, 2, 9 (uide p. 13 adn. 1) 16, 12, 20 (94, 14) *densantes semet in cuneos*, et uerbum frequentatiuum *densitare*, id quod in Thes. factum est, etsi praeterea non legitur[1]: 19, 7, 3 (168, 20) *densitataeque acies* (sic. Thes. *tensitate quae* V *densetaeque* C. F. W. MÜLLER CLARK *densataeque* G. BENTLEY) 27, 4, 5 (426, 7) *montibus praeruptis densitatae Succorum patescunt angustiae* (sic GÜNTHER Thes. *densita et* V *densetae* C. F. W. MÜLLER CLARK *densatae* G), ceteris locis *densere*: 14, 2, 10 (6, 10) *denseta* (*densetas* V corr. m²) *scutorum conpage semet scientissime praestruebant* 22, 6, 2 (uide p. 15 adn. 1) 22, 8, 46 (271, 2) *concrescat aer ex umorum spiramine saepe densetus* (*tensetus* V *densatus* G) 24, 2, 14 (336, 15) *densetisque clipeis* (V *densatisque* Vm³WBG) 25, 1, 17 (360, 14) *denseti Romani pedites* (V *densati* Vm³EBG) 26, 8, 9 (410, 21) *densetis . . . scutis* (V *densatis* BG) 29, 5, 48 (517, 3) *densetis lateribus* (E EYSSENHARDT *desetis* V *densatis* G) 31, 15, 2 (uide p. 13). GELENIUS igitur semper *densare* scribit, in uerbo exquisitiore ni fallor offensus[2].

flammare intransitiue 31, 12, 6 (586, 27) *ut . . . opprimeretur leuius tumor barbaricus flammans.* — Vox ni fallor poetica, usurpatur intransitiue a Verg. georg. 3, 433 *flammantia lumina torquens* (de angue) Prop. Auien. Arat. 272 *flammanti . . . rubore* 742 *flammanti ab ortu* Claud. carm. min. 53, 23 Paul. Nol. carm. 6, 78 *flammantum . . . equorum,* transitiue saepius inde a Lucr. Catull. Cic. poet. Verg. all., in prosa passim post Tac.

inmurmurare 22, 16, 14 (293, 3) *cum saepe aprico spiritu inmurmurantes* (EBG *spiritum murmurantes* V corr. m³) *audierit uentos.* — Vox est poetarum[3]: Verg. georg. 4, 261 *siluis immurmurat Auster* Ou. Manil. 5, 383 Val. Fl. 7, 312 Sil. 7, 146 Stat. Theb. 1, 532. 11, 63 Mart. Cap. 7, 725 u. Coripp. Ioh. 1, 170, sero in prosam recipitur: Paneg. 7 (6), 12, 8 Macr. Hier. adu. Iouin. 2, 9 Aug. serm. 349, 2 Cod. Theod. 9, 38, 6 (trans. i. q. incantare) Cassiod. uar. 4, 50, 4. 8, 32, 2.

interlabi 22, 8, 17 (265, 6) *Thermodon his est proximus, ab Armenio defluens monte et Themiscyreos interlabens lucos.* Cursum

[1] Thes. V 544.

[2] Nam 14, 2, 10 formam orationis in hunc modum mutat: *densas scutorum compages scientissime praestruebant.*

[3] Verbum simplex occurrit apud Plaut. Cic. all.

prauum ut tollat, Clark dubitanter *interluens* pro *interlabens* proponit, quod mihi displicet. Nullo enim modo fieri potuit, ut uerbum omnino raro, transitiue rarissime obuium pro usitatiore[1] inculcaretur. Legitur autem intransitiue apud Verg. georg. 2, 349 *inter enim labentur aquae* (per tmesin) Sil. Stat. Auien. Symm. epist. 4, 33, 1 Claud. (singulis locis), transitiue apud Auien. orb. terr. 1092 Prud. c. Symm. 2, 606.

intermicare 20, 3, 1 (186, 10) *caelum subtextum caligine cernebatur obscura et a primo aurorae exortu ad usque meridiem intermicabant iugiter stellae* 20, 11, 28 (214, 1) *intermicante asperginum densitate* (in excursu) 24, 2, 5 (334, 8) *splendor ferri intermicans.* — Primum occurrit apud poetas aeui imperatorii: Val. Fl. Stat. Claud. 1, 26 Cypr. Gall. exod. 1100 Coripp. Iust. 4, 150, in prosa oratione apud Apul. Socr. 3, 124 (10, 2 Th.) Lact. inst. 6, 20, 7 Aug. Salu. eccl. 2, 48.

oppetere i. q. mortem oppetere (Cic.) semper more poetarum substantiuo *mortem* omisso dicitur, uelut 16, 5, 17 (78, 7) 17, 1, 14 (107, 6) *oppetere dimicando gloriose* 17, 13, 21 (131, 18) 19, 7, 1 (168, 14) 21, 12, 13 (237, 2) 24, 5, 6 (348, 10) 26, 8, 10 (411, 6) *in Isauria oppetit* 27, 1, 5 (420, 9)[2], nisi quod ablatiuus *morte* nonnumquam adiungitur: 20, 4, 8 (190, 16) *gloriosum esse existimans iussa morte oppetere* 28, 1, 16 (451, 21) *publica morte oppetiuerunt.* (Cf. etiam 15, 5, 32 (54, 7) *hoc genere oppetit mortis*). Similiter ShA Alex. 62, 3 *quieta morte oppetissent* Prud. perist. 10, 65 *gloriosa morte . . . oppetant.* — Absolute ponitur a poetis[3] uelut Verg. 5ies (*mortem oppetere* deest) Val. Fl. 1, 554 Claud. 28, 294 Prud. perist. 2, 329 c. Symm. 2, 570 aliis, in prosa post Plin. mai. Tac. ann. (bis) passim uelut Apul. met. 7, 4 (157, 3 H.) Iul. Val. (Fassbender p. 15) Macr. sat. Ennod. opusc. 1, 67 (280, 1 H.)[4].

pandere i. q. enarrare explicare aperire 15, 8, 16 (60, 22)

---

[1] *Interluere* reperitur 23, 6, 70 (325, 13) *quos* (Paropanisadas) . . . *Gordomaris interluit fluuius*, praeterea apud Plaut. Catonem Verg. Liu. Curt. Tac. Sol. Claud. Mart. Cap. all.

[2] Alia exempla Liesenberg II p. 9 sq. collegit.

[3] Cf. Krebs-Schmalz 2, 218. — Miror B. Winand in dissertatione quae inscribitur: Vocabulorum Latinorum quae ad mortem spectant historia (Marpurgi 1906), hanc uocem silentio praetermisisse.

[4] Aperte imitatur Verg. Aen. 1, 94 sqq.

scrutatis ueteribus libris, quorum lectio per corporum signa pandit animarum interna 15, 9, 8 (63, 4) *euhages . . . sublimia naturae pandere conabantur* 17, 4, 11 (110, 15) *per uulturem naturae uocabulum pandunt* (de litteris hieroglyphicis priscorum Aegyptiorum; cf. paulo infra: *per speciem apis . . . indicant regem*) 18, 6, 3 (145, 17) *cuius* (famae) *indicio haec gesta pandente* 18, 6, 16 (147, 25) *pandit rerum integram fidem docetque* 19, 12, 3 (180, 6) *oraculum quondam futura pandebat* 22, 12, 7 (280, 9) *extispicia non numquam futura pandentia* 28, 6, 28 (486, 11) *relatio gestorum pandens plenissimam fidem* 31, 1, 4 (556, 17) *uersus . . . futura plene pandentes.* — "Sollemnis est uox poetarum et uatum" (Forc.-Corr.), uelut Lucr. Catull. Verg.[1] Ou. Sen. trag. epicorum; ritu poetarum a Liu. Petron. Plin nat. 18, 35 usurpatur, scriptoribus infimae Latinitatis familiaris est: Filastr. 135, 4 Symm. epist. 1, 1, 2. 5, 43. 6, 27 Hier. in Is. 3, 3 p. 49. 29, 9 p. 393 Rufin. Orig. princ. 3, 2, 7 Cod. Iust. 11, 19, 4 (a. 425) Ennod. epist. 4, 20, 1 (113, 7 H.) Iord. Rom. 2 Greg. Tur. Franc. 1 praef. (p. 34, 24). 6, 6 (251, 13).

renidere 14, 9, 6 (27, 7) *toruum renidens fundato pectore mansit inmobilis* (~ Sil. 13, 375, uide supra p. 15 adn. 1) 22, 9, 10 (274, 2) *quo audito princeps renidens . . . ait.* — Est uox fere poetica[2], et sensu proprio (inde a Lucr. Verg. Hor.) et translato i. q. *ridere subridere* (Catull. 5^ies^ in eodem carmine 39 Hor. Ou. all.) usurpata. In prosa oratione plerumque translate inde a Liu. passim inuenitur uelut apud Val. Max. 3, 2 ext. 6 Quint. Tac. hist. 4, 43 ann. 4, 60. 15, 66 Apul. met. ut 2, 13 (35, 12 H.) 3, 12 (60, 21 H.) Min. Fel. 14, 1 Sol. 2, 43 (proprie) Paneg. 3 (11), 14, 6[3] Mart. Cap. 1, 5. 17. 27. 2, 208. 5, 426. 6, 581. 7, 728 (proprie) 7, 727 (transl.).

rutilare intransitiue i. q. splendescere rubere 16, 12, 7 (92, 1) *solis radiis rutilantibus* 18, 6, 22 (149, 7) *regem uestis claritudine rutilantem.* — Passim legitur apud poetas: Acc. Verg. Calp. Sil. Val. Fl. Stat. Auien. 20^ies^ Auson. Claud. Prud. all. In prosa oratione participio praesentis adiectiuorum more utuntur Plin. mai. Tac. hist. 5, 13. Paneg. 4 (10), 35, 5. 8 (5), 16, 4 Oros. hist. 6, 10, 4, aliis formis Min. Fel. 5, 9 Sol. 30, 33 Symm. or.

---

[1] Cf. Norden, Aen. p. 22 adn. 4.

[2] Cf. Krebs-Schmalz 2, 500.

[3] De 4 (10), 34, 4 cf. Chruzander p. 56.

2, 13. 6, 1 Vulg. Hier. (Goelzer p. 350) Mart. Cap. saepe ut 1, 14. 29. 66. 73. 75. 2, 170. 196. 6, 601 Claud. Mam. anim. p. 76, 15 E. Ennod. ut opusc. 7, 2 (411, 17 H.) Cassiod. uar. 7, 35, 1. 10, 11, 2.

sedet i. q. aliquid probatum est, placet 14, 1, 5 (2, 16) *quidquid Caesaris inplacabilitati sedisset;* sequente infinitiuo 18, 2, 2 (136, 11) *seditque tandem multa et uaria cogitanti id temptare quod utile probauit euentus* 25, 10, 3 (384, 28) *sedit* (G *sed id* V) *quorundam opinioni, hanc speciem* (sc. cometas) *tunc apparere, cum* . . . 28, 5, 9 (478, 18) *seditque consilia alia*[1] *post alia imperatori probanti Burgundios in eorum excita⟨ri⟩ perniciem;* sequente particula *ut* 15, 2, 5 (40, 10) *id sederat, ut . . . Ursicinus indemnatus occideretur* 15, 5, 30 (53, 22) *sederatque tandem mutatis prae timore saepe sententiis, ut . . . Bracciati sollicitarentur atque Cornuti;* accedit substantiuum *consilium, sententia* 19, 7, 6 (169, 5) *et tandem multa uersantibus nobis sedit consilium, quod tutius celeritas fecit, quattuor isdem ballistis scorpionis opponi* 24, 8, 5 (355, 19) *sedit* (NAG *sed ita* V) *tamen sententia, ut . . . Corduenam arriperemus.* — De his ac talibus locutionibus Löfstedt[2]: "Alles scheint mir darauf hinzudeuten" inquit "dass wir es hier nicht mit echt volkstümlichen Wendungen zu tun haben, sondern mit bewussten oder unbewussten Anklängen an litterarische Phrasen wie Verg. Aen. II 660 *et sedet hoc animo,* die ja in späterer Poesie und gehobener Prosa überaus häufig reproduziert worden sind"[3]. Fortasse haud inutile erit pauca exempla protulisse: Verg. Aen. 4, 15 sq. *si mihi non animo fixum immotumque sederet, | ne cui me uinclo uellem sociare iugali* 5, 418. 7, 611 *certa sedet patribus sententia pugnae* 11, 551 Val. Fl. Stat. (infinitiuum annectunt) Sil. 4, 797. 5, 121 Claud. 15, 415 Paul. Nol. carm. 10, 178. 27, 543 (Verg. Aen. 11, 551 expressum esse Hartel adnotat) Sidon. carm. 7, 336; e prosariis: Plin. nat. 2, 23 Flor. epit. 2, 15, 4. 9. 18, 14 Arnob. nat. 4, 18 (155, 26 R.) Ulp. dig.

---

[1] Sic G. *concilio alio* V *consilio* uulgo — *consilium* Clark in apparatu critico dubitanter proponit collato 19, 7, 6 (uide infra); malo autem Gelenium secutus *sedit* ut in exemplis supra allatis absolute positum interpretari.

[2] Per. Aeth. p. 146.

[3] Communis autem dicendi consuetudinis, nisi fallor, propria est similis locutio, quae est *sententia stat* (Ter. Liu. Amm. 15, 8, 3. 18, 5, 5 all.) uel *stare* absolute positum (Cic. Nep. Verg. all.).

2, 8, 7, 2 *si hoc iudici sederit* Iul. Val. saepe ut 1, 9 (17, 9 K.) Per. Aeth. 23, 10 Iord. Get. 153.

sonare transitiue i. q. carmine (uerbis) celebrare aliquem 24, 6, 14 (352, 15) *sonent Hectoreas poetae ueteres pugnas.* — Usus est poetarum: Hor. carm. 2, 13, 36 sqq. Ou. ars 1, 206 *magno nobis ore sonandus eris* met. 10, 205 *te carmina nostra sonabunt* all. Sil. 9, 343 *ut Cannas uno ore sonem* Stat. silu. 1, 6, 82. 4, 2, 65 Nemes. ecl. 1, 26 *acta uiri laudesque sonarent* Claud. 18, 261. 28, 493.

Sequuntur aliquot uerba frequentatiua siue intensiua, quae sermonis poetici fere propria censeo [1]:

conuectare [2] 29, 5, 13 (509, 24) *ubi abunde rei cibariae copiam condi effecit, ut si pergens interius alimentorum offendisset penuriam, iuberet e propinquo conuectari.* — Hoc uerbo omnino rarissimo post Verg. Aen. 4, 405. 7, 750 utuntur Sil. Stat. Coripp., in prosa oratione ante quartum saeculum (legitur apud Iul. Val. Heges. Ambr. Cod. Theod. Eustath. Verec.) solus Tac.

lapsare 14, 2, 6 (5, 11) *etiam si lapsantibus plantis fruticeta prensando uel dumos ad uertices uenerint summos.* — Legitur inde a Verg. Aen. 2, 551 *in multo lapsantem sanguine nati* apud poetas: Sil. Stat. Theb. 9, 162 all. Cypr. Gall. iudic. 27 Ennod. carm. 2, 67, 7 Ven. Fort. carm. app. 1, 193, in prosa oratione apud Tac. bis Flor. Gell. Ennod. opusc. 1, 48 (274, 11 H.) *si uenires lapsantibus tremebunda uestigiis.*

pauitare 29, 2, 4 (497, 3) *uelut in Cimmeriis tenebris reptabamus, paria conuiuis Siculi Dionysii pàuitantes* (uide supra p. 45 adn. 1). — Hoc uerbum apud poetas fere solos legimus: Ter. (de aegrotante) Lucr. ter Verg. Aen. ter Sen. trag. Val. Fl. Iuuenc.

---

[1] Constat Ammianum uerbis frequentatiuis pro simplicibus "in geradezu lästiger Manier" (Schmalz p. 633) usum esse; cf. Liesenberg II p. 1—5. Atque haud scio an alia quoque inter uerba poetica adnumeranda sint uelut **disiectare**: Amm. (pro termino rei militaris) Lucr. Stat.: Thes. V 1384.

eiectare, cf. Liesenberg II p. 2, 22, 8, 29 (267, 20). Verg. Ou. Lucan. Sil. 12, 150 al. Stat. Theb. 4, 522. 6, 471. 9, 101 all.

exsertare, uide supra p. 13, Liesenberg l. l.; Quadrig. Verg. Sen. Med. 687 Stat. Theb. 4, 738 all. Sidon. epist. 4, 3, 6.

extentare, Amm. Lucr., cf. Georges.

iniectare praeter Amm. adhibent Lucan. Sil. Stat., cf. Forcellini-Corradini.

[2] Thes. IV 816.

1, 95 *pauitantia dicta uolutat* Prud. c. Symm. 1, 374 Paul. Nol. carm. 20, 88; e scriptoribus adhibent Cael. Aur. Oros. hist. 4, 1, 9 *equis maxime pauitantibus*.

scitari et **sciscitari** ab Ammiano ita adhiberi Novák p. 27 sq. docet, ut illud in priore operis parte (usque ad 22, 12, 7) solum (6ies), hoc in posteriore parte uno loco excepto[1] semper (bis) posuerit, eandemque esse condicionem substantiuorum, quae ab his ducta sunt. Sed eam differentiam, quam sibi uisus est statuere, uanam esse contendo[2] maiusque momentum aliam afferre, quam ille non uidit. Huius enim uerbi sola forma participii perfecti sensu passiuo Ammianus utitur: 25, 8, 12 (380, 26) *omniumque sententiis occultius sciscitatis* (*suscitatis* V corr. m. 2 28, 4, 24 (472, 8) *ephemeride scrupulose sciscitata*, alioquin semper formis uerbi *scitandi*, etsi de uno loco 26, 1, 1 (390, 1) dubitare licet: *quas* (sc. humilium minutias causarum) *si scitari uoluerit quispiam, indiuidua illa corpuscula . . . numerari posse sperabit*, ubi tamen Clark recte Gelenio auctore *si scitari* pro *sciscitari* V scripsisse puto. Novák autem pro sua opinione satis leui remedio ⟨*si*⟩ *sciscitari* proponit. — Cum autem *sciscitari* in prosa oratione frequentetur, *scitari* apud poetas fere solos inuenimus: Plaut. Capt. 263 Verg. Aen. bis Hor. Ou. saepe Aug. serm. Claud. rapt. Pros. 3, 248 Cypr. Gall. gen. 1318.

IV. Particulae.

abusque. Particulas *usque ab* quo facilius repugnantes metro accommodarent, poetas transtulisse (primum Verg. Aen. 7, 288 sq. *classemque ex aethere longe* | *Dardaniam Siculo prospexit ab usque Pachyno*) Thielmann luculente demonstrauit[3]. Afferre

---

[1] 24, 8, 4 (355, 16) *consulta numinum* (ÆBG *nominum* V) *scitabamur*. — *citabantur* V Lindenbrog recte correxit, ut et clausula ($\overset{\times}{\sim}\sim\sim, \sim\sim\overset{\times}{\sim}\sim$) et loco simillimo 19, 12, 4 (180, 9) *consulta numinum scitabantur* satis ostenditur. Gelenius autem editionem Erasmi Basiliensem (b) secutus *sciscitabamur* praebet, quod clausula condemnatur. Animaduertendum est Gelenium his quoque locis a lectione uera codicis V recessisse: 15, 7, 7 (57, 15) *scitarique conatum externa* (*sciscitarique* BG) 16, 9, 2 (83, 21) *Persarum scitabatur* (*sciscitabatur* BG) *consilia*.

[2] Quod uel eo monendum esse existimaui, quod Krebs-Schmalz 2, 546 hanc rationem notabilem dicit.

[3] Arch. 6, 78. 80—84. — Cf. Thes. I 239 Krebs-Schmalz 1, 39 sq.

placet, quae de hoc usu uerba facit[1]: "Überhaupt" inquit "findet sich *ab usque* nur bei Dichtern (Vergil, Statius, Avien, Ausonius, Prudentius, Sedulius, poet. Carol.) und poetisierenden oder rhetorisierenden Prosaikern (Tacitus, Apulejus, Censorin, Solin, Aurelius Victor, Ammian, Macrobius, Sidonius Apollinaris, Mamertus Claudianus), die Volkssprache hat keinen Teil daran". Ammianus *abusque* bis ponit 19, 4, 4 (162, 13) *clades illa quae in Peloponnesiaci belli principiis, Athenienses acerbo genere morbi uexauit, ab usque feruenti Aethiopiae plaga paulatim proserpens Atticam occupauit* 22, 7, 10 (261, 1) *nationibus Indicis . . . optimates mittentibus . . . ab usque* (WG *que* Vm³ fuit *abusque*) *Diuis et Serendiuis.* — *Ab* et *usque* uoce interposita disiunguntur 25, 3, 23 (366, 18) *a pueritia usque*[2].

adusque itidem e sermone poetico prodiit[3]. De quo Thielmann[4]: "*ad usque . . .* ist", inquit "so gut wie *ab usque*, nichts weiter als eine von den Dichtern im Interesse des Metrums und ihrer Regeln vorgenommene Umstellung von *usque ad.* Das erste Beispiel (lokal) findet sich . . . nicht vor Catull. 4, 24 *hunc ad usque limpidum lacum*, und *ad usque* bleibt nun längere Zeit ausschliessliches Eigentum der Dichter". E poetis Catullum secuti sunt Verg. Hor. Ou. Stat. posteriores, quorum dicendi consuetudinem in prosam orationem primus Tacitus introduxit. Post. Gell. et Apul. apud elegantiores quosdam scriptores passim inuenitur mirumque in modum ab Ammiano frequentatur. Nam exemplorum fere 360, quae in Thesauro ex omni Latinitate afferuntur, dimidia pars ex illo sumpta est, quin immo in schedis Thesauri teste Thielmanno 112 exempla Ammianea exhibentur[5]. Ac tanta constantia id quod uulgo dicebatur spreuit, ut quam rarissime *usque ad* scripsisse uideatur: 14, 7, 17 (21, 22) *audaces usque ad insaniam homines* (cf. 28, 1, 53 (458, 23) *audax ad usque insaniam*) 15, 6, 2 (55, 19) *usque ad confinia mortis uexatus.* Nam

---

[1] L. l. p. 80.

[2] Hoc remedio Ouidius primus usus est; cf. Thielmann l. l. p. 78: "Diese dichterische Stellung *ab . . . usque* galt nun für besonders gewählt und fand darum leicht bei poetisierenden Prosaikern Eingang: Plin. pan. 14 *ab Hispania u.*, Aur. Vict. uir. ill. 78, 4 *ab Alpibus u.*, Amm. Marc. Boeth."

[3] Cf. Thielmann, Arch. 7, 106—110 Thes. I 899—901 Krebs-Schmalz 1, 103.

[4] L. l. p. 106.

[5] Multo rarius (9ies) *ad . . . usque* disiunguntur.

quod 20, 7, 7 (198, 14) *adusquead* Vm[1] praebet, uiro docto Novák (p. 63), *ad* prius ab altera manu falso punctatum esse putanti, astipulor; Clark autem alteram uiam ingressus *usque ad* scribit. Restat ut exempla dubia afferantur, quibus Vm[1] *usque ad*, altera manus *ad usque* (sic Clark) exhibet: 21, 16, 19 (250, 11) 23, 6, 13 (312, 7) 26, 1, 9 (391, 19). Cf. Novák l. l.

V. Vocabula Graeca.

Vocabula e lingua Graeca tracta, quibus Ammianus est usus, Liesenberg II p. 18 sqq. fere 170 enumerat, quorum tamen partem multo maiorem lingua Latina iam pridem copiis suis familiarem coniunxerat. Accedit quod plurima in digressionibus, quae ad geographiam astronomiam alias artes pertinent, pro terminis technicis adhibentur, de qua re Liesenberg: "Wenn man aber den hierdurch (sc. digressionibus huiusmodi) mehr künstlich hereingezogenen Teil des Fremden in Abrechnung bringt, wird man nicht umhin können anzuerkennen, dass er trotz seiner griechischen Nationalität in der gewöhnlichen Erzählung die Sprache kaum weniger rein von fremden Bestandteilen hält als ein Nationaler". Poetis autem usitata, scriptoribus prosae orationis minus accepta haec fere affero:

adytum (ἄδυτον)[1] 23, 6, 24 (314, 19) *ex adyto* (WG *audito* V, *u* del. m²) *quodam concluso*. — Poetae uocabulum Graecum libenter adhibent (uelut Verg. 8ies Lucan. 6ies), in prosa oratione ante Apul. solus Colum.[2], posteriores passim uelut Paneg. ShA Symm. eccles.

aerius (ἀέριος)[3] 15, 5, 24 (52, 19) 18, 6, 3 (145, 16), de quibus locis supra uideas p. 61 sq. 7. 22, 2, 3 (252, 21) *aeriis* (Nm² Valesius, *aeris* V) *serpentibus et pinnigeris*[4] 22, 15, 26 (289, 5) *proeliis superatos aeriis* (AG *aeris* V) 25, 2, 6 (362, 4) *in aerium* (Valesius, *aertum* V) *soluitur corpus*. — "Vocabulum poeticum (primi

[1] Thes. I 902. Krebs-Schmalz 1, 108.

[2] Nam Caes. ciu. 3, 105, 5 *in occultis ac reconditis templi . . . quae Graeci adyta appellant* iustam excusationem habet.

[3] Thes. I 1061 sqq.

[4] Hunc locum afferre debebat Michael in dissertatione de Ammiani studiis Ciceronianis conscripta. Imitatur enim nisi fallor Cic. Tim. 35 *animantium*

utuntur Varro At. Catull. Lucr.), ex scriptoribus acceperunt Cic. phil. (semel) Apul. Tert. recc. saepe".

arctous (ἀρκτῷος)[1] uocabulum est poetarum (Sen. trag. Lucan. Val. Fl. Sil. Stat. all.), in prosa oratione raro nec ante quartum saeculum[2] (Chalc. Heges. Paneg. Mart. Cap. Sidon. Iord.) inuenitur, ab Ammiano solo (13ies) frequentatur, uelut 14, 11, 11 (33, 7) *arctoae prouinciae* 22, 8, 11 (263, 15) *sidus arctoum.* Nonnumquam iisdem uerborum iuncturis ac Lucanus utitur[3], quod utrum imitatione an casu factum sit, in medio relinquam: 21, 13, 1 (240, 5) *partes petiturus arctoas* 27, 10, 10 (441, 12) *arctoam montium partem* (Lucan. 1, 534 *arctois . . . partibus.* Item Prisc. Iord.) 30, 4, 1 (534, 9) *haec per Gallias et latus agebantur arctoum* (Lucan. 8, 424 sq. *arctoum . . . imperii nudare latus.* Sidon.) 31, 4, 2 (564, 13) *nouos . . . casus uersare gentes arctoas* (Lucan. 5, 661 *arctoas domui gentes.* Mart. Claud.).

eous (ἑῷος) 14, 8, 4 (23, 20) *ab orbe eoo* (Valesius, *urbe eo* V *orbe eo* Wm²G) 20, 8, 8 (202, 5) 16, 10, 1 (84, 9) *per eoas partes* (A *eos* V *eas* PBG) 18, 4, 2 (141, 25) *ad tuendas partes eoas* 18, 5, 5 (144, 1) 22, 9, 14 (274, 22) 30, 4, 1 (534, 9) 20, 3, 1 (186, 10) *per eoos tractus* 30, 2, 9 (530, 14) 30, 4, 8 (536, 14) 20, 8, 1 (200, 22) *limitem instruebat eoum* (*e⟨o⟩um* C. F. W. Müller *cum* V) 22, 8, 11 (263, 13) *qua sol oceano exurgit eoo* all. — Vox poetarum propria: Catull. Verg. 8ies Hor. Prop. Tib. Ou. Sen. trag. Mart. Ven. Fort., frequentant Lucan. 27ies Val. Fl. 11ies Sil. 10ies Stat. 26ies Auien. 35ies, raro in prosa oratione inuenitur apud Plin. mai. (Apul. flor. 6 (6, 13 H.) in uersu) Sol. 50, 1 *in oceanum eoum* 52, 1. 53, 4 Mart. Cap. 6, 612. 693 *oceanum Eoum* 694 *Eoum mare* Iord. Rom. 22 *in Eoa plaga* Get. 33 (subst.).

oestrus (οἶστρος) translate i. q. furor a poetis fere solis more Graecorum usurpatur[4]: Sen. Oed. 442 Stat. Theb. silu. 2, 7, 3 *docto pectora concitatus oestro* Iuu. Nemes. Drac. Orest. E prosa

---

genera quattuor, quorum . . . alterum pinnigerum et aerium. Falso igitur, quod ad Timaeum pertinet, Michael p. 31 docet Ciceronis libros philosophicos omnes praeter fat. parad. Tim. ab Ammiano perlectos esse.

[1] Thes. II 472.

[2] Nam Hyg. astr. 2, 11 *arcticum circulum* non *arctoam* (D Bunse) scribendum esse probauit Bursian, Sitz.-Ber. d. Akad. zu München, phil. hist. Cl. 1876 p. 40 sq.

[3] Vide p. 15 adn. 1.

[4] Krebs-Schmalz 2, 206.

Georges unicum testimonium Hier. epist. 97, 11 *quasi oestro libidinis furibunda* profert, accedit Amm. 28, 2, 12 (463, 6) ⟨*oes*⟩-*troque concepti furoris exagitati* (lacunam 6 litterarum ante *troque* in V suppleuit Valesius; *oestro* G).

reboare in excursu 17, 7, 14 (119, 4) *mycematiae sonitu audiuntur minaci, cum dissolutis elementa conpagibus ultro adsiliunt uel relabuntur considentibus terris. tunc enim necesse est uelut taurinis reboare mugitibus fragores fremitusque terrenos.* Lusus quidam inest, quasi e *boue* hoc uerbum originem trahat. Sed est, nisi fallor, e Graeco uerbo ἀντιβοάω ductum[1]. Soli fere adhibent poetae, plerumque de inanimis: Lucr. Catull. 63, 21 *ubi tympana reboant* (imitatur Auson. 418, 21 *tentis reboant caua tympana tergis*) Verg. Sil. Nemes. Claud. Prud. apoth. 386 *reboans tuba curua remugit* ham. 102 sq. *reboanti oceano* Mart. Cap. 2, 121 (uers.) *et reboare tua tulimus quae carmina cura*[2] Ennod. carm. 1, 9 praef. (532, 6 H.), de animantibus Val. Fl. Paul. Nol. carm. 15, 36 *asinam reboare* Sidon. epist.

[1] Cf. Seru. georg. 3, 223 *reboant siluae*] *resultant remugiunt. est autem Graecum uerbum* e. q. s. Prob. cath. gramm. IV 38, 32 K. (= Sacerd. gramm. VI 491, 3 K.) Eutych. gramm. V 449, 20 K. De uerbo simplici *boare* cf. Walde p. 94 Thes. II 2127 sq.

[2] Cf. ib. 2, 213 *audiri . . . nullo potuere reboatu* (ἁλ).

CAP. III.

De plurali q. d. poetico.

Hinc ad quaestionem syntacticam animum attendentes, quatenus Ammianus studio coloris poetici adductus usum quendam pluralis numeri sermonis poetarum uel maxime proprium sibi concesserit, explicemus. Pluralis autem poeticus qui sit intelligendus atque unde originem duxerit, commentatione splendidissima, quam scripsit Paulus Maas, abhinc undeuiginti annos publici iuris facta inter omnes fere, qui in his studiis uersati sunt, conuenit[1]. Qui uir doctissimus sententias eorum, qui inter pluralem poeticum et singularem numerum aliquod significationis discrimen interesse censuerunt, uelut ei notionem quandam magnitudinis uel adeo uim epitheti quod uocatur ornantis attribuebant, improbans summoque ingenii acumine refellens re tota subtilius examinata ad hanc conclusionem peruenit: "Die Dichter" inquit "gebrauchen in gewissen Fällen auch da, wo die Prosa den Singular fordern würde, den Plural bei Substantiven, ohne dass dieser auf die Bedeutung des betreffenden Wortes irgend welchen Einfluss übte. Diese Licenz ist im Wesentlichen der entsprechenden Erscheinung im Griechischen nachgebildet, fand aber eine Stütze in den lateinischen Wörtern,

[1] Sententias uirorum doctorum et ut ita dicam huius quaestionis historiam Schink in priore parte dissertationis exponit, deinde exempla pluralis poetici quae inde ab Ennio usque ad Ouidium excepto Horatio in carminibus dactylicis et epicis et elegiacis inueniuntur in indice quam locupletissimo colligit. Praeterea hi consulendi sunt: Norden, Aen. p. 114. 408 sq. E. Bednara, De sermone dactylicorum Latinorum quaestiones. Arch. 14, 532—563. Slotty l. l. Kühner-Stegmann II: 1 p. 82—85. Neue-Wagener I passim, in quo libro tamen et multa desunt neque inter uarios usus pluralis distinguitur (cf. Maas p. 503 adn.). Denique in Thes. uiri docti, qui singulas uoces tractauerunt, alius alio modo hanc quaestionem attigerunt. Quod ad poetas posteriores pertinet, exempla Siliana Keller p. 201—218, exempla Iuuenci Huemer in indice s. u. "numerus pluralis pro singulari" p. 165 collegerunt.

die pluralisch gebraucht wurden, obwohl die Vorstellung einer Mehrheit bei denselben verdunkelt war. Der poetische Plural ist an einzelne Wortklassen, Wörter und Kasus gefesselt und zeigt eine klare Entwicklung. Er dient den Dichtern dazu, erstens gewissen Wörtern und Kasus, deren prosodische Beschaffenheit den Singular vom daktylischen Vers ausschliesst, Eingang in die Dichtersprache zu verschaffen; ferner ihnen im einzelnen Fall, wenn es das Metrum oder das Streben nach Wohlklang und Deutlichkeit forderte, eine Nebenform für den Singular zu liefern; endlich die Dichtersprache gegen die Umgangssprache abzuschliessen". Definitionem Maasii secutus pluralem poeticum iis tantum locis agnoscendum esse puto, quibus in prosa oratione — nempe in ea, quae a poesi nondum infecta est — singularis numerus solus poni poterat[1].

Iam uero, si quaesiuerimus, qui in oratione soluta plurales poetici inueniantur, ante omnia tenendum esse censeo, quod Landgraf de ea re summo iure monuit[2], cuius uerba sunt (p. 69): "Als echte poetische Plurale der Prosa möchte ich eigentlich nur diejenigen anerkennen, die gewissermassen einen poetischen Taufschein mitbringen, d. h. in echt poetischen Verbindungen auftreten, also einen Stempel ihrer Herkunft an der Stirne tragen. Die Zahl derselben ist nicht so gering, als man vielleicht vermuten könnte"; et paulo infra (p. 73): "Nicht immer ist es natürlich möglich . . . die echt poetische Natur des von einem Prosaschriftsteller gebrauchten Plurals durch die gleiche oder ähnliche Wendung aus der Dichtersprache zu belegen. Auch ausserhalb des Rahmens einer solchen Verbindung ist ein Plural poetisch, wenn er im Sinne des Singulars steht und durch entsprechende Analoga in der Dichtersprache gestützt wird". Haec enim monita quasi normam certissimam nisi qui in exemplis e prosa oratione colligendis uersatur agnouerit, uereor, ne pluralem quemque insolenti modo positum poeticum interpretatus ita rem non illustret, ut paene totam summa libidine confundat. Nam quod Schmidt non dubitauit tales quoque uoces quales sunt

---

[1] Maas p. 480: "'poetisch' ist ein Plural in der Dichtersprache dann, wenn die Prosa in demselben Fall den Singular gefordert hätte — notabene: die von der Poesie unbeeinflusste Prosa".

[2] Bemerkungen zum sog. poetischen Plural in der lateinischen Prosa. Arch. 14, 63—74.

tăbērnācŭlă, *ĕpīstŭlāē*, quae in carminibus metro obstante omnino non leguntur, pro singulari adhibitas nomine pluralis poetici ornare, haud sane negauerim scriptores posteriores poetarum licentiam non imitatos sed supergressos multa et mira sibi concessisse, sed usu numeri in primis substantiuorum abstractorum nondum in omnes partes diligentius examinato[1] rem nimis in ancipiti positam duco, quam ut pro certo quicquam affirmari possit. Quare a quaestione nostra tales plurales melius segregandos censeo[2]. Accedit, quod Schmidt, etsi Maasii definitionem se probare dicit, haud paucos plurales exhibet, quos quoniam eadem ratione a Cicerone aliisque purae Latinitatis auctoribus usurpatos uidit, excludere debebat. Hinc factum est, ut pluralem poeticum in litteris Latinitatis argenteae multo latius patere crederet quam equidem concesserim[3]. Neque uero omnes plurales, quos ex Apuleio, qui licentia huius generis poetas paene assecutus est, Geisau profert, sub quaestionem nostram cadere arbitror. Sed ut ab his uiris doctis multis in rebus dissentias, ita pergratum factum est, quod horum studiis in sua cuique potestate est de hac re, ut sibi uidetur, iudicare.

Quod ad alios scriptores elegantiores attinet, quos orationem

[1] Cf. Maas p. 548 sq.

[2] Cf. Kühner-Stegmann II: 1 p. 86 Anm. 2.

[3] Ex iis scriptoribus, in quorum usum inquisiuit, scilicet Vell. Val. Max. Sen. rhet. Sen. phil. Petron. Tac. 61 uocabula poetarum ritu, ut ei uisum est, pluraliter pro singulari usurpata collegit, quorum partem multo maiorem Schink silentio praetermisit, haec dico: *amores aquae ardores* (Cic. Sall.) *astutiae* (Cic. Sall.) *auditus* (primum Tac.) *auxilia barbae* (cf. infra p. 79 sq. adn. 4) *capilli* (cf. infra p. 79 sq. adn. 4) *carnes commercia consilia ĕpīstŭlāē* (non nisi in prosa oratione) *exitus* (Cic.) *fastidia* (Cic.?) *fata fletus fortunae* (Ter. Lucil. Cic.) *frondes* (Cic.) *gŭbērnācŭlă* (Cic. Petron. Tac.; deest in carminibus) *ignes* (Cic.) *lāscīuīāē* (Val. Max. Tac.; deest in carminibus) *maria* (cf. infra p. 84), *metus* (Cic.?) *niues* (Cic.) *odia* (Cic.) *ostia praedae robora* (Cic.) *ruinae sedes* (Cic.) *semina* (Cic.) *solacia* (Cic.) *tăbērnācŭlă* (Tac.; deest in carminibus) *terrae uenena uestes uisus*. Atque ego quidem, etsi de nonnullis dubito, plerumque huic uiro docto assentior, quem iudicium sanum ad hanc rem difficillimam attulisse existimo. Quod ad cetera pertinet, pluralem poeticum in his uocabulis statuendum esse nego: *incepta* (Nep. Sall.) *tecta* (Cic.), in his autem dubium iudico: *hederae* Petron. *incendia* (Caes. Cic.?) *lanae* (ἔρια) Petron. Plin. nat. Quint. *monumenta* (Cic.?) *otia* Quadrig. Sen. phil. Quint. Tac. Flor. *praemia* (Cic.?). Restant igitur praeter ea, de quibus infra disputaturus sum (*bella cineres harenae litora ora ortus regna silentia sinus terga*), exempla certiora haec sola: *balsama* Tac. *numina* Liu. Sen. rhet. Petron. *occasus* Sen. phil. *templa* Liu. Tac. *tura* Val. Max. Plin. nat. Tac. *uota* Val. Max.

colore quasi poetico perfudisse constat, quatenus poetarum inuenta huiusmodi admiserint, etsi nonnulla a uiris doctis hic illic adnotata sunt, adhuc parum exploratum est[1]. Quam igitur rem ut pro uirili parte illustrarem, enixus libris scriptorum quorundam uelut Paneg. ShA Symm. Mart. Cap. perlectis indicibusque peruolutatis haud pauca exempla pluralis poetici collegi[2]. Quorum quidem nonnulla ea sunt, quae uelut suo indicio ex imitatione sermonis poetici orta probentur. Atque haud raro factum animaduerti, ut scriptores pluralem pro singulari clausulae commoditate haud aliter ac poetae metro adducti ponerent.

His praemissis sequitur, ut exempla Ammianea examinemus. Ac primum quidem ordine e ui ac natura uocabulorum quaesito[3] tractentur

---

[1] Cf. Kühner-Stegmann II: 1 p. 86 Bonnet p. 497. 740 Becker p. 31 sq. Groehl p. 32 Stangl, Rhein. Mus. 70 (1915) p. 239 Salonius p. 76 sqq. Praeterea in indicibus multa exempla congesta sunt, uelut a Mommsen, Iord. s. u. 'pluralis pro singulari', Traube, Cassiod. s. u. 'pluralis abstractorum', Petschenig, Vict. Vit. s. u. 'pluralis nominum abstractorum' et 'pluralis numerus pro singulari', Huemer, Sedul. s. u. 'numerus pluralis pro singulari'.

[2] Quin etiam apud scriptorem horridum nulloque cultu litterarum ut ipse praedicat politum, Luciferum Calaritanum dico (cf. supra p. 25 adn. 1), unum exemplum inueni: moriend. 14 (313, 29 H.) *nihil interest, clauo per te an lancea moriar, restrictis post terga manibus an porrectis sparsisque*, quo loco flosculo Vergiliano posteris acceptissimo (cf. supra p. 6 adn. 2) utitur. Atque haud scio an haec e Vergilio ipso hauserit. Nam ut me benigne admonuit Löfstedt (uideo iam uirum doctissimum K. Weymann, Z. f. ö. G. 43 (1892) p. 110 idem animaduertisse), sine dubio e Vergilio hoc loco pendet:

moriend. 8 (301, 27 H.) *stat semper nempe gladii tui acies stricta parata Christianorum neci.*	Aen. 2, 333 sq. *stat ferri acies mucrone corusco* | *stricta, parata neci.*

Quae cum ita sint, et illa uerba et haec e Vergilio sumpta crediderim: non conu. 13 (27, 26 H.) *cor tuum in omnibus uarium et mutabile* ~ Aen. 4, 569 sq. *uarium et mutabile semper* | *femina* (similiter Anth. 8, 8. 17, 59 R.: Ribbeck II p. 412).

[3] Cf. Maas p. 493 sq.

a) **substantiua quae materiam aliquam significant** [1].

cineres [2] metonymice pro sepulchro legitur 25, 10, 5 (385, 10) *exornari sepulchrum statuit Iuliani, in pomerio situm itineris, quod ad Tauri montis angustias ducit, cuius suprema et cineres, siqui tunc iuste consuleret, non Cydnus uidere deberet . . . sed ad perpetuandam gloriam recte factorum praeterlambere Tiberis, intersecans urbem aeternam diuorumque ueterum monumenta praestringens* [3]. De unius oppidi ruina Ammianus poetarum uestigiis insistens pps posuit [4] 24, 4, 11 (342, 19) *deuota cineribus patriae* (sc. Maiozamalchae) *resistebat.* Cf. 31, 8, 8 (577, 6) *domo . . . quam concidisse uidit in cinerem et ruinas* [5].

---

[1] Maas p. 483 sq. 491. 494 sq. 503—529 Schmidt p. 4—19 Kühner-Stegmann II: 1 p. 73 sqq. 83 sq. — Pluralem poeticum in his uocibus: *aquae niues uenena,* quoniam a scriptoribus aeui optimi uix aliter atque a poetis nonnumquam pluraliter usurpantur, statuendum esse nego. Horum autem substantiuorum numerum pluratiuum iusta ratione ab Ammiano adhiberi censeo: *cerae* (cf. Neue-Wagener I p. 620 sq. Maas p. 484. 504. 517. 526. 528 Schink p. 38 sqq. Kühner-Stegmann II: 1 p. 74) 29, 2, 14 (499, 2) *cum abstinere inconsolabili malo rogaretur obnixe, inflexibilis mansit, ut uideretur aures occlusisse ceris quasi scopulos Sirenios transgressurus.* Nam hoc loco de frustis cerae in utramque aurem infarsis agitur. In eadem locutione singularis exstat 27, 11, 6 (444, 8) *aures eius non cera set plumbo uidebantur obstructae* 30, 5, 7 (541, 10) *Valentinianus . . . tamquam auribus cera inlitis ignorabat* (cf. Thes. III 851, 37 sqq. Otto, Sprichw. p. 48). *harenae* (cf. Neue-Wagener I p. 616 sq. Maas p. 504. 506. 519. 526. 529 Landgraf, Arch. 14, 64 sqq. Slotty p. 36 sq. Schmidt p. 7 sq. Schink p. 61 sqq. Kühner-Stegmann II: 1 p. 74 sq.) de omni numero harenae dicitur 14, 11, 34 (37, 15) *quae omnia si scire quisquam uelit, quam uaria sint et adsidua, harenarum numerum idem iam desipiens et montium pondera scrutari putabit,* de syrtibus Libyae 22, 16, 9 (292, 1) *per pandas oras et patulas montium nullas speculas uel collium signa cernentes harenarum inlisae glutinosae mollitiae frangerentur* (sc. naues).

[2] Neue-Wagener I p. 618 Maas p. 516. 518. 519 Norden, Aen. p. 196 Schink p. 40 sq. Schmidt p. 8 sq. — Cf. κονίαι, ψάμαθοι: Witte p. 11 sq. et passim.

[3] Thes. III 1074, 24—40. De hominum crematorum reliquiis uel defunctorum manibus "pluralis pro singulari saepissime legitur, potissimum apud poetas" (ib. 1073, 9 sqq.).

[4] Cf. Verg. Aen. 2, 431 *Iliaci cineres et flamma extrema meorum* 10, 59 *cineres patriae* Sen. Tro. 29 *patriaeque cineres.* At apud Cic. aliosque purae Latinitatis auctores sing. exstat uelut Catil. 2, 19 *in cinere urbis.* Thes. III 1071, 49 sqq.

[5] Eadem uerba coniungit Sil. 3, 565 *Troiae extremos cineres sacramque ruinam:* Thes. III 1075, 28 sq.

fauillae. "Pluralis imprimis poetis usitatus legitur inde ab Eleg. in Maecen. . . . Ou. . . ., in prosa oratione inde a Sen. nat. 2, 13, 1 . . . . . .; pluralem tantum exhibent Firm. Amm."[1]: 20, 11, 5 (207, 22) *moenia fauillis oppleta* 21, 13, 13 (242, 19) (locus corruptus) 22, 9, 4 (272, 16) *cuius moenia cum uidisset in fauillas miserabiles consedisse* 29, 5, 18 (510, 27) *fauillarum egerentes aceruos* 31, 6, 8 (571, 24) *defletisque gentilium fauillis aedium* 31, 4, 9 (uide p. 12).

mella apud Varr. At. carm. frg. 20 primum inuenitur (Maas p. 503 adn.), inde a Verg. usque ad Ou. haec forma in nom. et acc. fere sola (38^{ies}), sing. *mel* bis legitur[2], in aliis casibus nisi singularis numerus non exstat[3]. Ex aliis poetis pauca affero: Val. Fl. 1, 63. 8, 97 Sil. 15, 456 Stat. Theb. 6, 210. 10, 579 Iuuenc. 1, 325 Claud. 5, 462. 26, 446 carm. min. 30, 10. Formam pluratiuam scriptoribus quoque nonnullis posterioribus acceptam fuisse Neue-Wagener I p. 615 exemplis e Mela Plin. utroque Ulp. Aug. petitis demonstrat, quibus haec habeo quae addam: Ps. Quint. decl. mai. 13, 3 (249, 15 L.) *fessis apibus ultro praebere mella* 5 (251, 12) *in uenenum méllă cònuértĭt* (at paulo supra in eodem capite *mellis*) 16 (261, 27) *per méllă uìuíscūnt* Sol. 26, 7 (ursi) *insidiantur aluearibus apium, maxime fauos appetunt, nec auidius aliud quam mella captant.* Symm. or. 3, 9 *de quernis frondibus rorantia méllă sùdárēnt* (~ Verg. ecl. 4, 30 *et durae quercus sudabunt roscida mella*)[4] Sedul. op. pasch. praef. (175, 11 H.) *in ipsis etiam ferculis pretiosa nimis uarietate gemmatis flauescunt nectareis sua méllă cùm cérīs* Ennod. epist. 1, 9, 1 (18, 8 H.) *dum fauos loqueris et per domos cereas eloquentiae nectare liquentis elementi méllă cònpónĭs* 8, 35, 1 (222, 9) *sereni méllă cónlòquĭī* (cf. 5, 2, 1 (124, 18) *conloquii melle* all.) 9, 23, 6 (245, 28) *blandimentorum tuorum mella* (cf. dict. 1, 22 (429, 4 H.) *quo minacium impetus blandimentorum méllĕ dòmŭístī*) all. Cassiod. in psalm. praef. 1A *cum Psalterii caelestis animarum*

---

[1] Thes. VI 378, 25—30. Maas p. 519 Schink p. 54.

[2] Maas p. 522. Cf. etiam id. p. 504 Neue-Wagener I p. 615 Schink p. 82 sq.

[3] Cf. Prob. inst. gramm. IV 118, 16 K. app. gramm. 194, 30 K. Char. gramm. I 34, 28 K. 28, 6 sqq. K.

[4] Quo loco ipse testatur se *totum de nouo saeculo Maronis excursum* exscripisse; cf. Kroll, Symm. p. 42 sq.

méllă gùstássĕm. Videmus igitur pluralem numerum in plerisque exemplis rhytmi causa adhibitum esse. Neque aliter Amm. 17, 4, 11 (110, 17) de notis hieroglyphicis Aegyptiorum *perque speciem apis mella conficientis* (cursus uelox), *indicant regem.*

Hinc ad pluralem poeticum substantiuorum, quae

b) corporis partes

significant, animum intendamus. De quibus Maas (p. 530): "man weiss, dass die Prosa (von der spätesten natürlich abgesehen) die Plurale *pectora terga colla ora corda uultus sinus menta guttura rostra* niemals dann verwenden darf, wenn von einem dieser Körperteile in Bezug auf ein Individuum die Rede ist". Idem docuit pluralem numerum huiusmodi substantiuorum in oratione soluta Latinitatis optimae omnino euitari aut certis finibus circumscribi[1], ex imitatione autem poetarum Graecorum[2] factum esse, ut pluralis numerus etiam de uno membro unius hominis in carminibus adhiberetur atque temporibus quidem liberae rei publicae rarissime, inde ab aeuo Augusti in dies crebrius et audacius[3].

Scriptores posteriores poetarum licentiam immodicam caute imitantes paucos plurales huiusmodi in prosam orationem receperunt. Certe praeter eos, qui iam inde a primo p. Chr. saeculo cum apud alios quosdam scriptores tum apud Ammianum inueniuntur, scilicet *ora terga sinus*[4], ab Apuleio aliisque

---

[1] Cf. in primis p. 533: "Die Verwendung der Pluralformen (sc. von einem Körperteil in Beziehung auf mehrere Individuen) ist unbeschränkt nur im Nominativ und Akkusativ, während sie in den übrigen Kasus nie Regel und bei mehreren Wörtern . . . Ausnahme ist" e. q. s.

[2] Cf. Witte p. 14 sqq.

[3] p. 539: "So fallen von den neun voraugusteischen Belegen für den poetischen Plural bei Körperteilen (*terga* fünfmal, *pectora* dreimal, *pectoribus* einmal) acht auf die Übersetzungen Ciceros, einer auf die Galliamben Catulls (und ausserdem noch einer auf die Bearbeitung des Livius Andronicus?)". — Schink p. 139—156.

[4] Nam quod Schmidt p. 23 sq. etiam *capilli* et *barbae* eodem refert, ad sententiam Maasii accedo, cuius uerba sunt (p. 533 sq. adn.): "Die Bezeichnungen für Haar, Bart, Pelz, Gefieder, Wolle und Verwandtes gehören zu den Begriffen der Masse und werden bezüglich der Numeri teilweise auch in Prosa ganz frei behandelt: ursprünglich singularia tantum sind *capillus barba lana*" e. q. s.

collà[1] *membra*[2] *pectora*[3] nonnumquam hac ratione usurpantur.

ora[4]. Pluralis poeticus huius uocis omnium nominum, quae partes corporis significant, maxime frequentatur: Verg. 37ies Tib. ter. Prop. 15ies Ou. fere 170ies (SCHINK p. 145—49). Ex aliis poetis pauca exempla satis habeo proferre: Lucan. 2, 170. 7, 609. 628. 8, 670 Val. Fl. 3, 264. 5, 409. 7, 79. 294 Sil. 8, 464. 15, 455 Stat. Theb. 1, 66. 406. 598. 641. 2, 57. 546 Mart. 9, 24, 3. 10, 10, 10. 12, 60, 2 Iuu. 6, 43 Auien. Arat. 160. 392. 727. 1565 orb. terr. 134. Claud. 17, 132. 28, 322. 523 rapt. Pros. 2, 205 Prud. perist. 10, 76 Cypr. Gall. exod. 140 Sedul. carm. pasch. 2, 217. 3, 197. 4, 296. 5, 64 Coripp. Ioh. 2, 221. Neque uero scriptores elegantiores ab his deliciis abstinuerunt. Atque haud raro fit, ut exquisitiorem numeri pluralis usum e poetis sumpsisse conuincantur. Primum autem exempla, quae apud prosarios Latinitatis argenteae uiri docti animaduerterunt, perlustremus: Val. Max. 3, 2, 23 *saxique pondere ŏrā̆ cŏntūsŭs*, de quo SCHMIDT

Atque mihi quidem persuaderi non potest pluralem numerum *barbae* e carminibus in prosam irrepsisse. Nam de uno homine singulis locis soli adhibent Sen. trag. Petron. Apul. Amm. 17, 9, 7 (121, 9) *petenti ex usu gregario cuidam, ut barbas detonderet* Aug. (Marcell. med. ad nomen collectiuum refert) Greg. Tur., de una bestia solus Auian. (nam Verg. georg. 3, 311 sensu plur.). Cf. Thes. II 1727, 19 sqq. 46 sqq. NEUE-WAGENER I p. 652 sq. SCHMIDT p. 24 sq. GEISAU p. 16. De altera uoce *capilli* dubito. Plur. collectiue adhibent Lucil. Cic. Verg. singulis locis, frequentant poetae aeui Augusti (Ou. 159ies, sing. 7ies), solum admittunt multi posteriores. "Contra singularis numeri usum praeferunt plerique scriptores": Thes. III 314, 65—79 NEUE-WAGENER I p. 654 SCHMIDT p. 23 sq. Cf. etiam WITTE p. 19 sq. 74. 250 sq. Amm. sing. utitur 14, 11, 28. 15, 7, 4. 21, 16, 19. 22, 4, 9, plur. 25, 4, 22. 30, 5, 11. 30, 5, 18.

[1] GEISAU p. 24. Addo: Sol. 33, 11 *phoenix auis, aquilae magnitudine, capite honorato in conum plumis extantibus, cristatis faucibus, circa colla fulgore aureo, postera parte purpureus absque cauda* κτλ Paneg. 3 (11), 6, 4 (de Iuliano imperatore sermo est) *sudorum riuos per fortia cōllă mānāntēs* (c. c.; de sermone Panegyricorum numeris astricto cf. GUIL. BAEHRENS, Panegyricorum Latinorum editionis nouae Praefatio maior. Diss. Groningae 1910 p. 44—63). Hier. epist. 3, 1 *tua artis stringerem cōllă cŏmplēxĭbŭs* (c. c.) Greg. Tur. Franc. 2, 31 (93, 3) *depone colla, Sigamber* (BONNET p. 740. Ib. adn. 3 Sidon. epist. 8, 4, 4 laudatur).

[2] De membro uirili; GEISAU p. 25.

[3] Ib. p. 25.

[4] Cf. πρόσωπα: WITTE p. 16 et passim. *Ora* sola forma pluratiua in optima Latinitate occurrit, in aliis casibus numerus singularis, siue de uno homine siue de compluribus agitur, solus usurpatur; cf. NEUE-WAGENER I p. 749 sq. MAAS p. 531 sq. SCHINK p. 145.

p. 20: "sine dubio propter clausulam pluralem adhibuit"[1]. Tac. hist. 3, 10 *pectus atque ora singultu quatiens* (~ Ou. am. 3, 9, 12 *oraque singultu concutiente sonant:* Schmidt l. l.) Apul. met. 10, 6 (241, 3 H.) *ora sua recentibus adhuc rigans lacrimis* (~ Verg. Aen. 9, 251 *uoltum lacrimis atque ora rigabat* siue Ou. Pont. 2, 11, 9 *lacrimas . . . quibus ora rigabas,* id quod uiros doctos Gatscha et Geisau p. 18 fugit). Ps. Quint. decl. mai. 10, 3 (191, 23 L.) *super ora pallentis infelices lacerat oculos* (Becker p. 31 sq. de uersibus Vergilianis: Aen. 3, 217 sq. *pallida semper | ora fame* 4, 499 *pallor simul occupat ora* admonet. Addo 10, 822 *ora modis . . . pallentia miris*) 10, 13 (200, 13) *uultus comas ṓră pḕrspḗxī: meus* (sc. filius) *erat.* Deinde e posterioribus haec mihi exempla enotaui: Paneg. 5 (8), 9, 5 *uidimus misericordiam tuam umentibus oculis eminentem.* 6. *Ibant per haec* (sc. tua) *ora lacrimae nobis salutares, tibi gloriosae; et nos inuicem iam dolore discusso flebamus gaudio* Symm. epist. 1, 14, 2 *uolitat tuus* (sc. Ausonii) *Mosella per manus sinusque multorum, diuinis a te uersibus consecratus, sed tantum nostra ṓră prā̀ēlā́bĭtŭ̀r. Cur me istius libelli, quaeso, exortem esse uoluisti?* (propter clausulam). Sedul. op. pasch. 1, 20 (188, 12 H.) *ora mutae quadrupedis* (sc. asellae) *humana effari uerba permisit* Salu. gub. 7, 46 *ut seriem nobis eloquii caelestis opponeret et . . . sacri uoluminis scripta quasi ipsa quodammodo diuinitatis ṓră rḕsĕrā́rĕt*[2] Sidon. epist. 1, 11, 15 *contionatoris mei coeperunt ṓră pā̀llḗrĕ*[3]. — Ammianus pps duobus locis admisit: altero 14, 9, 3 Vergilium imitatur[4], altero si e Cicerone, ut mihi persuasum est, pendet, quo erat studio poeticae dictionis, pluralem poeticum pro eo, quod apud eum scriptum uidit, inseruit. Conferas igitur:

Amm. 16, 8, 10 (82, 20) *Dionysius tyrannus ille Siciliae . . . tonstrices docuit filias, necui*	Cic. Tusc. 5, 58 *ne tonsori collum committeret, tondere filias suas docuit* (sc. Dionysius).

[1] Locos poetarum similes, quos Landgraf, Arch. 14, 69 attulit, minus ualere puto.

[2] Cf. Verg. georg. 4, 451 (Proteus) *sic fatis ora resoluit* Aen. 3, 457 *ipsa canat uocemque uolens atque ora resoluat* (de Sibylla). Similiter Ou. met. 13, 126 sq. *resoluit | ora sono* (Ulixes) 15, 73 sq. *ora | docta quidem soluit* (Pythagoras) trist. 3, 11, 20 *soluat et in mores ora diserta meos* Pont. 1, 2, 104 *pro lacrimis ora resolue meis.*

[3] Locos Vergilianos similes supra l. 9 sqq. exscripsi.

[4] Vide supra p. 13.

alieno ora committeret leuiganda[1].

terga[2]. Pps iam ante Vergilium aliquotiens (in fabula quadam, apud Cic. Arat. Catull.), inde frequenter occurrit, uelut apud Tib. Prop. Ou.[3] Petron. 123 u. 244 Lucan. 4, 612. 8, 663 Val. Fl. 5, 412. 7, 605 Sil. 12, 277. 16, 335. 451 Stat. Theb. 3, 397. 5, 521. 8, 748. 9, 334 Iuu. 4, 128. 13, 16 Lact. Phoen. 130 Iuuenc. 3, 634 Auien. Arat. 244 Claud. 20, 183. 28, 280 Cypr. Gall. gen. 751 num. 619 Coripp. Ioh. 1, 272. 2, 222 Iust. 4, 240. 373. Poetarum uestigiis insistunt Sen. uterque (Schmidt p. 20 sqq.) Apul. (Geisau p. 18 sq.) Alc. Auit. epist. 95 (102, 25 P.) *litteris térgă nòn práebŭìt* Greg. Tur. (Bonnet p. 740). Exemplum insigne est Lact. mort. pers. 5, 3, quo loco breui interuallo *terga* et *dorsum* de eadem re dicuntur: *rex Persarum Sapor . . . si quando libuerat aut uehiculum ascendere aut equum, inclinare sibi Romanum* (sc. imperatorem Valerianum) *iubebat ac tḗrgă prăebḗrĕ et imposito pede super dorsum eius . . . dicebat.* — Ammianus praeterquam quod locutionem Vergilianam posteris acceptissimam 15, 7, 4 adhibet[4], pps his locis usurpat: 18, 8, 5 (152, 17) *humum uultu paene contingens, salutauit patronum appellans et dominum, manus post terga conectens* (clausula ´ ⌣ ⌣ ´ ⌣), *quod apud Assyrios supplicis indicat formam* 19, 6, 9 (167, 10) *nullo terga uertente* (clausula ´ ⌣ ⌣ ´ ⌣), *euadere festinabant.* Fortasse huc pertinet etiam 22, 15, 16 (287, 10) *diebus humi uaporatur* (sc. crocodilus), *confidentia cutis, quam ita ualidam gerit, ut eius terga catafracta uix tormentorum ictibus perforentur*[5], etsi hoc loco in plurali sensu generali posito minus offendimur. In iis autem quae sequuntur *terga* pro *tergo* auctoritate poetarum adhiberi nego: 16, 2, 10 (73, 21) *hostes tramite obliquo discurso post Caesaris* (sc. Iuliani) *terga legiones duas*

---

[1] Haec imitatio uirum doctissimum Michael effugit. — Idem Val. Max., sed plane aliis uerbis narrat 9, 13 ext. 4 *tonsorum quoque metu tondere filias suas docuit.*

[2] Cf. νῶτα, μετάφρενα: Witte p. 19. 52 sq. saepius.

[3] Maas p. 536. 537. 539. 541 Schink p. 154 sqq.

[4] Vide supra p. 6. 76 adn. 2.

[5] Cf. Sol. 32, 24 de crocodilo *noctibus in aqua degit, per diem humi adquiescit. circumdatur maxima cutis firmitate in tantum, ut ictus quouis tormento adactos tergo repercutiat.*

arma cogentes adorti paene delessent, ni subito concitus clamor sociorum auxilia coegisset 19, 11, 17 (179, 15) *regis Persarum . . . quem constabat . . . Mesopotamia relicta pos terga per extenta spatia signa moturum* 21, 7, 1 (227, 13) *in id flexus est* (sc. Constantius) *ut finito propiore bello* (sc. cum Parthis gesto) *uel certe mollito, nullo pos terga relicto quem formidaret Illyriis percursis et Italia (ut rebatur) Iulianum . . . caperet.* Neque enim his locis pluralem numerum de Iuliano aut de rege Persarum aut de Constantio solis dictum intellego, sed simul audiendum esse censeo siue exercitum siue eos qui aderant[1], ut alio loco 30, 1, 15 (526, 24) de Papa, rege Armeniorum, Romanos insequentes cum comitibus per dolum effugiente, plene et perfecte scriptum est: *rex ipse cum suis . . . pos terga relictis militibus* (sc. Romanis) *euolauit.* Per breuitatem igitur quandam sermonis *post Caesaris terga* dicitur pro *post terga partis copiarum, cui Caesar praeerat,* ita ut nomini *Caesaris* paene uis nominis collectiui subiecta sit. Constat autem *terga,* ubi ad nomen collectiuum spectat, iam a scriptoribus optimae Latinitatis ac summo quidem iure poni[2].

sinus[3]: Pluralis poeticus non est interpretandus, nisi ubi de pectore siue gremio dicitur. Nam ea significatione quae est 'Bausch des Gewandes' pluralis plerumque sensu proprio exstat (Maas p. 541). Occurrit in carminibus inde a Tib. Prop. Ou. (Schink p. 153 sq.); in prosa oratione Schmidt p. 22 unicum exemplum Sen. contr. 9, 6, 4 *quid ad sinus meos confugisti?* inuenit. E posterioribus haec habeo quae proferam: Sedul. op. pasch. 2, 3 (199, 9 H.) *tumebant uirginis sinus* Ennod. epist. 1, 2, 5 (4, 13 H.) *de mediis curiae sinibus eductus* 1, 18, 2 (29, 16) *soli nutrita sinibus metalla* opusc. 10, 4 (420, 10) *tellus respiceret possessorem* (sc. Adam) *ex propriis abstractum sinibus* dict. 24, 3

---

[1] Hac ratione Schmidt p. 21 sq. Tac. hist. 4, 66 *Germani . . . terga Labeonis inuasere* interpretatus est, opinionem Landgrafii (Arch. 14, 73), qui pluralem poeticum dixit, improbans. Neque aliter intellego Paneg. 2 (12), 38, 1 *ibat interim Maximus ac te post terga respectans in modum amentis attonitus auolabat* 8 (5), 16, 1 *trepidus et te post terga respiciens et in modum amentis attonitus properauit ad mortem.*

[2] Cf. Schmidt l. l. — Ita Ammianus his locis locutus est: 24, 4, 29 (346, 16) *agminis nostri terga feriret extrema* 25, 5, 9 (373, 18) *agminis nostri inuadi terga postremi.*

[3] Cf. κόλποι: Witte p. 19. 237.

(499, 1) *in uasti gurgitis sinibus* Cassiod. uar. 6, 6, 2 *in eius audientiae sinibus* 11, 2, 6 *confessiones illas, quas . . . Roma felicior in suis sinibus habere promeruit* 11, 6, 6 *in cordis sinibus se omnia non defigant.* — Ut Ennod. ita Amm. pluralem translate de sinu terrae ponit 19, 8, 11 (172, 5) *terrigenas illos non sinibus terrae emersos sed exuberanti pernicitate credimus natos, qui . . .* σπαρτοί *uocitati humo exiluisse . . . sunt aestimati.* Cf. Lucan. 3, 459 sqq. *telluris inanis | concussisse sinus quaerentem erumpere uentum | credidit.*

c) substantiua quae loca significant.

maria[1]. Pps Catull. semel exhibet, Verg. solus frequentat. Alii poetae, leges seueriores in syllabis elidendis sibi imponentes, formam pluratiuam *mărĭă* uitant[2]. E scriptoribus nonnullos poetarum licentiam esse imitatos uiri docti animaduerterunt, sc. Sen. utrumque Petron. Flor. Apul.[3] — Amm. 17, 4, 14 (111, 9) *inpositus naui per maria fluentaque Thybridis . . . defertur in uicum Alexandri* (sc. obeliscus, quem Constantius Thebis Romam auexit) 22, 8, 4 (262, 8) *Abydon, unde iunctis pontibus Xerxes maria pedibus peragrauit.*

Alterum uocabulum *aequor*, quoniam de mari dictum admodum sero e carminibus in prosam orationem irrepsit[4], si definitionem Maasii sequimur, excludi debebat. Constat tamen poetas hanc uocem haud aliter atque ipsum *mare* de uno mari pluraliter usurpauisse[5]. Quae cum ita sint, dubitari non potest, quin scriptores quidam cum ipsum uocabulum tum usum pluralis e poetis didicerint, etsi plerumque haerebis, utrum pps an sensu generali positum interpreteris[6]. Certe Ammianus de motu quodam terrae

---

[1] Similiter πελάγη etsi raro de uno mari dicitur: Witte p. 7. 244 sq. 254.

[2] Slotty p. 14. 41 Maas p. 523 sq. adn. 3.

[3] Schmidt p. 32 sq. Landgraf, Arch. 14, 73 Geisau p. 17.

[4] Vide supra p. 29 sq.

[5] Insignis est locus Verg. Aen. 3, 290 *certatim socii feriunt mare et aequora uerrunt.* Cf. Schink p. 27 sq. Köne p. 105 Keller p. 207 sq. 217 adn. Thes. I 1022, 66 sq. "pluralis plerumque est poeticus qui dicitur" e. q. s. Slotty p. 14 sq. 40. 48.

[6] Opinionem meam ut exemplis illustrem, Melam 3, 45 *ex Indicis aequoribus* (cf. 1, 11 *Indici maris* 3, 61 *Indicum* (sc. pelagus) Plin. nat. 5, 97 *ab Indico mari*) pluralem ritu poetarum, Plinium autem nat. 2, 222 *summam aequorum aquam dulciorem profunda* sensu generali usurpauisse puto.

et sing. et plur. numerum adhibet: 26, 10, 16 (418, 1) *tremefacta concutitur omnis terreni stabilitas ponderis, mareque dispulsum retro fluctibus euolutis abscessit* . . . 17 (418, 8) *marini fremitus uelut grauati repulsam uersa uice consurgunt* . . . 18 (418, 13) *relapsa enim aequorum magnitudo cum minime speraretur milia multa necauit hominum et submersit.*

De plurali numero substantiuorum quae sunt *litora* et *ripae*, etsi ab omnibus inter plurales poeticos adnumerantur, dubitari licet, num re uera usus poetarum proprius exstet. Certe in prosa oratione et apud eos quoque scriptores, quos licentiae poeticae indulgere minime exspectaueris, pluralem numerum haud aliter atque in carminibus usurpatum inuenimus. Exempla illius Caes. ciu. 2, 26, 4 (equitatus) *se per litora celeriter in oppidum recipit* 2, 43, 4 Sall. hist. frg. 4, 28 M. *Tauromenitana ad litora* Liu. 2, 34, 3[1], huius autem haec afferantur: Caes. Gall. 1, 54, 1 *qui ad ripas Rheni uenerant* (de altera tantum sermo est) ciu. 1, 50, 2 Liu. 1, 27, 11 *dum cunctantur in ripis*[2]. A Cic. autem neutrum, nisi cum de duobus uel pluribus agitur, pluraliter profertur[3]. Apparet igitur iam temporibus liberae rei publicae scriptores in numeris horum uocabulorum haesitauisse neque certam dicendi consuetudinem extitisse. Poetae autem aeui Augusti[4], praesertim cum confusionem quandam numerorum in Graecis uocabulis eiusdem significationis inuenirent[5], pluralem et singularem numerum de eadem re promiscue adhibebant atque plerumque ita, ut metro postulante in quinto pede uersus nominatiui et accusatiui forma *litora*, ablatiui *litore* uterentur[6]. Quae cum ita sint, exemplo atque auctoritate poetarum factum esse puto, ut pluralis numerus

---

[1] Riemann p. 39 Schmidt p. 33 sq.

[2] M. Müller (Titi Livi ab urbe condita liber I. Für den Schulgebrauch erklärt. 2. Aufl. Leipzig 1888) ad locum alia exempla Liuiana adnotat, uelut 2, 11, 1 *Porsinna . . . praesidio in Ianiculo locato ipse in plano ripisque Tiberis castra posuit.*

[3] Slotty p. 16. Cf. exempli causa Flacc. 30 *omnes sinus promuntoria litora insulas* Balb. 13 *uos maria portus insulae litora* nat. deor. 99. 100.

[4] Pps iam Enn. Catull.

[5] ἀκτή ἀκταί, ἠιών ἠιόνες: Witte p. 32. 68. 74. 96. 257 sq.

[6] *Litora* ubi singularem exspectes, apud poetas sescenties legitur; cf. Keller p. 209 sq. Maas p. 497 adn. Bednara, Arch. 14, 558 Norden, Aen. p. 114, in primis autem Schink p. 74 sqq. *Ripae* de altera fluminis ripa multo rarius (inde a Verg.) inuenitur; cf. Schink p. 112.

de una re positus, etsi ut iam uidimus talis usus ab optima Latinitate non plane abhorret, temporis progressu in prosa oratione magis magisque crebresceret. Nunc autem exempla Ammianea utriusque uocis nonnulla colligamus.

litora[1]. Sing. et plur. sine discrimine sensus exstant 22, 8, 14 (264, 3) *dextram . . . inflexionem Bospori Thracii excipit Bithyniae litus . . . .* (ib. l. 7) *per quae litora in sinus oblongos curuata . . .* 22, 8, 43 (270, 14) enumerantur *Histros quondam potentissima* (EBG *potissimi* V fortasse *potissima* legendum est) *ciuitas et Tomi et Apollonia et Anchialos et Odessos, aliae praeterea multae, quas litora continent Thraciarum,* cf. § 44 (270, 19) *per hoc Scythicum litus* (G, *latus* V fortasse recte). 14, 2, 3 (4, 22) *litoribus Cypriis contigui nauigabant, quae Isauriae scopulis sunt controuersa* 15, 11, 5 (66, 4) *Aquitani . . . ad quorum litora ut proxima placidaque merces aduenticiae conuehuntur . . . facile in dicionem uenere Romanam* (sermo igitur est de litore maris mediterranei) 25, 4, 24 (371, 12) *cuncta petebantur a Persis ad usque Bithynos et litora Propontidis.*

ripae de altera fluminis ripa saepissime dicitur[2]: 16, 12, 57 (101, 2) *ad ripas ulteriores* (sc. Rheni) *. . . peruenire* 16, 12, 59 (101, 10) *cumque propinquaret iam ripis* (Rheni) 17, 13, 15 (130, 19) *amnis uicini se conmisere gurgitibus, peritia nandi ripas ulteriores occupare posse sperantes* (cf. § 16 (131, 1) *nauigia iussa sunt colligi ad indagandos eos ⟨quos⟩ a nostrorum acie ulterior discreuerat ripa*) 18, 2, 8 (137, 19) *Rheni ripis ulterioribus adhaerebant* 18, 7, 6 (150, 21) *citeriores ripas Eufratis* 21, 13, 3 (240, 15) *citeriores Tigridis ripas* 24, 6, 4 (350, 14) *ut flumine raptim transmisso ripae occuparentur hostiles* 25, 6, 14 (375, 24) *ripas occupauere contrarias* 25, 8, 1 (378, 22) *si undarum ui superata uenirent ad ripas* 28, 5, 11 (479, 5) *ad usque ripas Rheni progressae* all. Eodem sensu sing. legitur uelut 19, 8, 9 (171, 20)

---

[1] Post. Caes. Sall. Liu. pps apud Val. Max. Sen. phil. Tac. (Schmidt l. l.) Apul. (Geisau p. 17) Melam 1, 93. 2, 65. 70 Plin. nat. 6, 45 all. ShA Prob. 12, 3 Paneg. 2 (12), 26, 4. 8 (5), 18, 3 Dict. 2, 2 Symm. epist. 4, 21, 1 *celebratorum litorum gratia* (i. q. supra *oram Campanae regionis* 9, 29 A. 45 Sedul. op. pasch. 3, 6 (235, 16 H.) alios inuenitur.

[2] In hoc usu Mela frequens est, cf. Tzschucke (ed. Lipsiae 1807) II: 1 p. 54 sq.

ferebamur ad flumen Eufraten, ulteriorem ripam petituri per nauem [1].

regna. Pps inde ab Enn. in poesi sollemnis est: Verg. fere 60ies Tib. ter Prop. 12ies Ou. 57ies; cf. Schink p. 109—112. E poetis posterioribus pauca profero: Lucan. 1, 455 sq. *Ditisque profundi | pallida regna* 5, 81 Val. Fl. 1, 176. 4, 352. 6, 607. 7, 424. 485 Sil. 1, 587. 4, 801 *Punica regna* (~ Verg. Aen. 1, 338) (cf. praeterea Keller p. 206) Stat. Theb. 1, 117. 2, 109. 8, 75 Iuuenc. 1, 651 *caelestia quaerite regna;* similiter de regno caeli 3, 315. 418. 489. 495. 523. 526. 4, 197. 455 Auien. orb. terr. 1211 Claud. rapt. Pros. 2, 297 carm. min. 30, 103. 53, 1 *caelestibus inuida regnis* Prud. c. Symm. 1, 288. Pluralem poeticum Val. Max. et Tac. singulis locis admiserunt et ita quidem, ut imitatio poetarum manifeste agnoscatur: Val. Max. 4, 7, 4 *Thesea . . . Ditis se patris regnis commisisse* [2] Tac. hist. 5, 2 *Saturnus ui Iouis pulsus cesserit regnis* (~ Verg. Aen. 3, 121 sq. *pulsum regnis cessisse paternis | Idomenea ducem:* Schmidt p. 39). E Vergilio itidem aperte pendet Ps. Quint. decl. mai. 13, 2 (247, 27 L.) *hoc mihi paruulum terrae et humilis tugurii rusticum culmen aequitas animi regna fecerat* (~ ecl. 1, 68 sq. *pauperis et tuguri congestum caespite culmen | post aliquot mea regna uidens mirabor aristas:* Becker p. 43). In eadem declamatione alterum exemplum inuenitur 13, 16 (261, 24 L.) *etiam deorum posteritas has regnis suis excepit.* Posteriores quoque Latinitatis scriptores quosdam licentiam poetarum sibi concessisse hi fere loci

---

[1] Similiter *margo* uel sing. uel plur. numero usurpatur: 30, 3, 4 (533, 9) *ad ipsam marginem Rheni . . . stetit* (at § sequente de ripa contraria: *tutius prope ripas accessit*) 30, 1, 10 (526, 7) *expelluntur ad contrarias margines* (at § priore de eadem dicitur: *tandem ad ulteriorem ripam . . . peruenerunt*). Neque aliter *orae* de litore Persidis exstat 23, 6, 42 (319, 3) *oppida uero mediterranea sunt ampliora — incertum enim qua ratione per oras maritimas nihil condiderunt insigne.* Sed uterque numerus huius uocis iam a Cicerone nullo discrimine adhibetur (cf. e. g. Manil. 23 *fani . . . diripiendi causa in eas oras nostrum esse exercitum adductum* 35 *in oram Illyrici maris* Sest. 50 *C. Marium . . . in oras Africae desertissimas peruenisse*), qua re neglecta Geisau p. 25 pluralem poeticum interpretatus ante Apuleium in prosa oratione inueniri negauit.

[2] *Regna Ditis* in carminibus celebrari quis est, quin sciat? uelut Verg. Aen. 6, 269 *domos Ditis uacuas et inania regna* Culex 273 *Ditis . . . regna* Aetna 78 *Ditis pallentia regna* Ou. met. 4, 510 sq. *ad inania magni | regna redit Ditis.* Minus in promptu posita est similitudo uersus Horatiani carm. 2, 19, 21 *parentis regna,* quem Landgraf, Arch. 14, 70 contulit.

monstrant: ShA trig. tyr. 10, 3 *mirabile fortasse uideatur, si quae origo imperii eius fuerit declaretur. Capitali enim ioco régnă prȍmĕrŭĭt* (sc. Regalianus) Paneg. 2 (12), 23, 1 *dum ultra terminos rerum metasque naturae regna orientis extendis* 6 (7), 21, 5 *Vidisti teque in illius* (sc. Apollinis) *specie recognouisti, cui totius mundi regna deberi uatum carmina diuina cecinerunt* (an pluralis sensu proprio intelligendus est?) Cassiod. uar. 7, 5, 1 *haec nostrae sunt oblectamenta potentiae, imperii decora facies, testimonium praeconiálĕ rȅgnórŭm*[1] 8, 8, 2 *ut rex caelestis humana nobis régnă cȍnfírmĕt* (cf. paulo supra: (auus noster) *nos in sede regni sui . . . collocauit*) 9, 1, 2 *uobis régnă trȁnsfúdĭt* all. Iord. Rom. 329 (Valentinianus imperator) *ad sua regna cum uxore secessit* Get. 65 (Philippus, pater Alexandri Magni) *Macedonum régnă fȉrmárĕt* (c. c.?). — Ammianus pps de imperio Romano bis adhibet: 26, 1, 12 (392, 7) *haec nondum extentis fusius regnis diu igno⟨ra⟩uere Romani.* Altero loco, quanto ardore insolentem usum pluralis poetarum proprium affectauerit, apparet. Nam cum e Valerio Maximo argumenta rerum gestarum populi Romani sumeret[2], uerba eius in hanc partem mutauit. Conferas igitur:

Amm. 25, 9, 9 (383, 26) *ne ob recepta quidem quae direpta sunt, uerum ob amplificata regna triumphalis glorias fuisse delatas.*	Val. Max. 2, 8, 4 *cautum erat ut pro aucto imperio, non pro reciperatis, quae populi Romani fuissent, triumphus decerneretur.*

De regno Persarum plurali et singulari numero promiscue utitur: 14, 8, 5 (23, 24) *cum . . . successorio iure teneret rēgnă Pĕrsĭdĭs* 23, 5, 16 (307, 21) *Romanos penetrasse rēgnă Pĕrsĭdĭs* 23, 6, 7 (311, 1) *constat hanc gentem* (sc. Persas) *regna populis ui* (G *suis* V, del. ut dittogr. Novák) *superatis conpluribus dilatasse ad usque Propontidem et Thracias* 23, 6, 22 (314, 3) *Ninus est ciuitas, quae olim Persidis rēgnă pŏssĭdĕrăt* 24, 2, 1 (333, 9) *se quoque utpote regnorum sequellas* 24, 7, 3 (353, 23) *rēgnă Pĕrsĭdĭs* all.[3] Contra sing. est 16, 9, 3 (83, 24) *in extremis regni* (sc. Per-

[1] Cassiodorum in Variis numero oratorio constanter uti W. Meyer, Ges. Abh. II p. 276 sqq. exemplis comprobauit.

[2] Cf. Finke p. 18.

[3] Apparet Ammianum *regna* pro *regnum* plerumque ideo posuisse, ne prima syllaba, quae accentu non percuteretur, longa euaderet. Cf. Harmon p. 191 sqq.

sarum) *limitibus* 23, 6, 2 (310, 4) *hoc regnum* (Persis) 23, 6, 36 (317, 5) *regnum inisse Persidos* all. Atque equidem his locis consideratis adducor, ut credam, Ammianum *regna* de toto imperio, non de singulis prouinciis dixisse, etsi Plinius has *regna* appellat[1]. Nam de prouinciis noster 23, 6, 14 (312, 14) *sunt autem in omni* (EAG *omnes* V) *Perside hae* (WG *haec* V *eae* B) *regiones maximae*. Pps hoc quoque loco agnosco 18, 2, 14 (138, 26) *miles per Hortarii regna transibat intacta* (cf. 17, 10, 5 (122, 6) *Hortari nomine petendus erat regis alterius pagus*).

d) **alia substantiua concreta.**

amictus inter plurales poeticos adnumeratum non uidi, nisi quod in Thes. I 1900, 67 sq. ad locos duos Ammianeos 26, 7, 13 (407, 18) *eo usque desponderat animum* (sc. Valens imperator), *ut augustos amictus abicere tamquam grauem sarcinam cogitaret*[2] 27, 6, 12 (432, 8) (in oratione Valentiniani) *habes — mi Gratiane — amictus, ut sperauimus omnes, augustos*[3] adnotatum est 'poet. qui dicitur plur.' Quod quoniam recte se habere censeo, meum est demonstrare talem usum pluralis numeri poetarum proprium esse. In prosa oratione pluralem numerum huius uocis metonymice pro ueste usurpatae ante Tac.[4] omnino non inueni. Vergilius sing. saepe (13ies), plur. bis adhibet, georg. 3, 563 *inuisos si quis temptaret* (all. codd. *-at*) *amictus* sensu generali, Aen. 12, 602 *purpureos moritura manu discindit amictus* (sc. Amata) ad unam uestem indicandam. Pps his quoque locis agnosco: Ou. epist. 17, 103 *eque tuis demptos umeris mihi tradis amictus* (metri causa ad elisionem uitandam) met. 4, 104 *tenues laniauit amictus* (sc. Thisbes lea) Sen. Herc. O. 571 *cape hos amictus nostra quos*

---

[1] nat. 6, 112 *regna Parthorum duodeuiginti sunt omnia; ita enim diuidunt prouincias*. Cf. etiam 6, 41 *Persarum regna, quae nunc Parthorum intelligimus* 6, 44 *Parthorum quoque regna*. Similiter Sol. 55, 1 *regna in ea* (sc. Parthia) *duodeuiginti dissecantur in duas partes*. Pluralis utrum sensu proprio an pro singulari positus sit, his locis non diiudicauerim: Paneg. 10 (2), 7, 5 *credo, itidem op[t]imam illam fertilemque Syriam uelut amplexu suo tegebat Eufrates, antequam Diocletiano sponte se dederent rēgnă Pĕrsārŭm* Mart. Cap. 6, 701 *Ctesiphontem . . . condidere Parthi, ac nunc caput regnorum est*.

[2] Mendo typothetae in Thes. *angustos* pro *augustos* legitur.

[3] At de eadem re sing. alibi exstat 15, 8, 10 (59, 21) (in oratione Constantii) *amictu principali uelabo*. 11. *Dixit moxque indutum auita purpura Iulianum . . . adloquitur*.

[4] Germ. 17, 3 *feminae saepius lineis amictibus uelantur;* sensu igitur proprio.

neuit manus 828 *exuere amictus quaerit* (sc. Hercules; utroque loco de fatali dono Deianirae agitur) Sil. 2, 389 *laxos effundit amictus* (sc. Fabius, de toga; cf. 384 *bellum se gestare sinu pacemque profatus*) 5, 367. 6, 405 Stat. silu. 2, 1, 197 *summosque lacessit amictus* 3, 4, 55 *Tyrios sic fundit amictus* (cf. u. 51 sq. *quae uestis . . . | apta*) 5, 3, 118 sqq. *te diuite ritu | ponere purpureos Infantia legit amictus | stirpis honore datos* (sc. togam praetextam) Theb. 10, 646 sqq. *Lydia coniunx | Amphitryoniaden exutum horrentia terga | perdere Sidonios umeris ridebat amictus*[1] Claud. rapt. Pros. 2, 17 *fibula purpureos gemma suspendit amictus* (sc. Veneris). In prosa oratione pps iam ante Ammianum apud Flor. Verg. p. 185 *cui Terra mater capaces onerauerat frugibus amictus* exstat.

arae de una ara dicitur 23, 3, 2 (299, 18) *ibi* (sc. Carris) *moratus aliquot dies, dum necessaria parat et Lunae, quae religiose per eos colitur tractus, ritu locorum fert sacra, dicitur ante aras . . . tradidisse*, quod WEYNAND in Thesauro exemplum pluralis poetici laudat[2]. Vir ille doctissimus Vergilium, SCHINK autem (p. 29 sq.) Lucretium primum pps admisisse dicit. Sed dubito, an talis usus in prosa oratione occurrat, de quo LANDGRAF, Arch. 14, 68 exemplis e Cic. et Liu. allatis: "So findet sich" inquit "der Plural *arae* von e i n e m Altar, offenbar nach Analogie von *altaria*, in gewissen der Sakralsprache angehörenden Redensarten". Cf. etiam RIEMANN, Liv. p. 37.

delubra[3] de uno templo primi adhibent Verg. Ou. (SCHINK p. 49 sq.), sequentibus aliis, uelut Iuuenc. 1, 188 *ferre ad delubra columbas* (sc. Hierosolymitana) Claud. 28, 74 *delubra senatus* (i. q. curiam) 504 rapt. Pros. 1, 207 *delubra gemunt* (cf. u. 202 *templi*). Eadem ratione fortasse iam Liu.[4], certe Apul. (GEISAU p. 16)

---

[1] Schol. (= Lact. Plac.) *S i d o n i o s a m i c t u s uestem purpuream dixit.*

[2] Thes. II 388, 84 sqq.

[3] Similiter apud Graecos ναοί, ubi de uno templo agitur, inde ab Euripide inuenitur (cf. WITTE p. 24. 48. 49. 150 sq.) et in litteris Latinis *templa* (SCHINK p. 128 sqq. SLOTTY p. 19 sq. LANDGRAF, Arch. 14, 73 SCHMIDT p. 26 sq.).

[4] 6, 33, 5 *uox horrenda edita templo* (sc. Matris Matutae) *cum tristibus minis, ni nefandos ignes procul delubris amouissent*, de quo LANDGRAF, Arch. 14, 73: "scheint eher poetischer als genereller Plural zu sein". Sed ut hic locus ita alter 7, 20, 4 *conuersique* (sc. legati Caeritum) *ad delubra Vestae hospitium flaminum Vestaliumque . . . inuocabant* non omni dubio caret. Nam non solum de ipso templo sed de aliis quoque aedificiis, uelut de atrio Vestae, cogitare licet.

Paneg.[1], Amm. haud raro pps usurpauit: 14, 8, 14 (25, 13) *Salamis et Pafus — altera Iouis delubris, altera Veneris templo insignis*, quo loco quoniam de singulis templis agitur, uariatio numeri mira uidetur[2]. 16, 10, 14 (86, 22) *quicquid ⟨uid⟩erat primum* (sc. Constantius Romae), *id eminere inter alia cuncta sperabat: Iouis Tarpei delubra, quantum terrenis diuina praecellunt*[3] 17, 4, 12 (110, 26) de obelisco, quem Constantius Thebis Romam auectum in Circo Maximo erexit[4]: *Deo Soli speciali munere dedicatus fixusque intra ambitiosi templi delubra*[5] 22, 8, 5 (262, 13) *Dindyma, religiosa Matris Magnae delubra* 22, 9, 5 (272, 23) *Pessinunta conuertit, uisurus uetusta Matris Magnae delubra*[6].

pocula pro sing. dicitur 30, 1, 22 (528, 13) *Democharen uel* (*ut quidam scribunt*) *Niciam, ministrum . . . regium, conloquio*

---

[1] Paneg. 6 (7), 21, 3 sqq. de aede quadam Apollinis ita loquitur: *ubi deflexisses* (sc. Constantinus Augustus) *ad templum toto orbe pulcherrimum, immo ad praesentem, ut uidisti, deum. 4. Vidisti enim, credo, Constantine, Apollinem tuum comitante Victoria coronas tibi laureas offerentem . . . 5. Et immo quid dico 'credo'? Vidisti teque in illius specie recognouisti, cui totius mundi regna* (uide supra p. 88) *deberi uatum carmina diuina cecinerunt. 6. Quod ego nunc demum arbitror contigisse, cum tu sis, ut ille, iuuenis et laetus et salutifer et pulcherrimus, imperator. 7. Merito igitur augustissima illa delubra tantis donariis honestasti, ut iam uetera non quaerant. Iam omnia te uocare ad se templa uideantur praecipueque Apollo noster.*

[2] Cf. Tac. ann. 3, 62 *exim Cyprii tribus ⟨de⟩ delubris* (sc. exposuere), *quorum uetustissimum Paphiae Veneri auctor Aerias, post filius eius Amathus Veneri Amathusiae et Ioui Salaminio Teucer, Telamonis patris ira profugus, posuissent.* Hunc locum Roscher (60. Lief. Leipzig 1909) s. u. *Salaminios* neglexit.

[3] Templum Iouis Optimi Maximi dici neque de templo Iouis Tonantis, quod supra rupem Tarpeiam positum ab Augusto dedicatum est (cf. Richter p. 129), cogitandum esse, cum ex his uerbis ipsis apparet, tum uel eo comprobatur, quod Iuppiter Capitolinus haud raro *Tarpeii* nomine fertur (cf. Roscher s. u. *Tarpeius*). Et mihi quidem apertam imitationem Silii Italici hoc loco exstare persuasum est (uide supra p. 15 adn. 1). Similiter Ou. fast. 6, 33 sq. (Iuno) *dicor matrona Tonantis | iunctaque Tarpeio sunt mea templa Ioui.*

[4] Cf. Richter p. 377 sq.

[5] Cf. paragrapho sequente (111, 3) *nihilque committere in religionem recte existimans, si ablatum uno templo miraculum Romae sacraret, id est in templo mundi totius.* Aut *delubra templi* aream intellegi uoluit (cf. testimonium Probi in Thes. V 471, 68 sqq. allatum), aut abundanti more suo duo substantiua eiusdem fere significationis coniunxit. Similiter etiam Claud. carm. min. 29, 24 (Mauors et Venus) *aurati delubra tenent communia templi.*

[6] De locis cultui Magnae Matris sacratis conferas P.-W. V 651 sq. Roscher II: 1 p. 1652 sqq.

occultiore pollicitum, quod Pyrrum Italiam tunc bellis saeuissimis exurentem ueneno poculis necabit infectis[1]. Pluralis poeticus apud Tib. et Ou. legitur (Schink p. 100). Pro manifesto noscitur Stat. silu. 4, 6, 56 sq. (de Hercule epitrapezio Noui Vindicis) *tenet haec marcentia fratris | pocula, at haec clauae meminit manus.* Iuuenc. 4, 658 *permixtum felli uinum dant pocula Christo.*

e) substantiua abstracta.

bella. Pps inde a Verg. Tib. Hor. Prop. Ou. in carminibus frequentatur[2], quam licentiam scriptores Latinitatis posterioris Tacito uiam monstrante (Schmidt p. 56) libenter imitati sunt. Atque in Thes. quidem exempla ex Ampel. Sol. Mart. Cap. Amm. Cassiod. Ennod. afferuntur, quorum numerum his fere additis augere placet: Ps. Quint. decl. mai. (Becker p. 35 sq.) Sol. 1, 72 *Crassus auus eius quem rapuerunt bella Parthica* ShA trig. tyr. 6, 1 *Posthumus senior . . . Victorinum . . . in participatum uocauit imperii et cum eodem contra Gallienum conflixit.* 2. *cumque adhibitis ingentibus Germanorum auxiliis diu bella traxissent, uicti sunt*[3] Paneg. 2 (12), 44, 5 *anguipedum béllă mȍnstrṓrŭm*[4] 11 (3), 3, 4 *praeter depulsos quondam caeli possessione Titanas et mox biformium béllă mȍnstrṓrŭm*[5] Dict. 2, 48 *inter tam grauia bella*[6]

[1] Haec sine dubio e Gell. 3, 8, 1 sqq. sumpsit (Finke p. 13 sq.), quo loco fragmentum Valeri Antiatis seruatum est: § 1. *promisit regem uenenis necare idque facile esse factu dixit, quoniam filius suus pocula in conuiuio regi ministraret.* Hinc fortasse factum est, ut formam pluratiuam *pocula*, a Valerio Antiate iusta ratione positam, qua erat negligentia, minus apte usurparet.

[2] Thes. II 1853, 35—42 Schink p. 34 sq. Keller p. 205 sq.

[3] Clausulae causa –́ ⏑ –̀ –́ —? Cf. ib. Gall. 7, 1 *contra Postumum . . . Gallienus . . . bellum iniit, et cum multis auxiliis Postumus iuuaretur Celticis atque Francicis, in bellum cum Victorino processit, cum quo imperium participauerat.*

[4] Pro quo in Thes. II 1827, 32 falso Paneg. 11, 44 scribitur. — *Anguipes* praeterea soli Ou. met. 1, 183 sq. *centum quisque parabat | inicere anguipedum captiuo bracchia caelo* Manil. 4, 581 exhibent: ib. II 51.

[5] Utroque loco pluralis numerus de bello Gigantum positus est, ut in carminibus haud raro factum uides, uelut Sen. Thy. 806 *uicti temptant bella Gigantes* Lucan. 1, 36 *saeuorum . . . bella Gigantum* Val. Fl. 1, 564 *Iapeti post bella trucis* Sil. 12, 151 Claud. carm. min. 53, 7. Cf. Thes. II 1827, 23—33.

[6] De bello Troiano dicitur, nisi forte *bella* hoc loco idem ualet quod *proelia* (cf. infra p. 93), cuius significationis exemplum insigne legitur 2, 4 *in ea pugna utriusque exercitus interfecti multi mortales, sed et uulnerati pars maxima: prorsus nullo aut perpaucis clade belli eius expertibus. Dein secuta die legati inuicem de sepeliendis, qui in bello ceciderant, mittuntur.*

Iord. Rom. 377 *dum resisti contra Parthos non praeualet, ne bella diu teneret, pacem effecit* 378 *ad bella consurgunt* all. (cf. ind. Mommseni s. u. 'pluralis pro singulari'). — Exempla Ammianea in Thes. haec laudantur: 21, 1, 1 (216, 1) *intercluso hac bellorum difficili sorte Constantio trans flumen Eufraten* (de bello cum Persis gesto) 27, 4, 1 (425, 14) *Procopio, ciuilia bella coeptanti* (clausulae causa: –́ ⏑ –̀ –́ —. Cf. de eodem 27, 5, 1 (428, 9) *bellum principibus legitimis inferenti*). Pluralem poeticum talibus quoque locis intellegendum esse puto quales sunt 14, 2, 1 (4, 6) *ad bella grauia proruperunt* (G *perruperunt* V. c. c. $\overset{\times}{\sim}$ ~ ~, ~ ~ $\overset{\times}{\sim}$ ~) 21, 13, 2 (240, 9) *ad ciuilia bella custodiens militem* (sc. Constantius, antequam contra Iulianum exercitum duceret) 30, 1, 22 (528, 15) *Pyrrum Italiam tunc bellis saeuissimis exurentem*. Sed plerumque aegre diiudicari potest, utrum pluralis numerus poetarum ritu de uno certoque bello an nulla re certa significata sensu generali positus sit, uelut de hoc ac talibus dubitaueris: 19, 11, 2 (176, 5) *coacta undique multitudine militis ad béllă prȍmptíssĭmì, necdum adulto uere ad procinctum egressus est*[1]. Accedit, quod *bellum* more in primis poetis ac posterioribus accepto pro *pugna* siue *proelio* saepe usurpatur, etsi de significatione et ui cum uocis tum numeri haud raro haerebis[2].

Neque aliter in aliis uocibus, quae *pugnam* significant, *certamen* et *proelium* dico, pluralis numerus, si recte existimo, eo modo quo poetae consuerunt ponitur:

certamina[3]: 26, 3, 5 (395, 22) de ea uictoria, quam M. Duilius consul a. 260 a. Chr. apud Mylas a Carthaginiensibus reportauit, ita loquitur: *ut Duillium accipimus ueterem post gloriosa illa naualis rei certamina id sibi sumpsisse, ut tibicine lenius praecinente rediret ad sua post cenam*[4]. At alio loco sing. exstat: 28, 4, 18 (470, 4) *Duilli certamen*, si locum mendosum (*uelle certamen* V *uel Caietam* G *uelle⟨ris⟩ c.* O. Hirschfeld) Kellerbauer adsentiente Clarkio recte restituit. De his ac talibus locis

[1] Aliis locis pluralis sine dubio generatim dicitur, uelut 17, 5, 6 (114, 14) *prosperos omnes laudari debere bellorum euentus.*

[2] Cf. Thes. II 1824, 69—1827, 10. Wendland BphW 22 (1902) p. 231. — Exemplum haud dubium est 22, 16, 24 (295, 4) *superatis apud Actium bello nauali Antonio et Cleopatra.*

[3] Schink p. 40.

[4] Ex quo haec hauserit, parum constat; cf. Finke p. 46.

28, 1, 43 (457, 1) *nihil impedituri temporum cursus inmorabimur* (G *inmorauimus* V) *paucis*[1]. Hic autem locus mihi dubius uidetur 15, 3, 35 (54, 19) *hoc quoque felicitatis suae prosperis cursibus adsignabat* (sc. Constantius; cf. 22, 10, 6 (276, 21) *obnubilaret gloriarum multiplices cursus* 25, 3, 19 (365, 24) *in medio cursu florentium gloriarum*).

foedera (cf. σπονδαί). Pps inde a Lucr. Verg. Ou. occurrit[2]. Ammianus sing. et plur. numerum nullo fere discrimine adhibet cum alias tum saepius de eo foedere, quod Iuliano mortuo a Iouiano imperatore cum Sapore, rege Persarum, factum est. De quo noster exemplis ex ordine enumeratis his fere uerbis utitur: 25, 7, 13 (378, 11) *quo ignobili decreto firmato, nequid committeretur per indutias contrarium pactis, obsidatus specie uiri celebres altrinsecus dantur* 25, 8, 4 (379, 13) *post firmatam pacem et foedera* 26, 4, 6 (397, 12) *post Iouiani excessum, cum quo foedera* (V *foedus* BG) *firmarat et pacem* 27, 12, 1 (444, 13) *post imperatoris Iuliani excessum et pudendae pacis foedera icta* (*icta foedera* EAG) 27, 12, 10 (446, 10) *ne fracti foederis nos argueremur et pacis* 27, 12, 18 (447, 19) *con⟨tra⟩ foederum textum* 29, 1, 3 (487, 10) *iudicarentur discissi foederis rei.*

murmura. Hanc uocem pluraliter dici grammatici negant[3]. Pluralis autem a poetis metri causa (plerumque in quinto pede uersus) saepe adhibetur: Lucr. Verg. Prop. Ou. (Schink p. 86 sq. Neue-Wagener I p. 657) Lucan. 1, 561. 5, 192. 571. 6, 568. 6, 686. 8, 682 Val. Fl. 1, 596. 2, 338. 5, 121. 5, 651. 8, 211. Sil. 12, 685 (cf. praeterea Keller p. 212) Stat. saepissime uelut Theb. 1, 168. 5, 243. 10, 276. 440 Auien. Arat. 1428 Auson. 169, 3 Paul. Nol. 10, 121[4] 21, 318 Claud. 3, 214. 5, 86. 22, 49. 24, 338 rapt. Pros. 1, 88 all. Cypr. Gall. exod. 308 Ennod. carm. 2, 66, 8. In prosa oratione pluralem numerum rarissime

---

[1] De uerborum iunctura q. e. *cursus temporis* cf. Thes. IV 1537, 11 sqq.

[2] Cf. Bednara, Arch. 14, 557 Keller p. 205 Geisau p. 24 (Schink hoc uerbum omittit). E scriptoribus Latinitatis argenteae Schmidt nullum exemplum exhibet; nam Petron. 109, 4 aliter explicat p. 69.

[3] Charis. gramm. I 32, 8 K. *neutra semper singularia . . . hoc mormur* Prob. cath. gramm. IV 15, 26 K. *murmur murmuris, numero semper singulari.*

[4] *nec inania murmura miscent* ~ Verg. Aen. 4, 210 *inania murmura miscent* (Hartel). Ribbeck II p. 407 praeterea Anth. 8, 77 R. laudat. Versum Vergilianum ab his quoque expressum animaduerti: Sil. 12, 629 *murmuraque a uentis misceri uana docebat* Prud. c. Symm. 2, 1108 *murmura miscent.*

inueni[1]: Symm. or. 1, 8 *maestum omnium repente iustitium nec ulla ut adsolet murmura factionum* Amm. 15, 5, 29 (53, 18) *terrebant nos . . . circumfrementia undique murmura causantis inopiam militis* 26, 3, 6 (396, 1) *ita iugiter copia necessariorum exuberauit, ut nulla saltim leuia murmura super inopia uictui congruentium orerentur* (sing. est 21, 15, 1 (245, 5) *renitentibus plurimis murmure tenus*) Seru. auct. Aen. 12, 619 *inlaetabile murmur] . . . ideo autem 'murmur', quia ferre solent quasi praesagia murmura, siue bona sint siue mala intelligenda.*

ortus. Sing. et plur. promiscue usurpantur: 14, 8, 1 (23, 1) *superatis Tauri montis uerticibus, qui ad solis ortum sublimius attolluntur, Cilicia . . . porrigitur* 15, 10, 2 (63, 15) *unde ad solis ortus attollitur* (Gallia), *aggeribus cedit Alpium Cottiarum.* Dubius est locus 22, 14, 4 (282, 13) *praestituto feriarum die Casium montem ascendit* (Iulianus) . . . *unde secundis galliciniis uidetur* (EBG Clark, *uidentur* V corr. m³) *primo solis exortus*[2]. Pps a poetis inde a Lucr. Cic. carm. Verg. adhibetur atque ita quidem, ut accusatiui forma *ortus*, ablatiui *ortu* usque ad Ouidium sola occurrat[3]. Hunc usum e carminibus in prosam orationem (uelut a Varrone Liuio Seneca philosopho) translatum esse nonnullis uiris doctis persuasum est, quod mihi dubium uidetur[4].

silentia. De hoc Schink: "Cuius uocis poetae dactylici non nisi hac unica forma pluratiua uti possunt, cum singularem *silentium* (⏑ — ⏑ —) metrum non patiatur". Inde a Lucr. frequentissime et semper quidem, quantum uideo, in quinto pede uersus exstat apud Verg. Ciris Tib. Ou. Calp. Pers. Lucan. Val. Fl. Sil. Stat.[5], quibus pauca addo: Petron. frg. 48, 1 Comm. instr. 2, 35, 15 Iuuenc. 4, 598 Paul. Nol. carm. 11, 1. 18, 331. 19, 563 Claud. 5, 490. 18, 418 rapt. Pros. 2 prol. 7. 2, 329. 3, 404 all. E prosa oratione Neue-Wagener nullum, Schmidt p. 64 unicum testimonium affert Tac. ann. 2, 82 *passim silentia et gemitus* (cf.

---

[1] ShA Gall. 11, 8 in uersu.

[2] De compluribus stellis pluralis sensu proprio exstat 25, 10, 3 (385, 2) *stellas . . . quarum ortus obitusque quibus sint temporibus praestituti, humanis mentibus ignorari.* Eadem ratione Cicero usus est.

[3] Maas p. 487 Bednara, Arch. 14, 563 Schink p. 94 sq. Cf. etiam Neue-Wagener I p. 646 sq. Similiter ἀντολαί: Witte p. 37.

[4] Schmidt p. 38 sq. Landgraf, Arch. 14, 73.

[5] Schink p. 118 sq. Neue-Wagener I p. 632 Keller p. 210 sq. 367.

Landgraf, Arch. 14, 73). Neque tamen poetarum dicendi consuetudo a scriptoribus quibusdam in primis aeui posterioris aliena erat: Plin. nat. 12, 3 *in iis* (lucis) *silentia ipsa adoramus* Ps. Quint. decl. mai. 5, 16 (104, 1 L.) *quis inter complorationes gemitusque somnus, quem uix silentia sollicita praestarent?* (Becker p. 14) Apul. (Geisau p. 18) Symm. or. 3, 2 *forensis industria, lege quondam silentiis subiugata* Paneg. 2 (12), 21, 3 *solitudo prouisa et silentia late conciliata* Oros. hist. 2, 19, 11 *horror quatiebat animos, silentia ipsa terrebant* (~ Verg. Aen. 2, 755 *horror ubique animo, simul ipsa silentia terrent*[1]) Vict. Vit. 1, 31 *ubi uentum est, ut cubiculi adirentur secreta silentia* Ennod. carm. 1, 9 praef. 3 sq. (532, 14 H.) *percepi animo quod, si reddenda est de otioso sermone ratio, non minus de otioso silentio. 4. erant enim otiosa silentia . . .* 4, 19, 1 (112, 8 H.) *producendo circa amantem uestri silentia* 7, 21, 2 (189, 13 H.) *indurata nitor mutare silentia* Iord. Get. 218 *ubi hostium absentia sunt longa silentia consecuta.* — Amm. alia forma pluratiua solus quod sciam usus est 23, 6, 33 (316, 11) *cum superioris Indiae secreta fidentius penetraret* (sc. Hystaspes rex), *ad nemorosam quandam uenerat solitudinem, cuius tranquillis* s i l e n t i i s *praecelsa Brachmanorum ingenia potiuntur.*

[1] Ribbeck II p. 395. — Finem uersus Vergiliani Val. Fl. 2, 41 *ipsa quies rerum mundique silentia terrent* imitatus est.

CAP. IV.

De uariatione sermonis.

Summa arte Ammianus in eo elaborauit, ut sermonem uarium et multiplicem redderet. Quoniam autem duo sunt genera uariationis, quorum alterum in electione uerborum uersatur, alterum ad iuncturam siue rationem syntacticam pertinet, primum cum de copia synonymorum tum de uerbis intra breue spatium commutatis disputaturus sum, paucis per excursum de repetitionis genere quodam, quod uariationis contrarium est, additis, deinde de inconcinnitate sermonis, qua fit, ut membra inter se iuncta et respondentia inaequaliter exprimantur.

Sed antequam ad rem accedamus, duos locos placet exscribere, e quibus inter se collatis facile apparebit, quanta iactantia interdum studio uariandi indulserit:

23, 6, 17 (313, 6) *in his pagis hiatus quoque conspicitur terrae, unde halitus letalis exsurgens, quodcumque animal proxime steterit, odore graui consumit.*

23, 6, 18 (313, 10) *cuius simile foramen aput Hierapolim Frygiae antehac (ut adserunt aliqui) uidebatur. unde emergens* (EBG *mergens* V) *itidem noxius spiritus perseueranti odore, quidquid prope uenerat, conrumpebat.*

En lenocinia ineptissimi rhetoris! Nam non solum singula uerba uariantur (*hiatus* — *foramen*, *conspicitur* — *uidebatur*, *halitus letalis* — *noxius spiritus*, *exsurgens* — *emergens*, *quodcumque animal* — *quidquid*, *odore graui* — *perseueranti odore*, *steterit* — *uenerat*, *consumit* — *conrumpebat*), sed et gradus comparationis (*proxime* — *prope*) modique (*steterit* — *uenerat*) commutantur et uerborum artificiosa collocatione alia aliis diuerso loco opponuntur, ita ut ultra fieri sane non possit. Sed confitendum est huiusmodi exempla rarius inueniri.

A. De uariatione uerborum.

a) de copia synonymorum.

Copiosam sibi uerborum supellectilem Ammianus comparauit, uerba multa lectione ueterum ex optimo quoque auctore[1], e thesauro poetarum[2], e sermone uulgari, denique ex omnibus fontibus studiose conquirens neque pauca ipse confingens, ita ut sane uaria et discolor exsisteret oratio. Sed de re uniuersa admonuisse sufficiet[3]. Quo factum est, ut ad unam notionem exprimendam prorsus incredibili copia uerborum idem significantium excelleret, qua in re cum aliis aetatis argenteae siue posterioris auctoribus fere consentit[4]. Quae autem singula exsequi quoniam et longum et parum utile est, nonnullis ex infinito numero exemplis electis me rem satis demonstraturum esse confido.

In rebus enarrandis saepius uerbis *moriendi* et *interficiendi* utendum erat, pro quibus, ne similitudine offenderet, magnum numerum synonymorum prae manu habet. Iuxta *mori* haec fere occurrunt[5]:

interire 14, 11, 24 (35, 21)
abire e uita 25, 3, 15 (364, 27)
abire 25, 3, 18 (365, 19)[6]
obire lege communi 14, 7, 9 (20, 10)
perire 17, 13, 15 (130, 21)
uita abscedere 30, 2, 3 (529, 11)
fatali sorte decedere 17, 11, 5 (124, 15)
decedere 25, 3, 19 (365, 24)

---

[1] Vide supra p. 1 sq.

[2] Vide cap. II "De uerbis poeticis".

[3] Omnino consulas programmata LIESENBERGI primum et alterum.

[4] SCHMALZ p. 680 rem summatim exposuit; singillatim de usu uniuscuiusque auctoris egerunt H. GEORGES, De elocutione M. Vellei Paterculi. Diss. Lips. 1877 p. 5 sq. KOTTMANN p. 45 sq. de Columella MÜLLER p. 53 sq. de Plinio maiore GUIL. BOETTICHER, Lexicon Taciteum. Berolini 1830. Prolegomena p. LXVI sqq. SPINDLER p. 44 sqq. de Arnobio SCHULZE, Symm. p. 144 de Symmacho.

[5] Unum exemplum cuiusque locutionis afferre satis habui. — E Velleio totidem fere locutiones GEORGES l. l. p. 5 profert. Cf. etiam BOETTICHER l. l. p. LXIX.

[6] *gaudensque abeo* (*adeo* V, corr. KELLERBAUER).

excedere e uita 14, 11, 27 (36, 15)
fatali lege discedere 28, 6, 24 (485, 14)
discedere 29, 5, 42 (515, 18)
mundo digredi 21, 14, 2 (244, 6)
uita digredi 29, 5, 2 (507, 8)
uoluntaria morte deleri 14, 8, 15 (25, 21)
exstingui 19, 2, 15 (161, 3)
exanimari 25, 10, 12 (386, 22)
exspirare 19, 2, 14 (160, 18)
animam efflare 29, 1, 26 (492, 13)
spiritum efflare 14, 7, 18 (22, 1)
animam exhalare 31, 13, 14 (591, 26)
animam amittere 25, 3, 8 (363, 20)
animam effundere 28, 1, 47 (457, 23)
animam profundere 23, 6, 44 (320, 3)
uitam profundere 26, 6, 20 (405, 2)
uitam finire 25, 10, 12 (386, 20)
sanguinem spiritumque inpendere 27, 6, 12 (432, 13)
uita absolui 25, 3, 23 (366, 17) 27, 11, 1 (443, 6)[1]
oppetere uide supra p. 64.

Praeter *interficere* 27, 2, 7 (421, 25) haec adhibentur:
caedere 15, 2, 5 (40, 12)
concidere 20, 7, 15 (199, 28)
occidere 14, 11, 22 (35, 6)
necare 14, 11, 21 (35, 3)
internecare (translate) 23, 6, 50 (321, 10) *glebae macie internecante sementes* (*intermicantes ementes* V; emend. Salmasius)
abolere 19, 10, 3 (175, 13)
absumere 14, 11, 24 (35, 19)

---

[1] Quoniam haec locutio in litteris Latinis alibi non reperitur (Thes. I 173, 44), haud scio an Ammianus, homo natione Graecus, usum quendam suae linguae proprium imitando expresserit. Cf. Soph. Ant. 1268 ἔθανες ἀπελύθης, ad quem uersum Schneidewin-Nauck-Bruhn (ed. 10 Berlin 1904) adnotant: "So von Eurydike 1314 ἀπελύσατο. Im Testament des Lykon Diog. La. V 71 heisst es μετὰ τὴν ἐμὴν ἀπόλυσιν nach meinem Tode. Dass der Tod eine ἀπόλυσις κακῶν ist oder dass der Sterbende ὑπὸ θεοῦ ἀπολύεται, dürfen wir zur Erklärung nicht verwenden, wenn auch Philosophen (Epiktet I 9, 16) und Theologen (Clem. Strom. IV 599, 2) den Ausdruck tiefer gefasst haben; es scheint hier ein in späterer Prosa häufiger Spachgebrauch zuerst aufzutauchen, nach dem ἀπολύεσθαι den Sinn von *discedere* hat".

consumere 30, 5, 6 (541, 8)
confodere 24, 5, 2 (347, 12)
delere 15, 2, 1 (39, 16)
uitam elidere 28, 6, 30 (486, 20)
uitam adimere 25, 1, 15 (360, 8)
uitam eripere 15, 5, 36 (54, 26)[1]
extinguere 15, 1, 2 (38, 9)
opprimere 14, 11, 24 (35, 18)
iugulare 14, 11, 22 (35, 5)
perimere 15, 4, 12 (46, 19)
trucidare 14, 11, 21 (35, 4)
truncare 16, 2, 13 (74, 6)
contruncare 19, 9, 2 (172, 20)
obtruncare 24, 4, 23 (345, 6)
sternere 17, 13, 14 (130, 17).

Ad principium diei lucisue ortum indicandum multitudo locutionum suppeditat, quarum magna pars ampullas poetarum mirum quantum redolet:

mane 19, 5, 5 (164, 13)
⟨a⟩ die primo 24, 2, 10 (335, 6)
a diei principio 19, 2, 13 (160, 12)
lucis initio 16, 8, 10 (83, 3)
exorto iam die 25, 2, 8 (362, 13)[2]
ad usque lucis principium 17, 2, 3 (107, 24)
matutinae lucis exordio 20, 6, 3 (195, 22)
prope confinia lucis, uide p. 95
ante lucis primitias, uide p. 25
a sole . . . orto 19, 2, 5 (159, 2)
solis primo exortu 17, 1, 5 (105, 16)
lucis primo exortu 29, 5, 22 (511, 17)
ab ortu lu⟨ci⟩s (Em² LINDENBROG, *ortulus* V) 14, 6, 25 (18, 8)
solis ortu iam rutilo 15, 5, 31 (54, 3)
solis radiis rutilantibus 16, 12, 7 (92, 1)
exoptato die equestrium ludorum inluciscente nondum solis puro iubare, uide p. 32
reuoluta iam luce 15, 4, 8 (45, 22)

---

[1] *cui multo postea . . . laqueus uitam in causa Tripolitanae legationis eripuit* (sic Tm²A edd. *erupit* V *rupit* G LINDENBROG).

[2] Similiter Lucan. Sil. Stat.: Thes. V 1046, 1 sq.

relato iam die, uide p. 14
cum prima lux aduenisset 19, 1, 7 (159, 10)
priusquam lux occiperet 19, 2, 12 (160, 4)
dum lux promicaret 20, 4, 14 (191, 24)
candente iam luce 24, 1, 1 (329, 5)
candente . . . die 31, 7, 10 (573, 25)
lucente iam die 21, 15, 2 (245, 8)[1]
ubi lux excanduit tertia 21, 10, 2 (231, 11)
ubi excanduit radiis dies 26, 6, 14 (403, 7)[2]
ubi . . . primum dies inclaruit 25, 1, 1 (357, 3)
albescente iam die 19, 7, 3 (168, 19)[3]
nitescente iam luce 19, 8, 1 (170, 2)
adpetente postridie luce 20, 7, 6 (198, 8)[4]
exsiliente lucifero 19, 7, 2 (168, 16)[5]
cum . . . primum aurora fulgeret 19, 1, 2 (156, 3)
a primo aurorae exortu 20, 3, 1 (186, 11)
exoriente . . . aurora 31, 12, 10 (587, 18)[6]
aurora iam surgente 21, 12, 5 (234, 21).

Flumina dicuntur *in mare* (uel in alterum flumen) *accipi* 22, 7, 10 (261, 5) *decurrere* 22, 8, 17 (265, 6) *defluere* 24, 5, 3 (347, 17) *delabi* 23, 6, 40 (318, 9)[7] *eiectari* 23, 6, 13 (312, 13) *erumpere* 22, 8, 44 (270, 19) *prorumpere* 22, 8, 30 (267, 22) *fundi* 15, 11, 3 (66, 1); *mari* (flumini) *concorporari* 15, 11, 18 (68, 2) *confundi* 16, 3, 1 (74, 10) *intimari* 22, 8, 40 (269, 19) *misceri* 17, 13, 4 (128, 26) *paludi sese ingurgitare* 15, 11, 16 (67, 14); *influere*

[1] Sil. 16, 91 sq. *en umquam lucebit in orbe | ille dies:* Thes. V 1045, 63.

[2] Sol. 53, 26 *cumque flagrantioribus radiis excanduit dies.*

[3] Item Itin. Anton. Plac. Aug.: Thes. I 1490, 52.

[4] Cf. Thes. II 283, 49 sqq.

[5] Cf. e. g. Verg. Aen. 2, 801 sq. *iugis summae surgebat Lucifer Idae | ducebatque diem.*

[6] Sic soli loquuntur Amm. et Catull. 64, 271 (Thes. II 1523, 9 sq. falso 64, 281).

[7] Inter amnes, qui per Mediam fluunt, commemoratur *Cyrus, cui magno et specioso Cyrus ille superior rex amabilis abolito uetere id uocabulum dedit . . . quod et fortis est, ut ipse etiam ferebatur, et uias sibi ut ille impetu ingenti molitus in Caspium delabitur mare.* — Sic uulgo. *dilabitur* MV codd. recc. *elabitur* N Valesius. Neglegenter hic locus in Thes. V 415, 12 sub I B 'de animantibus' affertur; debebat p. 414, 47 Hor. carm. 3, 29, 35 *fluminis . . . delabentis in mare* sequi, quod solum testimonium huius uerbi de flumine, quod aliquo effunditur, positi laudatur.

19, 5, 4 (164, 4) *fluuium Tigrin — amnis — flumina.*

19, 9, 9 (174, 19) *nostrorum cadauera mox caesorum — interfectorum uero Persarum . . . corpora.*

20, 11, 20 (211, 17) *at ubi nocturnae tenebrae finem proeliis adtulerunt* — 24 (212, 18) *ut uero certaminibus finem uespera dedit incedens.*

21, 1, 8 (218, 1) *fixa fatali lege decreta praescire facit in posterum* (Themis) — 9 *futura praemonstret* — 10 *accidentia sciunt* — 11 *aperiunt . . . uentura.*

21, 2, 3 (219, 24) *ut dignitatis augmento uirium quoque congruerent incrementa.*

21, 12, 21 (239, 4) *multa utrimque pertimescens. formidabat enim . . .* — 22 *uerebatur.*

22, 3, 3 (253, 18) *in Brittanos exterminarunt* — 4 *in exilium egere* — 6 *contrusus est in insulam* — 7 *portati sunt in exilium.*

22, 8, 46 (271, 3) *inruentium undarum magnitudine — multitudine circumuenientium fluentorum.*

22, 9, 7 (273, 6) *quidam . . . adseruere — alii memorant — Theopompus . . . adfirmat.*

22, 11, 1 (277, 3) *morte periere poenali* — 2 *supplicio capitali multatus est — publica deletus est morte.*

22, 15, 5 (284, 21) *adfirmant aliqui fysicorum* — 6 *adserunt alii* — 7 *opinio est celebrior alia* — 8 *Iuba . . . exponit.*

22, 15, 25 (288, 22) *alites* — 26 *uolucres — aues.*

22, 16, 2 (290, 17) *urbes* — 3 *oppidum — eiusdem ciuitatis* — 4 *urbs* — 5 *municipia* — 6 *urbibus* — 7 *ciuitatum.*

23, 6, 24 (314, 16) *simulacrum Comaei Apollinis — hoc idem figmentum.* ib. *aedes — fanum.*

23, 6, 33 (316, 16) *progeniem* — 34 *prosapia* — 35 *huius originis . . . numerus erat exilis* — 36 *ex hoc magorum semine.*

24, 2, 13 (336, 4) *acri contentione pugnabat* — 14 *dimicabatur — proelium atrox — cum certaretur asperrime.*

24, 4, 29 (346, 14) *fallaces foueas* — 30 *peruadere foraminum aditus — specuum faucibus.*

25, 6, 4 (374, 5) *hisque sepultis — corpus . . . terrae mandatum est.*

25, 10, 3 (384, 22) *quidam . . . existimant — alii . . . arbitrantur — quidam* (post quod lacunam indicauit Clark) — *sedit quorundam opinioni.*

26, 6, 13 (403, 4) *promisere se quae uellet cuncta facturos, fauor⟨em⟩ quoque polliciti conturmalium.*

27, 9, 4 (438, 1) *punientem gregariorum errata, parcentem potioribus, qui tamquam peccatis indulta licentia, ad labes delictorum inmanium consurgebant.*

27, 9, 5 (438, 5) *insontes — innoxii.*

27, 12, 7 (445, 18) *reclusis subito portis ualidam manum erumpere* — 8 *ciuitatis aditu reserato iuuentus exiluit uelox.*

28, 1, 2 (448, 7) *exquisite narrando — explanabo — docere succincte.*

28, 6, 22 (485, 2) *puniri supplicio capitali — morte multari.*

28, 6, 27 (486, 2) *innodato gutture laquei nexibus interiit* — 30 (486, 20) *laqueo uitam elisit.*

28, 5, 43 (516, 1) *temeratorem quietis* — 45 *ipsum otii turbatorem.*

29, 5, 52 (518, 5) *adsiduitate pugnandi* — 53 *crebritate certaminum.*

31, 2, 11 (559, 17) *nullo inritante — nemine leniente.*

Variatio huius generis ab omnibus fere scriptoribus, qui quidem ornate et polite scribere uoluerint, excolitur, ne similitudine, quam summus ille Romanae eloquentiae artifex et doctor 'matrem satietatis appellat', offendant[1]. Sed in hoc studio nimium quoddam legentibus uel audientibus facile in taedium uenit, quod uitium optimi aeui auctores prudentissime cauent, posteriores uero, quo ardentius sese artificiis insanae eloquentiae dederunt, mirum quantum proficiunt, ita ut ui et grauitate orationis corrupta in circulatoriam quandam uolubilitatem — si Quintiliani uerbis fas est uti — nonnumquam incidant. Quin etiam orato-

[1] Cf. Schmalz p. 680 Klotz p. 265 sqq. De usu quorundam auctorum multa et utilia obseruauerunt Norden, Aen. p. 40 (ad u. 140) F. Marx, Zur Charakteristik der rhetorica ad Herennium. Rhein. Mus. 46 (1891) p. 420—25. idem in prolegomenis editionis librorum ad Herennium (Lipsiae 1894) p. 88—90 Kottmann p. 46—48 (cf. etiam V. Lundström, Småplock ur Columellas språk. Eranos 16 [1916] p. 189 sq.) Müller p. 54 sq. Nipperdey-Andresen (ed. 11 Berlin 1915) ad Tac. ann. 1, 31. 2, 6 Draeger, Tac. p. 95 Spindler p. 55 sq. Hoc artificio Panegyrici excellunt: cf. 9 (4), 19, 3 *diuersissimus — dispar — discrepans — dissoni — dissimiles* 11 (3), 5, 3 sq. *non commemoro — non dico — mitto — taceo — transeo — omitto,* neque minus Mart. Cap. uelut 6, 640 *Pado flumine — hunc amnem — flumen — fluuius.* Quid autem de Symmacho dicam, qui in epistulis sane ad summam perfectionem in eo peruenit, ut cogitationum inanitatem uerborum copia elegantia nouitate pertexeret? (cf. Schanz IV: 1 p. 127 Teuffel-Kroll-Skutsch III p. 288). — Praecipua uero poetarum in uerbis uariandis ars et cura conspicua est: cf. H. Meidinger, Über die Variatio bei den römischen Dichtern, besonders der Augusteischen Zeit. Progr. Neuburg a. D. 1913.

ribus inter exercitationes et quasi proludia, quibus artem dicendi assequi studebant, moris fuit in eo elaborare, ut synonyma colligerent[1].

Sed ut in praeceptis artis traditum est orationem uariari oportere, ita repetitio eiusdem uel similis cuiusdam uerbi aures teretes hominum elegantissimi iudicii minus quam exspectaueris offendisse uidetur. Nam a scriptore quodam uariationis studiosissimo uerba nonnumquam breui interuallo iterari uidemus atque ita quidem, ut nulla ratione rhetorica subiecta neglegentia quaedam agnoscenda sit[2]. Itaque quoniam de uerbis commutatis iam

[1] Qua de re F. Marx, Rhein. Mus. 46 (1891) p. 420: "Zu dem nothwendigen Material, das der römische Stilist sich zur schriftstellerischen Verwerthung aufspeicherte, scheint eine Sammlung von Synonyma gehört zu haben . . . So sucht Fronto seinem kaiserlichen Schüler gerade die Sammlung solcher Synonyma als eine besonders anziehende Seite rhetorischer Studien darzustellen (p. 151) und es wird sich gewiss vieles derart aus der römischen wie griechischen Litteratur vorbringen lassen". In ea epistula, quam ille commemorauit, Frontonis uerba sunt: *tum si quando tibi negotiis districto perpetuis orationis conscribundae tempus deesset, nonne te tumultuariis quibusdam et lucratiuis studiorum solaciis fulciebas, synonymis colligendis, uerbis interdum singularibus requirendis?* Multo autem luculentius testimonium est Quintiliani inst. 10, 1, 7: *et quae idem significarent solitos ⟨scio⟩ ediscere, quo facilius et occurreret unum ex pluribus, et cum essent usi aliquo, si breue intra spatium rursus desideraretur, effugiendae repetitionis gratia sumerent aliud, quo idem intellegi posset. quod cum est puerile et cuiusdam infelicis operae tum etiam utile parum: turbam tantum modo congregat, ex qua sine discrimine occupet proximum quodque.* Quas collectiones synonymorum tales fere fuisse licet suspicari, qualis est Erasmi Roterodami de duplici copia uerborum et rerum commentarius primus (Omnia opera. Basileae 1540 T. I p. 2—63), fons ille uberrimus, ex quo, qui uarias locutiones requisiuerit, possit haurire. Plures libri huiusmodi a Nägelsbach-Müller p. 14 sq. laudantur.

[2] Norden, Aen. p. 243 (ad uersum 423): "An solchen Wiederholungen desselben Wortes in kurzen Zwischenräumen hat sich Vergil gemäss der Praxis der älteren Dichter nicht gestossen . . . So empfindlich wie wir ist aber überhaupt kein antiker Dichter hierin gewesen". Qua de re breuiter agit Schmalz p. 680 sq., copiose Alb. Poutsma, De repetitionis genere quodam. Mnemosyne 41 (1913) p. 397—425. Multa praeterea congesserunt Madvig ad Cic. fin. 1, 12, 41 H. Sjögren, Commentationes Tullianae. Upsaliae 1910 p. 124 Ströbel p. 9 sq. 50 (alios commemorat) Friedrich, Catull. p. 173 (ad 29, 20) Kottmann p. 44 sq. Müller p. 51 sq. Nipperdey-Andresen ad Tac. ann. 1, 81 Th. Stangl, Lactantiana. Rhein. Mus. 70 (1915) p. 249 Liechtenhan p. 107 sq. — Ab hoc genere repetitionis alterum distinguendum est, quo ratione et consilio aliquid noui additur uel per figuram rhetoricam uis sermonis augetur. Huius generis sunt ex maxima parte ea, de quibus disputat W. Bannier, Wiederholungen bei älteren griechischen und lateinischen Autoren. Rhein. Mus. 69 (1914) p. 491 514 (cf. Kroll, Lat. Phil. p. 24). Cf. etiam Volkmann p. 466 sqq.

disputaui, haud ab re erit ratione diuersa non omissa exempla repetitionis per excursum subiungere. In eis autem quae sequentur non eandem offensionem esse apparebit, sed quaedam leuiora uidebuntur neque nisi intento lectori ultro se offerent.

Eadem uox paulo molestius his locis repetitur[1].

15, 5, 19 (51, 14) *ad extinguendum* — *extingui* 15, 8, 18 (61, 10) *nuntio percellitur* (G *per* (lac. 3 litt.) *litur* V) *graui* — 20 *quo maerore perculsus* 16, 12, 42 (98, 10) *Alamanni pulsis disiectisque equitibus nostris, primam aciem peditum incesserunt, eam . . . pulsuri* 18, 2, 7 (137, 12) *transiri debere* — *non debere calcari* 23, 5, 8 (306, 2) *incerto* — *incertum* 24, 1, 7 (331, 6) *nauigiis multis* — 8 *absque discriminibus multis* — *multa sibi . . . spondebant* 24, 1, 12 (332, 11) *curam* — 13 *cura* 24, 5, 3 (347, 16) *ciuitatem* — *ciuitatem* — 4 *ciuitatis* — 5 *ciuitas* 24, 5, 3 (347, 18) *prodidisse* — 4 *prodere* 25, 4, 27 (371, 23) *naufragi repetant maria* — *paria repetisse* 25, 7, 4 (376, 20) *absumptis omnibus quae poterant mandi . . . furebat . . . miles, ferro properans quam fame . . . absumi.* Locum deprauatum 25, 8, 2 (379, 1) Clark sic exhibet: *inmane quo quantoque ardore temere* (G *mtemre* Vm[1] *intem* ~ *re* m[2]) *rapiendo momenta periculorum semet quisque reliquis omnibus anteponens uitare multa et terribilia festinabat et pars* (EG *pas* V) *ratibus* (Petschenig *cratibus* V) *temere textis* (Wm[2]AG *timeret extis* V) *iumenta retinentes hinc inde natantia, alii supersidentes utribus . . . undarum occursantium fluctus obliquis meatibus penetrabant.* Prius *temere* ut correcturam uocis *timere* Heraeus deleuit, sed in uerbis repetitis nullam offensionem uideo. 26, 5, 2 (397, 21) *prouexerat* — *prouectus* 26, 6, 5 (401, 10) *saepe* — *saepius* 26, 8, 6 (410, 6) *aurum susceptum* — *cum his quae susceperat* 26, 9, 9 (414, 7) *est interfectus* — 10 *sunt interfecti* 28, 2, 8 (462, 3) *optimatibus danda responsa* (*ut intellegi dabatur*) *operiens* 29, 1, 21 (491, 11) *praeceps in exilium acti* — *in mare nos ire praecipites* 29, 1, 28 (492, 19) *ordinemque replicare iussi gestorum, cum inter exordia uariarent, . . . aperiunt negotii fidem, ab ipsis exordiis replicatam* 29, 2, 20 (500, 19) *Iustitiae oculus, arbiter et uindex perpetuus rerum* — *perpetuum numen* 31, 6, 4 (571, 3) *suasit* — *suadensque* ib. (571, 4) *opimas regiones et uberes* — 5 *uicos uberes.*

---

[1] Novák p. 37 alia exhibet

Minus in taedium uenit, cum uerbum simplex et compositum siue uerba e uariis particulis composita breue intra spatium se excipiunt. Nam in his uariatio quaedam inest: 15, 2, 5 (40, 10) *id sederat, ut . . . Ursicinus indemnatus occideretur, ut quondam Domitius Corbulo dicitur caesus.* 25, 4, 24 (371, 9) *unde caesi . . . exercitus nostri, capti militares aliquotiens numeri, urbes excisae.* Haud scio, an 26, 7, 1 (405, 4) in memoria codicum acquiescendum sit *qui intra regiam apparebant aut parere* (*⟨ap⟩parere* GARDTHAUSEN CLARK) *desierant.* Certe uerbum simplex *parere* ui prima seruata (i. q. in conspectu esse) cum apud alios posteriores saepe occurrit[1], tum hoc loco restituendum esse dico: 18, 2, 5 (137, 2) *idque* (G *et que* V *eque* PETSCHENIG) *claris indiciis paret ea* (*apretea* V *apparet ea* G edd. CLARK) *tempestate utilitati publicae metu barbaros oboedisse, rectoris amore Romanos.* Nam littera altera in alterius locum translata et uerba codicis V leuissime corriguntur et cursus planus efficitur. Quam ob rem *parere* significantius dictum illo loco exturbandum esse negauerim[2].

16, 8, 6 (81, 22) *tandem ueritas respirauit oppressa et . . . mulier Rufinum totius machinae confitetur auctorem, nec adulterii foeditate suppressa* 17, 4, 14 (111, 9) *per . . . fluenta . . . Thybridis, uelut pauentis, ne . . .* (sc. obeliscum) *parum moenibus alumnis inferret, defertur in uicum Alexandri* 25, 5, 20 (308, 22) *euertit funditus Numantiam Scipio — Fidenas . . . Roma subuertit* 27, 12, 18 (447, 22) *uelut obseratis amicitiae foribus — ⟨re⟩serata caeli temperie*[3] 30, 1, 22 (528, 10) *cruor in ambitiosa lintea conspersus . . . satietati superfuit conuiuarum, horrore maximo dispersorum* 31, 6, 3 (570, 25) *eminensque aliquorum audacia peribat inulta multique* (LINDENBROG *inuitam multisque* V) *sagittis . . . interibant.*

Diuersa significatione uerba eiusdem stirpis dicuntur 21, 12, 13 (237, 2) *ignibus petebantur uel . . . oppetebant* 22, 4, 9 (257, 1) *euenerat iisdem diebus, ut . . . tonsor uenire praeceptus introiret* 23, 6, 69 (325, 6) *amnis uehendis sufficiens nauibus Arias perfluit nomine faciens lacum ingentem.*

---

[1] RÖNSCH, It. p. 374 sq. BONNET p. 234 adn. 2. LÖFSTEDT, Per. Aeth. p. 58 sq. Tert. I p. 107 sq. Tert. II p. 47 Tert. III p. 78.

[2] Cf. GEORGES s. u. *parere* II A.

[3] Sic H recte (*serata* V *serenata* Em²AG); cf. 21, 6, 7 (226, 23) *reserata caeli* (om. Vm¹, superscr. m²) *temperie* 14, 10, 1 (28, 1) *caeli reserato tepore* (BG *tempore* V).

17, 13, 21 (131, 18) *haesitabant . . . utrum oppeterent an rogarent, cum utriusque rei suppeterent documenta non leuia* 27, 3, 13 (424, 20) *superauerat Damasus, parte quae ei fauebat instante. constatque . . .* 29, 1, 25 (492, 9) *peruenitur* — 26 *hoc quoque euenerat triste.*

Idem in aliis uocibus affinitate coniunctis fit 17, 1, 7 (105, 25) *quorum digressu miles libere gradiens* 18, 5, 1 (142, 24) *iurgando contra potentis* — *ad deferendam potioribus* (V *potentioribus* BG) *gratiam* 25, 3, 8 (363, 16) *sollicitudine* — *cura . . . sollicita* 25, 5, 1 (372, 3) *principio lucis secutae . . . collecti duces exercitus aduocatisque legionum principiis et turmarum super creando principe consultabant* 25, 8, 2 (379, 4) *diuersa in necessitatis abrupto uersantes* 26, 6, 9 (402, 6) *gementium* — *gemitu* 27, 5, 2 (428, 15) *in eos signa commouit, motus aduentantis* (EAG *-es* V) *iam praescios* 27, 12, 10 (446, 8) *per Terentium ducem Papa reducitur in Armeniam*[1] 28, 1, 22 (452, 22) *data sibi copia tectius imperatoris praesidium appellauit nominisque eius perfugio tectus seruabatur incolumis. Tectius*, a uiris doctis uarie sollicitatum (*rectius* AG ⟨*e*⟩*rectius* C. F. W. Müller ⟨*in*⟩*tentius* Cornelissen ⟨*au*⟩*dentius* Novák) cum Clarkio seruandum esse censeo. 30, 9, 1 (551, 18) *in hoc tantum deerrans, quod cum gregariorum etiam leuia puniret errata, . . . sinebat.*

Denique uocabula similis soni, diuersae originis minus apte his locis componuntur 24, 4, 19 (344, 11) *turris, latere coctili firmissime structa, cuius ruina muri contiguum latus secum . . . protraxit* 25, 3, 23 (366, 15) *hiante latius suffossi lateris uulnere* 27, 10, 13 (442, 15) *barbari dexteris coiere* (A *coire* V) *conlatis, quos latius sese pandens exercitus . . . adflictabat*[2].

---

[1] *reducitur* EAG edd., *deducitur* V, haud scio an recte. Cf. Tac. ann. 2, 3 *datus a Caesare Armeniis Tigranes deductusque in regnum a Tiberio Nerone.*

[2] Plane aliter ratio comparata est repetitionis, cum per figuram rhetoricam eadem uel similis uox rursus occurrit, uelut per ἀντίθεσιν contraria sibi opponuntur: 26, 2, 9 (394, 8) *ut enim sapientes definiunt . . . alienum ad amicitiam, cum iudicauerit quisquam prudens, adiungere sibi debebit, non cum adiunxerit, iudicare* (cf. adn. Gronouii itemque Wagneri) 29, 1, 18 (490, 24) *ut dum adhuc dubitaretur de crimine, imperatore non dubitante de poena, damnatos se quidam prius discerent quam suspectos* 29, 1, 20 (491, 7) *intoleranter irascebatur tunc magis cum eum puderet irasci* 29, 2, 10 (498, 9) *cui nihil licere debuerat, quia omnia sibi licere etiam iniusta existimabat* (Valesius Gronouio et Wagnero sequentibus locos similes Annaeanos dial. 5, 12, 7. 11, 6, 4 clem. 1, 8, 12 ascribit). Παρονομασία

B. De inconcinnitate sermonis.

Nunc ad alterum uariationis genus, quae potius inconcinnitas sermonis dicenda est, ueniamus. Constat autem, cum Caesari et Ciceroni uel summa lex orationis esset, ut membra inter se iuncta et respondentia aequaliter et congruenter exprimerentur, inde a Sallustio et Liuio contrarium studium magis praeualuisse[1]. Atque uel maxime stili Tacitei propriam esse inconcinnitatem huiusmodi nemo ignorat. Multo etiam audacius Plinius maior et Ammiani ipsius temporibus Aurelius Victor hanc consuetudinem amplexi ita se inconcinnos praebent, ut dura oratio et difficilis ad intellegendum fiat[2]. Ammianus autem, etsi ab horum audacia paululum abest, ut uerbis ita structuris uariatis ualde delectatus est[3]. Atque quaedam genera inconcinnitatis uelut permutationem

subest 14, 7, 21 (22, 20) *nullo inpositorum uel conpositorum fidem sollemniter inquirente* (Tross uertit: "die wirklichen oder nur ersonnenen Vergehen") 19, 12 16 (182, 11) *inmunem eum fore malorum communium adserebat.* Huius figurae gratia scriptum esse credo 21, 7, 3 (227, 25) *commendari Constantio, quem credebat procul dubio fore uictorem: nemo enim omnium tunc ab hac constanti* (BG *constantia* V *Constantii* EWm²) *sententia discrepabat.* Id enim nisi fallor dicit hanc sententiam fuisse et *constantem* (i. e. concordem) et *Constantii.* Denique ὀξύμωρον est 26, 6, 16 (403, 21) *ad hoc igitur dehonestamentum* (BG *dehonestate tum* V) *honorum omnium ludibriose sublatus*, id quod sine dubio e Sall. or. Lep. 21 (hist. frg. 1, 55, 21 M.) *Fufidius ancilla turpis, honorum omnium dehonestamentum* sumpsit (M. Hertz, De Ammiani Marcellini studiis Sallustianis. Ind. lect. Vratisl. 1874 p. 13).

[1] Varia inconcinnitatis genera breuiter quidem sed copiose Schmalz p. 678 sqq. exposuit. Iam Varronem concinnitatem sermonis neglexisse Heidrich p. 34—42 ostendit. Sallustium autem in hoc studio Thucydidis imitatorem exstitisse inter omnes constat; cf. Norden, Kunstprosa I p. 97 sq. 204 I. Robolski, Sallustius in conformanda oratione quo iure Thucydidis exemplum secutus esse existimetur. Diss. Halens. 1881 p. 30—37. Exempla Liuiana Drakenborch ad Liu. 38, 39, 10. 39, 14, 9 (Tom. V ed. Lugd. Batau. 1743) Weissenborn-Müller passim Kühnast p. 324 sqq. (adn. 192) 328 sq. collegerunt, Propertiana Uhlmann p. 91 sq. Usum Columellae Kottmann p. 48—54, Plinii maioris Müller p. 56—70, Taciti praeter Draeger, Tac. p. 92—95 Kučera, cuius commentatio in hac re tota uersatur, Apulei Koziol p. 232—39, Arnobii Spindler p. 49—55 uberrime illustrauerunt. Alii infra suo quisque loco laudabuntur. — Dressler, Über Konstruktionswechsel und Inkoncinnität bei den römischen Historikern. Wien 1897 inspicere non potui.

[2] F. Pichlmayr, Hermes 26 (1891) p. 636 hunc 'einen Fanatiker der Inkoncinnität' appellat.

[3] Cum alii tum Gelenius inconcinnitate sermonis minus perspecta Ammiani uerba ipsius haud raro improbauerunt, aequalitatem membrorum contra codicum auctoritatem instituentes.

graduum comparationis ita adamauit, ut aequalitatem membrorum paene totam contempserit. In quibus perscrutandis eum fere ordinem sequar, quo usus est Müller in libro de stilo Pliniano conscripto. Variant igitur:

1. Singularis et pluralis[1].

Inconcinnitas huius generis in substantiuis abstractis frequentatur:

18, 2, 12 (138, 10) *mentis agilitate et corporum* (at 17, 13, 24 (132, 13) *bonis animi corporisque*).

19, 11, 9 (178, 1) *longe alia quam quae gestu praeferebant et uerbis* 16, 12, 28 (95, 22) *uerbis hortabãtũr* ⟨*ẽt gẽstũ*⟩ recte suppleuit Novák, ut et exemplo priore et clausula (*uẽrbĩs hõrtãbãtũr* cursus est prauus) demonstratur. 20, 7, 7 (198, 13) *exire se uelle gestibus ostendebat et nutu*[2]. Et hoc loco et alio 21, 10, 1 (231, 7) *cum lumine multo* (i. q. facibus) *et floribus*[3] uariatio fortasse eo orta est, ne uerba similiter cadentia concurrerent[4].

Pro usitatis illis uerborum iuncturis quae sunt *ferro ignique* (Cic. Liu. all.) *ferro atque igni* (Liu. all.) similibusque[5] paulo insolentius dicitur 20, 6, 7 (196, 12) *ferro certatur et ignibus*[6] 17, 1, 4 (105, 15) *ferro uiolarent et flammis*[7].

21, 12, 14 (237, 10) *inquirens qua ui uel machinis posset patefactam inrumpere ciuitatem.*

22, 3, 8 (254, 17) *cum maledictis execrationique* (V *execrationibusque* HBG) *multorum se Iulianus sentiret expositum.*

24, 2, 10 (335, 7) *defensores animo praestantes et uiribus.*

---

[1] Riemann, Liv. p. 33 sq. Kühnast p. 328 Kottmann p. 48 sq. Müller p. 56 sq. Kučera p. 3 sqq. (Draeger, Tac. p. 3 exiliter) Spindler p. 49 sq.

[2] At aequaliter 17, 13, 3 (128, 24) *ut gestibus indicabant et uoltibus.* — *nutibus* 24, 4, 26 (346, 1) legitur. Sol. 30, 13 *in uicem sermonis utentes nutibus motibusque.* Cf. Plin. nat. 6, 188 *quibusdam pro sermone nutus motusque membrorum est.*

[3] Cf. 16, 8, 9 (82, 16) *inferentes uespertina lumina pueros* 14, 1, 9 (3, 15).

[4] ὁμοιοτέλευτον Ammiano ingratum fuisse Novák p. 6 sqq. ostendit. Cf. etiam Norden, Kunstprosa II p. 648 adn.

[5] Thes. VI 583, 44—48. 586, 6—12.

[6] Similiter Cic. har. resp. 15 Curt. 4, 1, 18 Stat. Theb. 10, 561.

[7] *ferro flammaque* Liu. Bell. Alex. Verg. all. (Thes. VI 585, 80 sqq.) *ferrum* (*-o*) *flammasque* (*-isque*) Ou. ars 2, 379 Lucan. 7, 261 Sil. 2, 316 Tac. hist. 3, 73 ann. 1, 51.

25, 4, 10 (368, 19) *patientia frigorum inmanium et feruoris*[1] (at 19, 4, 2 (162, 5) *nimietatem frigoris et caloris*[2]).

25, 8, 13 (381, 6) *cuius iram* (*ira* V) *metuebant et simultates.*

28, 4, 28 (474, 7) *in qua* (plebe) *nitent ut nominibus cultis quidam calceorum expertes ut Messores Statarii Semicupae* (G *Semicupa* MV cett.) *et Serapini et Cicymbricus cum Gluturino et Trulla et Lucanicus cum Porclaca et Salsula similesque innumeri* (nomina quaedam in codd. deprauata sunt).

29, 2, 3 (496, 23) *ueritatem a mendaciis dirimebant.*

31, 5, 7 (568, 7) *excepti . . . cum plausu et gaudiis.*

Minus usitata uariatio in substantiuis concretis reperitur:

16, 12, 50 (99, 19) *continuata serie peremptorum, quos Romanus iam fidentior strauit, succedebant barbari superstites interfectis.*

27, 10, 13 (442, 14) *hinc . . . miles, inde . . . barbaris dexteris coiere* (A *coire* V) *conlatis.* Similiter 16, 12, 14 (93, 7) *barbari — militis.*

24, 5, 3 (347, 14) *per aquarum et pabuli oportuna.* Cf. etiam p. 91.

Interdum parum constat, utrum uariatio numerorum studio inconcinnitatis tribuenda sit necne, uelut 20, 6, 6 (196, 9) *nec sagittarum crebritate nec glandis hinc inde cessante* inde oriri potuit, quod forma genetiui pluralis *glandium* minus ut uidetur accepta erat[3]. Sed nulla ratione huiusmodi subiecta numeri permutantur 24, 2, 15 (336, 17) *saxis et glande ceterisque telis.* Cf. 26, 8, 8 (410, 14) *sagittis et glandibus ceterisque iaculis*[4].

2. Genetiuus et ablatiuus qualitatis[5].

25, 4, 22 (370, 21) *figura tali situque* (Lindenbrog Bentley *lis utque* V *ta-* add. m[1]) *membrorum: mediocris erat staturae, ca-*

---

[1] Similiter Colum. (Kottmann l. l.) Plin. nat. (Müller l. l.).

[2] Eodem numero has uoces coniungunt Colum. 3, 14, 3 Sen. nat. 7, 28, 1 Iust. 2, 1, 11 all. singulariter, Cic. nat. deor. 2, 101 pluraliter. Thes. III 180 sq.

[3] A Neue-Wagener I p. 414 exempla e Plin. nat. Sidon. solis afferuntur.

[4] *Glans* haud raro sensu collectiuo usurpatur; cf. Riemann, Liv. p. 29.

[5] "In allen Zeiten der Sprache, auch klass." Schmalz p. 680 Anm. 5. Subtiliter et copiose de uariatione huiusmodi disputauerunt Edwards-Wölfflin, Von dem sogenannten Genetiuus et Ablatiuus qualitatis. Arch. 11, 469—490 (cf. etiam ib. p. 197—211), qui tamen usum Ammianeum neglexerunt. Praeterea consulendi sunt Kühner-Stegmann II: 1 p. 456 sq. Kottmann p. 49 Müller p. 58 Kučera p. 6 Spindler p. 50.

pillis tamquam pexis et (E GARDTHAUSEN *pexisset* V) *mollibus, hirsuta barba in acutum desinente uestitus, uenustate oculorum micantium flagrans . . . superciliis decoris et naso rectissimo, opima et incurua ceruice, umeris uastis et latis . . . liniamentorum recta conpage* 26, 9, 11 (414, 14) *corpore non indecoro nec mediocris staturae* (WBG *stare* V *-tu-* add. m³), *subaquilus humumque intuendo semper incedens* 31, 14, 7 (594, 10) *cessator et piger: nigri coloris, pupula unius oculi obstructa . . . figura bene conpacta membrorum, staturae nec procerae nec humilis, incuruis cruribus exstanteque mediocriter uentre.*

Saepius adiectiuum cum genetiuo uel ablatiuo qualitatis coniungitur uelut 15, 12, 1 (68, 6) *celsioris staturae et candi⟨di⟩ paene Galli sunt omnes et rutili* 16, 2, 1 (72, 12) *muros spatiosi quidem ambitus sed carie uetustatis inualidos* 16, 12, 17 (93, 26) *qui potior erat fideique firmioris* 19, 9, 8 (174, 9) *hic natura simplicior, nominis tamen itidem peruulgati* 21, 6, 9 (227, 6) *aspectu uilis et lingua sed simplicioris ingenii* 27, 8, 10 (437, 9) *uirum acrioris ingenii sed iusti tenacem et recti* (cf. p. 57 adn.). Quare cum codice scribendum esse puto 29, 1, 9 (489, 10) *uirum praestabili scientia litterarum abundeque honoratum.* Nam et hoc cum Ammiani more loquendi congruit et idem apud Gellium, cuius uerba noster saepe mutuatus est, legimus 4, 17, 11 *uirum praestanti litterarum scientia*[1]. Similiter Cic. epist. 4, 8, 1 *praestanti prudentia uirum.* Quae cum ita sint, miror CLARKIUM coniecturam CORNELISSENI *praestabile⟨m⟩* in textum recepisse.

3. Ablatiuus qualitatis et relationis[2].

24, 5, 2 (347, 8) *ceruicibus iubatis leones armisque* (G *armatisque* V) *hispidos apros.*

4. Casus aliquis et praepositio[3].

17, 12, 2 (124, 20) *ad latrocinia magis quam aperto habilibus Marti* 23, 1, 6 (297, 16) *incertum per inperitiam an adulandi cupiditate* 24, 1, 11 (332, 6) *quod utrum per insidias an magnitudine*

---

[1] HERTZ p. 288.

[2] MÜLLER p. 59.

[3] HEIDRICH p. 42 KOTTMANN p. 49 sq. MÜLLER p. 59 sq. DRAEGER, Tac. p. 41 KUČERA p. 15 sqq. THÖRNELL, Tert. I p. 5 sqq.

acciderit fluentorum, sciri non potuit 24, 4, 27 (346, 6) *ne frangerentur cupiditate qui se inuictos a laboribus ubique praestiterunt* 30, 4, 9 (536, 21) *in quibus aetatis progressu non ⟨ut⟩ aliorum uitia intepescunt sed magis magisque roborantur* (*ut* add. G). Triplex est uariatio 21, 12, 8 (235, 13) *quia nec arietibus admouendis nec ad intentandas machinas uel ut possint forari cuniculi inueniebatur ⟨locus us⟩quam habilis*[1].

Nonnumquam ablatiuus absolutus nomini cum praepositione coniuncto aequatur, uelut 23, 6, 9 (311, 11) *sub consulibus et deinceps in potestatem Caesarum redacta re publica* 25, 9, 10 (383, 28) *Publio Scipioni ob recuperatus Hispanias, Fuluio Capua post diuturna certamina superata, et Opimio post diuersos exitus proeliorum, Fregellanis tunc interneciuis hostibus ad de⟨di⟩tionem conpulsis triumphi sunt denegati*[2] 29, 5, 4 (508, 4) *prior sub Nerone, alter Traiano rem regente Romanam.*

5. Praepositiones[3].

14, 6, 8 (13, 18) *eas* (sc. statuas) *ardenter adfectant, quasi plus praemii de figmentis aereis sensu carentibus adepturi, quam ex conscientia honeste recteque factorum.* — Sic V; *ex figmentis* BG aequalitatis studio adducti. 14, 6, 18 (16, 19) *pro philosopho cantor et in locum oratoris doctor artium ludicrarum accitur* 20, 9, 3 (205, 6) *cunctatione stringebatur ambigua, utrum in Persas an contra Iulianum moueri iuberet acies* 23, 6, 21 (314, 1) *Hiberia ex Hibero (nunc Hispania) et a Baeti amne insigni prouincia Baetica* (sc. cognominata est) 24, 1, 2 (329, 10) (excursatores)

[1] Tac. ann. 2, 6 *accipiendisque copiis et transmittendum ad bellum opportuna.*

[2] Paene ad uerbum transscripsit Val. Max. 2, 8, 5 *P. Scipioni ob reciperatas Hispanias . . . triumphus non decerneretur;* ib. § 4 *Q. Fuluius, qui Capua capta, et L. Opimius, qui Fregellanis ad deditionem conpulsis triumphandi potestatem a senatu petierunt* (Finke p. 18 sq.).

[3] Tacitus hanc uariationem in historiis et annalibus crebro admittit, raro in operibus minoribus: Kučera p. 14 sq. Draeger, Tac. p. 40 sq. Ab aliis hic illic admittitur: cf. Weissenborn-Müller ad Liv. 4, 56, 4 Kottmann p. 50 Müller p. 61 Thörnell, Tert. I p. 6—8. Minus accurate igitur Schmalz p. 680 adn. 5: "im Spätlat. entsprechen sich in parallelen Satzgliedern verschiedene Präpos., z. B. Cassian. coll. 24, 17, 2 *uel ex accedenti labore uel de aeris corruptione gignuntur*".

cautius gradientes ex utroque latere itidemque a fronte, nequis repentinus inrueret, prospectabant[1] 27, 11, 2 (443, 14) *erat tamen interdum timidus ad audaces, contra timidos celsior* 31, 2, 10 (559, 6) *sine sedibus fixis, absque lare uel lege aut ritu stabili dispalantur.*

6. Genetiuus et adiectiuum[2].

16, 11, 11 (90, 9) *uictum . . . ex barbaricis messibus . . . collectum militis manu* 17, 13, 4 (128, 28) *accolas ab impetu Romanorum alueo Danubii defendit* (Parthiscus), *a barbaricis uero excursibus suo tutos praestat obstaculo* 19, 2, 6 (159, 7) *ritu patrio nostrique more*[3] 22, 8, 41 (269, 22) *Sindi ignobiles post eriles in Asia casus coniugiis potiti dominorum et rebus* 25, 8, 8 (380, 6) *ad tractus Illyricos mittuntur et Galliarum* 30, 1, 20 (528, 1) *neruorum et articulato flatilique sonitu resultarent.*

7. Substantiuum cum praepositione iunctum et adiectiuum.

30, 4, 19 (539, 9) *Cluentianae uel pro Ctesifonte* (*proctesi fontes* V *Ctesiphonte* WAG) *orationum aemula ornamenta.* — *Cluentianae* A edd. *cluenda ne* V *pro Cluentio* Gelenius et Lindenbrog, aequalitatis studio adducti.

8. Substantiuum abstractum et adiectiuum.

Usum quendam substantiuorum abstractorum, cui Ammianus intemperanter indulsit, Hassenstein ita describit[4]: "persaepe, quibus locis substantiuum concretum cum adiectiuo iunctum exspectatur, eam, quam adiectiuum continet, i. e. attributiuam notionem substantiuo abstracto significat, concretam notionem, quae maioris momenti est, in genetiuo ex illa pendente positam addit, quasi haec sit minor, illa grauior. Cf. 14, 6, 23 [17, 17]

---

[1] Cf. e. g. Caes. Gall. 2, 25, 1 *a fronte atque ab utroque latere . . . protegebat.*

[2] Draeger, Tac. p. 93 Müller p. 62.

[3] De usu Ammianeo genitiui pronominis personalis pro possessiuo disputant Hassenstein p. 31 Schickinger p. 18. — Cf. etiam Kühner-Stegmann II: 1 p. 598 sq.

[4] Plus centum exemplis, neque tamen omnia p. 16—21 congessit.

aput eos ut in capite mundi morborum acerbitates celsius dominantur[1] pro *'acerbi morbi'*. 18, 2, 19 [139, 26] *pacem condicionum similitudine meruerunt* pro *'similibus condicionibus'*". Hactenus Hassenstein. Ex his autem ipsis facile apparet eum minus accurate dixisse enallagen huius generis in substantiuis concretis solis inueniri. Constat posteriores multo audacius et crebrius in hoc usu uersari quam optimi aeui scriptores[2]. Quin etiam hanc exquisitiorem uerborum structuram cum illa ab ipsa natura profecta, qua adiectiuum substantiuo attribuitur, noster interdum coniungit, et quidem nisi omnia me fallunt, in posteriore tantum parte operis sui. Cuius uariationis, qualem apud alios legisse me non memini, haec animaduerti exempla: 24, 4, 12 (342, 25) *hinc enim ardui suggestus erigebantur, inde fossarum altitudines alii conplanabant* (i. q. fossas altas) 25, 3, 19 (365, 23) *non clandestinis insidiis nec longa morborum asperitate . . . decedo* (i. q. longis et asperis morbis) 25, 5, 12 (349, 13) *uallum tamen sudibus densis et fossarum altitudine cautius deinde struebatur* (*et* NG om. B *fossarum* EBG *effosarum* Vm¹ *ex fossarum* Vm³) 25, 6, 6 (374, 14) *nos hostes diuersitate telorum et uerbis turpibus incessebant* (i. q. diuersis telis) 25, 8, 14 (381, 8) *ni illi haec ciuitas* (sc. Nisibis) *habili situ et moenium magnitudine restitisset* 29, 5, 7 (508, 18) *insidiis . . . potius clandestinis quam proeliorum stabilitate confisum* (cf. 25, 3, 1 (362, 15) *peditum stabiles pugnas* 20, 8, 1 (200, 24) *statariae pugnae*) 29, 5, 44 (516, 4) *repulsus altitudine montium et flexuosis angustiis* (i. q. altis montibus) 31, 8, 8 (577, 1) *post quae adulta uirginitas castitasque nuptarum ore abiecto flens ultima ducebatur* (i. q. adultae uirgines castaeque nuptae).

9. Substantiuum et adiectiuum substantiui uice positum.

Cum ea uerborum structura, de qua supra disputatum est, aliam uidemus coniunctam 31, 9, 2 (578, 11) *per montium celsa siluarumque densitates ad Illyricum redit.* Et adiectiuo substantiui uice posito et substantiuo abstracto uis quaedam maior notioni

[1] Sic G *mundiorum aceruitatis* V.

[2] Schmalz p. 606 Anm. 1 Nägelsbach-Müller p. 303—5 (usum Tullianum explicant) Riemann, Liv. p. 53 sq. Liechtenhan p. 106 Petschenig in indice Victoris Vitensis s. u. 'abstractum pro concreto'. Bonnet p. 702 sq.

infinitae impertitur quam si dixisset: *per montes celsos siluasque densas.* Valde amat Ammianus more poetis et historicis accepto adiectiuis neutrius generis pluralis potissimum numeri genetiuos substantiuorum addere[1]. Variatio structurae in his locis conspicitur:

24, 4, 8 (341, 26) *par⟨s per⟩ siluarum densa, alii per paludes uicinas . . . dilabuntur* (*pars per s.* G *par s.* V) 27, 12, 11 (446, 15) *ubi per siluarum profunda ⟨et⟩ flexuos⟨os⟩ colles . . . delitiscentes* (sic EAG *profunda flexuos* V)[2].

Subiungo locum plane aliter comparatum 15, 10, 4 (64, 5) *haec . . . anni uerno contingunt.* 5. *hieme uero . . .*[3] cf. ib. (63, 24) *uerno tempore.*

10. Gerundium et gerundiuum.

30, 8, 10 (550, 17) *ad suspicandum* (*supplicandum* V, corr. Petschenig) *contrarios* (G *-as* V) *exturbandosque meliores pronius inclinati.* Aequalitatem membrorum uiri docti praue efficere uoluerunt, uelut Cornelissen *sugillandos* (*suggillandum* G) Madvig *supplicio dandos,* Bentley autem alteram uiam ingressus *exturbandumque* proposuerunt. In structura uariata nullam esse offensionem equidem contendo[4].

11. Gerundium et infinitiuus[5].

Ex eodem adiectiuo pendent 28, 1, 7 (449, 22) *eliciendi ani-*

---

[1] Exempla Hassenstein p. 8 sq. Liesenberg III p. 1 sq. Schickinger p. 16 collegerunt. Addo: 14, 2, 20 (8, 7) *auia montium . . . celsorum* 22, 8, 46 (271, 2) *dulcior aequorum* (V *aequoribus* BG) *ceteris* 31, 2, 15 (560, 13) *longa petiere terrarum* i. q. terras longinquas 29, 6, 16 (522, 12) *per siluarum . . . occulta* 26, 7, 1 (405, 5) *ad pacatiora iam uitae discesserant* 24, 4, 8 (342, 3) *ulteriora petituri terrarum.*

[2] Tac. Agr. 25 *siluarum ac montium profunda.*

[3] Plin. nat. 19, 95 *radices crescere hieme, uerno autem . . . minui:* Müller p. 61.

[4] Exempla Liuiana Drakenborch ad 24, 39, 1 (ed. Lugd. Bat. 1740 T. III p. 907) et Weissenborn-Müller ad 31, 26, 6 *subeundo muros et comminanda oppugnatione* collegerunt. Quod ad Plinium maiorem attinet, conferas Müller p. 62.

[5] Similiter Ter. Phorm. 885 sq. *summa eludendi occasiost mihi nunc senes et Phaedriae curam adimere argentariam* (cf. Ausgewählte Komödien des P. Terentius Afer. . . . erkl. von K. Dziatzko. Band I. Phormio. 4. Aufl. von E. Hauler. Leipzig 1913 adn. ad uersum 886) Colum. (Kottmann p. 51).

mulas noxias et praesagia sollicitare laruarum perquam gnarum[1]. At 16, 9, 2 (83, 20) *fallendi perstringendique gnaros.*

12. Participium praesentis et ablatiuus gerundii[2].

16, 12, 38 (97, 19) *pondere armorum oppressi, dilapsi qua quisque poterat, peditesque calcando cuncta turbassent* 17, 12, 3 (124, 24) *per spatia discurrunt amplissima, sequentes alios uel ipsi terga uertentes, insidendo uelocibus equis et morigeris trahentesque singulos, interdum et binos* 21, 16, 8 (247, 19) *si adfectatae dominationis amplam quandam falsam reperisset aut leuem, hanc sine fine scrutando fasque eodem loco ducens et nefas Caligulae . . . inmanitatem facile superabat* 22, 15, 19 (287, 17) *trochilus auicula breuis dum escarum minutias captat, circa cubantem feram* (sc. crocodilum) *uolitans blande genasque eius inritatius titillando, peruenit ad usque ipsam uiciniam gutturis*[3] 24, 6, 7 (351, 3) *scutis . . . proni firmius adhaerentes eaque licet inperite regendo per uoraginosum amnem uelocitatem comitati sunt nauium* 30, 4, 14 (538, 6) *discurrunt* (sc. aduocati) *mimiambos . . . commentantes, fores diuitum deterendo, cenarum ciborumque aucupantes delicias exquisitas* 31, 5, 8 (568, 12) *turmae praedatoriae concursabant pilando uillas et incendendo uastisque cladibus quicquid inueniri poterat permiscentes* 31, 9, 3 (578, 12) *repedando enim congregatosque in cuneos sensim progrediens* 31, 15, 13 (597, 19) *non nulli scalas* (Em¹A *scalis* V) *uehendo ascensumque in muros* (E Valesius *innumeros* V) . . . *parantes . . . obruebantur.*

Satis elucet ablatiuum gerundii et participium praesentis nullo fere discrimine his locis usurpari. Eadem inconcinnitas

---

[1] Infinitiuus adiectiuo admodum raro ab Ammiano aptatur; cf. Kallenberg p. 41 sq. De genetiuo adiectiuis accommodato supra p. 56 sq. adn. 1 disputaui.

[2] De ablatiuo gerundii ita adhibito, ut participii praesentis locum teneat, conferas Schmalz p. 447 sq. Kühner-Stegmann II: 1 p. 752 sq. Hoppe p. 56 sq., in primis Löfstedt, Per. Aeth. p. 159 sq. — De usu Ammianeo copiose egit Hassenstein p. 47 sq.

[3] De eadem re narrat Sol. 32, 25 *strophilos auis paruula est: ea reduuias escarum dum adfectat, os beluae huiusce paulatim scalpit et sensim scalpurrigine blandiente aditum sibi in usque fauces facit.* A uerbis Solini Ammianus cum in aliis tum in eo discedit, quod cum Plin. nat. 8, 90, e quo Solinus haec hausit, auem *trochilum* uocat.

iam apud Vitruuium (Löfstedt l. l.) Curtium Tacitum[1] reperitur neque apud posteriores obsolescit[2].

13. Participium et aduerbium.

21, 12, 5 (234, 22) *partes accensae in clades mutuas ferocientes magis quam consultius . . . ferebantur.*

14. Tempora.

Ammianum in usu temporum ita esse confusum et liberum, ut haud paruam difficultatem legenti afferat, non ignorat, quicumque libros eius uel leuiter attigit. Quam in rem H. Ehrismann dissertatione, quae "de temporum et modorum usu Ammianeo" inscribitur, inquisiuit, sed tantum abest, ut omnibus numeris explicatam excussamque reliquerit, ut totam rursus aggrediendam existimem[3]. Nam illo tempore, quo hunc librum conscripsit, nondum uiri docti perspexerant prosae orationis scriptores cursu oratorio quasi quodam uinculo non multo sequius ac poetas metro esse adstrictos. Nunc autem quis est, quin uideat necessitatem siue commoditatem rhytmicam ad orationem conformandam permultum ualuisse? Atque aut egregie fallor aut ea confusio, quae in Ammiani usu temporum conspicitur, magna atque haud scio an maxima e parte clausula effecta est. Quod ut exemplis demonstrarem, operam dedi, ut eos locos colligerem, quibus in eodem uerborum ambitu perfectum et plusquamperfectum ita se exciperent, ut nullum aut leue sensus discrimen interesse uideretur[4]. Hoc autem pro perfecto cursus causa his locis positum esse contenderim:

16, 5, 12 (77, 7) *aditus* (Wm⁴ Valesius *auditus* V) *a parentibus uirginis raptae, eum qui uiolarat conuictum relegari decre-*

[1] In historiis et annalibus; cf. Kučera p. 11 sq., qui falsum esse demonstrauit, id quod Draeger p. 93 sq. (eumque secutus Schmalz p. 679) docet Tacitum huius generis inconcinnitatem in extremis libris annalium primum admisisse.

[2] Filastr. 66, 2 (34, 5 M.) *nomine tenus similem* (sc. deo dei filium) *autem dicens et non de ipsius patris diuina credendo substantia heresim periculosam incurrit* Ennod. epist. 1, 24, 1 (35, 14 H.) *uiperinis oculis illud quod alter delinquit inspiciens, tuas culpas nulla falce resecando.*

[3] Cf. etiam Petschenig, Bursians Jahresb. 72 (1892) p. 8 sq.

[4] In plerisque exemplis plusquamperfecti pro perfecto positi, quae Ehrismann p. 12 sqq. et Löfstedt, Eranos 9 (1909) p. 9 sq. congesserunt, uis clausulae manifesta est.

uit, hisque indigna pati querentibus, quod non sit morte multatus, responderat hactenus $(\overset{\times}{\sim}\sim\sim, \overset{\times}{\sim}\sim\sim)$ 19, 2, 14 (160, 15) *tandemque nox finem caedibus fecit, et satias aerumnarum indutias partibus dederat longiores* $(\overset{\times}{\sim}\sim\sim; \sim\sim\overset{\times}{\sim}\sim)$ 20, 4, 4 (189, 20) *conticuit hisque adquieuerat Iulianus* $(\overset{\times}{\sim}\sim\sim, \sim\sim\overset{\times}{\sim}\sim)$ 21, 4, 2 (221, 14) *Filagrium . . . ad eas miserat partes* $(\overset{\times}{\sim}\sim\sim, \overset{\times}{\sim}\sim)$ . . . *eique . . . signatam quoque chartulam tradidit* 21, 12, 16 (237, 17) *turbatis consuluit rebus, moxque Agilonem magistrum peditum ea tempestate probe cognitum miserat* $(\overset{\times}{\sim}\sim\sim, \overset{\times}{\sim}\sim\sim)$ 28, 2, 6 (461, 12) *transiit cum notario dux (ut iussum est) statim, fodereque per militem quem duxit fundamenta exorsus Hermogenen susceperat successorem* $(\overset{\times}{\sim}\sim\sim, \sim\sim\overset{\times}{\sim}\sim)$, *eodemque puncto quidam optimates Alamanni uenere* 29, 5, 20 (511, 10) *omnes contrusit ad infimum militiae gradum, eosque . . . Tigauias uenire iusserat cum tribunis* $(\overset{\times}{\sim}\sim\sim, \sim, \sim\overset{\times}{\sim}\sim)$ 31, 12, 15 (588, 21) *Richomeres se sponte obtulit propria, ireque* (Valesius *ire qui* V) *promiserat libens* $(\overset{\times}{\sim}\sim\sim, \overset{\times}{\sim}\sim)$.

Uno loco tempora sine ulla necessitate rhytmica commutantur 27, 12, 5 (445, 3) *Cylaci spadoni et Arrabanni . . . commisit Armeniam . . . isdemque mandarat.*

Satis uideor demonstrauisse rationem clausularum utique habendam esse, si quis temporum usum Ammianeum explorare uoluerit. Sed quoniam et longum esse uideo in hanc rem totam inquirere neque, nisi hoc factum erit, de uariatione temporum iudicare licebit, hic erit consistendum.

15. Modi[1].

Persaepe in uno eodemque uerborum ambitu modi commutantur, ita ut eidem coniunctioni siue pronomini et indicatiuus et coniunctiuus subiciantur. De qua re Ehrismann exemplis non paucis

[1] Uberrime de hac uariatione egit W. A. Baehrens, Philol. Suppl. XII (1912) p. 516—523, compluribus locis auctorum maxime posteriorum scripturam codicum contra editorum libidinem summo iure defendens. Cf. praeterea Kroll, Rhein. Mus. 69 (1914) p. 106 sqq. Schmalz p. 516. 679 Anm. 1 Mayen p. 53 sq. Lorenz ad Plauti Most. 969 Madvig ad Cic. fin. 2, 19, 61 Uhlmann p. 74 76. 78. 82 Kottmann p. 50 sq. Leky p. 45 Koziol p. 235 sq. Thörnell Tert. II p. 12 sqq. Spindler p. 53 Löfstedt, Arnob. p. 48 sqq. Bonnet p. 676. 688 sq. A. Engelbrecht, Die consolatio des Boethius. Sitz. Ber. der Wiener Akad. 144 (1901) p. 29 sq.

collectis[1]: "Manifestum est" inquit "Ammianum in hoc usu cupiditati uariandi indulsisse. Tamen certos fines admittit et normam quandam in summa licentia obseruat, neque in omnibus sententiarum generibus modos uariat. Plerumque obuiam fit haec modorum confusio in iis sententiis, quae e coniunctionibus modo coniunctiuum modo indicatiuum regentibus pendent: in primis *cum* et *quod;* praeterea nonnullae sententiae relatiuae et paucae sententiae alius generis uariant". Ab hoc uiro docto ea exempla, de quibus sum disputaturus, omissa sunt.

Hoc usu minus perspecto priores editores contra codicum auctoritatem aequalitatem quandam instituere studentes Ammiani uerba ni fallor haud raro foede uexabant. Quorum nouissimus Clark hac quoque in re ut ceteroquin fidem codicis V plerumque sequitur. Itaque cum codice scribit 27, 10, 12 (442, 10) *cum* (at in apparatu *dum* proponit) *ad rupium obiecta*[2] *uenissent trudentibusque Alamannis* (*trudentes Alamannos* Petschenig) *euadere ad celsiora conantur, aduenit omne pondus armorum.* Ceteri omnes editores Gelenio duce *conarentur* substituunt. Lectio autem codicis Fuldensis cum aliis locis, quibus Ammianus coniunctioni *cum* uarios modos subiecit[3], tum alio adiumento ualidissimo defenditur. Sola enim numerum apte cadentem (–́ ⏑ –̀ –́ ⏑) facit, quae res quanti fuerit momenti, in iis quoque, quae sequentur, apparebit[4]:

16, 5, 9 (76, 23) *diebus uero quae ornate dixerit et facete, quaeue in apparatu uel in ipsis egerit congressionibus proeliorum, aut in re ciuili magnanimitate correxit et libertate, suo quaeque*

---

[1] p. 43 sqq. Mira quadam neglegentia Ehrismann exemplum uariationis modorum exhibet 24, 7, 5 (354, 5) *cum metuens si⟨bi⟩ quisque mussaret monstraretque perspicua ueritas, quod . . . ad aquas redire non poterit miles, tortique perfugae aperte faterentur se fefellisse, concursu[m] maximo extingui iussae* (BG *iussi* V) *sunt flammae,* cum uel modice intento lectori appareat uerbum *faterentur* a coniunctione *cum* pendere. Tum alius locus 17, 5, 13 (115, 10) auferendus est, qui ab Heraeo in aliam formam mutatus est uerbis codicis V restitutis. Denique notandum est tribus locis 14, 10, 1 sq. 25, 3, 15. 25, 3, 19 modum in sententiis non inter se iunctis, sed a diuersis sententiis primariis pendentibus uariari.

[2] Cf. Sol. 32, 7 *inter obiecta rupium.*

[3] Ehrismann l. l.

[4] Numero oratorio in auxilium uocato Baehrens et Löfstedt comprobauerunt uariationem modorum, quae apud alios scriptores conspicua est, integram esse relinquendam.

recte institutis ne cum inimicorum quidem incommodis in delicta conuenit ruere uoluntaria nihilque sit tam ⟨deforme⟩ quam . . .

Quoniam igitur constat Ammianum hanc uariationem uehementer appetiuisse, haud scio an duobus locis restituenda sit, quibus Clark fidem codicis V non tanti, quanti meo quidem iudicio par erat, fecit:

31, 15, 4 (595, 15) *et quia militum calonumque numerus magnus ciuitatem cum iumentis introire prohibitus adfixus parietibus moenium aedibusque continuis pro loci humilitate fortiter decernebat superaretque rabies inminentium ad usque horam diei nonam, subito pedites nostri trecenti . . . desciuerunt ad barbaros.* Sic V. *superaratque*, quod in E solo legitur, editores inde ab Accursio uulgo substituunt.

21, 7, 2 (227, 20) *per mare* (sc. in Africam) *notarium misit Gaudentium, quem exploratorem actuum Iuliani per Gallias aliquamdiu fuisse praestrinximus.* 3. *hunc enim obsequio celeri cuncta consideratione gemina efficere posse sperabat, quod aduersam partem metueret offensam et properabat, nanctus hanc oportunitatem, commendari Constantio, quem credebat procul dubio fore uictorem.* Sic V Lindenbrog Valesius Wagner Eyssenhardt. Si uero in eo offenderis, quod alterum uerbum melius ad tempus futurum referendum esse uidetur, Kiessling satis leui correctura *properabit* proposuit Gardthauseno et Ehrismanno (p. 29 adn. 44) adsentientibus. Neque aliter res se habet 14, 11, 11 (33, 2) *qui eum adulabili sermone per⟨iur⟩iis* (Clark *periis* V) *admixto solus omnium proficisci pellexit, uultu adsimulato saepius replicando, quod flagrantibus uotis eum uidere frater cuperet patruelis . . . participemque eum suae maiestatis adsciscet*, quem locum Ehrismann p. 45 Clarkio astipulante optime emendauit, *adsciscet* pro *adsciso et* V (*adscitum ut* G *adscisce⟨re⟩t* C. F. W. Müller Gardthausen) substituendo. Futurum ut hoc loco imperfecto coniunctiui, ita praesenti coniunctiui subiungitur 30, 2, 4 (529, 15) *ire propere iussit in Persas, responsum absolutum . . . perferentes: quod rex iustus . . . sceleste concupiscat Armeniam . . . et ni Sauromaci praesidia . . . inpraepedita reuerterint, inuitus ea complebit* (G *compleuit* V), *quae sponte sua facere supersedit.* Quae cum ita sint, adducor, ut credam Ammianum loco illo *properabit* scripsisse. Sed utcumque est, Clarkium coniecturam Bentleii *properaret* recipientem a uero aberrauisse puto.

16. Personaliter et impersonaliter dicta.

25, 7, 3 (376, 16) *quae super omnia hebetarunt eius anxiam mentem uno parique natatu quingenti uiri transgressi tumidum flumen incolumes custodibusque confossis reliquos consortes suos ad similem fiduciam concitasse.* Post *hebetarunt uiri transgressi* personaliter dictum infinitiuus additur, quasi uerbum impersonaliter positum praecederet. In qua uariatione satis dura offensus Gelenius suo ingenio ut mihi uidetur confisus *concitantes* pro *concitasse* scripsit, Novák autem *delati* post *concitasse* excidisse suspicatus est. Sed frustra fidem codicis optimi spreuerunt. Nam inaequalitatis haud minus audax alterum exemplum habemus 25, 9, 9 (383, 24) *numquam enim ab urbis ortu inueniri potest annalibus replicatis (ut arbitror) terrarum pars ulla nostrarum ab imperatore uel consule hosti concessa, set ne ob recepta quidem quae direpta sunt, uerum ob amplificata regna triumphalis glorias fuisse delatas*[1]. Sic V, nisi quod praebet *concessas et*, in E et a Valesio correctum. Gelenius autem cum editionem Castelli Bononiensem (B) secutus *partes ullas . . . concessas* exhiberet, quin inepto aequalitatis studio Ammiani uerba ipsius improbauerit, non dubito. Clarkium igitur, cum uerba tradita integra reliquit, prudenter egisse iudico.

17. Nominatiuus siue accusatiuus adiectiui et infinitiuus.

27, 11, 2 (443, 15) *ut uideretur, cum sibi fideret, de coturno strepere tragico et, ubi paueret, omni humilior socco.* 31, 12, 15 (588, 22) *pulchrum hoc quoque facinus et uiro conuenire existimans forti.*

18. Gerundiuum et enuntiatum finale[2].

Triplex est uariatio 21, 12, 8 (235, 13) *quia nec arietibus admouendis nec ad intentandas machinas uel ut possint forari cuniculi inueniebatur ⟨locus us⟩quam habilis.*

19. Participium et enuntiatum secundarium.

Participio futuri in altero membro enuntiatum finale respondet: 16, 11, 13 (90, 19) *Iulianus non leuaturus incommoda Galli-*

[1] Argumenta rerum gestarum, quae § 9 sq. indignationis commouendae causa narrationi inseruntur, e Val. Max. 2, 8, 4 sq. sumpta sunt; uide supra p. 88.

[2] Cf. Weissenborn-Müller ad Liu. 21, 18, 1 Draeger, Tac. p. 94 Kučera p. 21.

arum electus est, sed ut possit per bella deleri saeuissima 17, 13, 5 (129, 3) *ad citeriorem uenere* (EAG *uenire* V) *fluminis ripam, ut exitus docuit, non iussa facturi, sed ne uiderentur militis praesentiam formidasse* 21, 13, 3 (240, 14) *properare coegit, non ut lacesserent Persas in proelia, sed praetenturis iuncturos citeriores Tigridis ripas et speculaturos* 28, 6, 7 (482, 9) *creauere legatos, Victoriarum aurea simulacra Valentiniano . . . oblaturos utque . . . docerent.*

Enuntiato secundario participium praesentis siue perfecti aequatur[1]: 14, 11, 15 (33, 23) *emensis . . . longis interuallis et planis, cum Hadrianopolim introisset, . . . fessasque labore diebus duodecim recreans uires, conperit* (*recreans* pro *recrearet*, qua re minus perspecta Haupt *-que* delendum censuit) 22, 15, 13 (286, 11) *abunde . . . luxurians* (sc. Nilus) *ita est noxius, ut infructuosus, si uenerit parcior*[2] 25, 6, 1 (373, 20) *pronuntiatum est eum omnia perditurum, si intra uallum remansisset (ut cogitabat); superiorem uero fore profectum* 25, 6, 11 (375, 6) *progredientes nos sequebantur* (sc. Persae) . . .; *cum staremus ut pugnaturi, gradum sensim referentes moris diuturnis excruciabant.*

Ablatiuum absolutum et enuntiatum secundarium coniuncta siue sibi opposita uidemus 24, 8, 2 (355, 7) *resistebat intentius princeps, multis cum eo id nequaquam fieri posse monstrantibus, per effusam planitiem pabulo absumpto et frugibus uicorumque reliquiis exustorum inopia squalentibus ultima: quodque liquentibus iam brumae pruinis omne inmaduerat solum.* Apparet uariationem ideo effectam esse, ne ablatiui cumularentur 25, 6, 13 (375, 18) *Galli amnem primi omnium penetrarent, ut his magnitudine fluentorum abreptis, residuorum pertinacia frangeretur, aut si id perfecissent inno⟨cui⟩, transitus fidentior temptaretur.*

20. Accusatiuus cum infinitiuo et enuntiatum a particula *quod* incipiens.

Ut apud alios serioris aeui auctores ita apud Ammianum particula *quod* pro accusatiuo cum infinitiuo post uerba sentiendi

[1] Huiusmodi exempla satis audacia e Plin. maiore Müller p. 64 sq. profert.

[2] Sol. 32, 14 *hoc etiam addunt pariter eum nocere, siue abundantius exaestuet siue parcius.*

et declarandi posita multum uiget[1]. Utraque structura unum idemque uerbum semel sequitur 18, 6, 16 (147, 25) *pandit rerum integram fidem docetque, quod . . . ad Persas abierat profugus, exindeque . . . speculatorem se missum ad nostra saepe ueros nuntios reportasse. at nunc se a Tamsapore et Nohodare optimatibus missum . . . ad eos redire, quae didicerat, perlaturum*[2]. Ceteris locis, quae uariatae structurae testimonia Ehrismann[3] congessit, paulo aliter res se habet, id quod Reiterum[4] iam exposuisse moneo. Nam aut altera ex altero uerbo pendet, uelut 25, 3, 15 (365, 3) *contemplans . . . laetandum esse potius quam dolendum, illud quoque aduertens, quod . . . persoluerunt*, aut altera ex altera apta est, ne infinitiui cumulentur, uelut 28, 6, 19 (484, 9) *se quoque mox referre firmauit* (sc. Romanus), *quod . . . donatiuum militis omne in quaestus auerterit proprios* (sc. Palladius).

21. Coniunctiones in sententiis secundariis.

27, 11, 2 (443, 14) *erat tamen interdum timidus ad audaces, contra timidos celsior, ut uideretur, cum sibi fideret, de coturno strepere tragico, et ubi paueret, omni humilior socco.* Quo loco, quem aliquotiens iam adhibui, solito putidius et ineptius studium inconcinnitatis elucet[5]. *Cum* et *si* coniunctiones altera alteram haud raro excipiunt, cuius uariationis exempla Ehrismann p. 55 nonnulla congessit. Praeterea haec animaduerti: 14, 11, 14 (33, 19) *uenere tamen aliqui iussu imperatoris administrationum specie diuersarum eundem . . . custodituri; inter quos Leontius erat, postea urbi praefectus, ut quaestor, et Lucillianus quasi domesticorum comes* 21, 5, 6 (224, 1) *sequimini uiam consilii mei salutarem (ut puto), cum integritas rerum intentioni nostrae uoluntatique respondeat, et dum maioribus uacant praesidiis regiones Illyricae, . . . Daciarum interim fines extimos occupemus.*

---

[1] Cf. Kallenberg p. 9 sqq. Ehrismann p. 66 sqq. A. Reiter, De Ammiani Marcellini usu orationis obliquae. Diss. Wirceburgens. (Ambergae) 1887 p. 39—51. Mayen autem in dissertatione uberrimis copiis instructa, etsi horum opera iam publici iuris facta erant, Ammianum non respexit. — Löfstedt, Per. Aeth. p. 116 sqq.

[2] Talis uariationis haec exempla apud Mayen inueni: Tac. ann. 14, 6 (p. 16) Sidon. carm. 15, 51 sqq. (p. 25) Alc. Auit. carm. 4, 105 sqq. (p. 26) Ven. Fort. Mart. 2, 230 sqq. (p. 27).

[3] p. 67. [4] p. 46 sq.

[5] Vide p. 117. 127. 137.

22. Nomina gentium et terrarum[1].

17, 7, 13 (118, 20) *in Asia Delos emersit . . . et Eleusin in Boeotia et apud Tyrrenos Vulcanus* 23, 3, 1 (299, 17) *duae ducentes Persidem uiae regiae distinguntur, laeua per Adiabenam et Tigridem, dextra per Assyrios et Eufraten.* Florum hoc loco exscripsit[2]:

23, 5, 20 (309, 1) *Fidenas . . . Roma subuertit et Faliscos ita oppressit et Veios et* (V *ut* EBG) *suadere nobis laborat* (*-et* bG) *monumentorum ueterum fides, ut has ciuitates aliquando ualuisse credamus.*

Flor. epit. 1, 12, 4 *Falisci sponte se dediderunt, crematae suo igne Fidenae, direpti funditus deletique Veientes . . . 11. hoc tunc Vei fuere. nunc fuisse quis meminit? quae reliquiae? quod uestigium? laborat annalium fides, ut Veios fuisse credamus.*

23, 6, 14, (312, 14) *sunt autem in omni Perside hae regiones maximae . . . Assyria Susiana Media Persis Parthia Carmania maior Hyrcania Margiana Bactriani Sogdiani Sacae Scythia ⟨infra Imaum et⟩* (om. V add. Gardthausen) *ultra eundem montem Serica Aria Paropanisadae Drangiana Arachosia et Cedrosia* 25, 4, 24 (371, 12) *cuncta petebantur a Persis ad usque Bithynos et litora Propontidis.* 25. *at in Galliis . . .* 25, 10, 12 (386, 21) *Bithyniam distinguit et Galatas* (c. c. $\stackrel{\times}{\sim}$ ∼, ∼, $\stackrel{\times}{\sim}$ ∼ ∼) 27, 9, 6 (438, 11) *Pamfyliam adflictabant et Cilicas* (c. c. $\stackrel{\times}{\sim}$ ∼, ∼, $\stackrel{\times}{\sim}$ ∼ ∼) 27, 12, 17 (447, 17) *Sauromaces Armeniis finitima retineret et Lazis, Aspacures Albaniae Persisque contigua* 31, 2, 21 (561, 21) *ad usque . . . Armenios discurrentes et Mediam.*

23. Gradus comparationis.

Persaepe Ammianus gradum positiuum cum superlatiuo siue comparatiuo coniungit, qui usus, quod nemo ignorat, cum apud prisci et optimi temporis auctores nonnumquam apparet, tum in infima Latinitate latissime patet[3]. Qua de re Kroll: "Die Vor-

[1] Müller p. 65.

[2] Finke p. 30 sq.

[3] Schmalz p. 616 Kühner-Stegmann II: 2 p. 476 Anm. 20. 478 sq. Anm. 23 Wölfflin, Comp. p. 54 sqq. (in primis p. 61. 66 sq.) Sittl p. 101 sqq. W. A. Baehrens, Glotta V (1914) p. 92 sqq. Salonius p. 195 sqq. (a quo alii libri laudantur) Kottmann p. 52 Geisau p. 29 sq. Watson p. 216 Spindler p. 54. Multa praeterea in indicibus CSEL adiectis inueniuntur. — Eadem inconcinnitas in lingua Graeca conspicua est; cf. Kühner-Gert II: 1 p. 24 adn. 2.

liebe für die Verbindung von Positiv und Superlativ ist bedingt erstens durch die Abnutzung der Steigerungsgrade, die vulgär aber nicht spezifisch afrikanisch ist, und aus der Vorliebe für barocke Inconcinnität, welche bei den Afrikanern besonders hervortritt, aber nicht vulgär ist[1]". Quod ut ex parte uere dictum esse concedo, ita non mediocriter supplendum esse uidetur. Nam quod gradus positiuus et superlatiuus inter se iuncti iam apud Plautum et Ciceronem leguntur, neque illud neque hoc uerum esse contendo. Alia uia W. A. Baehrens ingressus hanc uariationem ita explicat, ut in adiectiuo gradu positiuo posito uim quandam maiorem et fere eandem ac superlatiui inesse credat, ita ut inaequalitas quaedam uideatur, re uera non sit[2]. Tertia restat sententia, ab A. H. Salonio prolata. Atque praeclare uidit in plerisque exemplis superlatiuum in altero membro positiuum in priore usurpatum sequi, qua de re[3]: "Immerhin scheint es mir" inquit ". . . ausser allem Zweifel zu sein, dass der Superlativ in solchen Verbindungen . . . nicht gleichbedeutend mit einem Positiv ist, sondern eine steigernde Kraft hat. Am deutlichsten tritt diese steigernde Bedeutung hervor, wenn einem Positiv der Superlativ desselben Adjektivs folgt, wie z. B. *bone et optime magister, uale* (Fronto, S. 39, 11 N.)"[4]. Huic uiro docto in eo assentior, quod ne apud posteriores quidem uim maiorem superlatiui gradus ita euanuisse credo, ut inter utrumque gradum nullum fere sensus discrimen intercederet, neque dubito, quin fieri potuerit, ut superlatiuus, quo uis adiectiui augeretur, positiuo adderetur, etsi iudicio incerto plerumque ferimur. Sed uereor, ne hoc genus ab illo, quo positiuus superlatiuum sequitur, Salonius nimis grauiter distinxerit. Nam si ea exempla examinauerimus, quibus Ammianus duo adiectiua

---

[1] Rhein. Mus. 52 (1897) p. 587. Opinionem eorum, qui huius generis inconcinnitatem ficticiae illi Africitati attribuebant, commemorare non opus est.

[2] Cf. etiam Wölfflin, Comp. p. 54 sq.

[3] p. 196.

[4] Eodem modo Löfstedt, id quod Salonius non commemorat, iam pridem hanc ac tales uerborum iuncturas interpretatus est: Glotta IV p. 260 Arnob. p. 65 sq. Dicit enim (p. 66): "natürlich liegt in einer Verbindung wie *bonus et optimus* ursprünglich eine wirkliche Steigerung vor, allmählich verflüchtigt sich aber das Gefühl für den eigentlichen Charakter des Superlativs, und das Ganze wird mit der Zeit ein ziemlich reiner Pleonasmus". Cf. etiam id. Tert. III p. 71 sq.

eiusdem fere significationis diuerso gradu coniunxit, illud quidem apparebit superlatiuum in plerisque ultimum locum tenere: 14, 6, 8 (13, 22) *exigua haec spernentem et minima* 17, 9, 4 (120, 26) *dura et perpessu asperrima* (cursus causa $\overset{\times}{\sim} \sim, \sim \overset{\times}{\sim} \sim \sim$) 20, 4, 16 (192, 9) *capacem rationis et prudentissimum* (c. c. $\overset{\times}{\sim} \sim, \sim, \sim \sim \overset{\times}{\sim} \sim \sim$) 29, 5, 23 (511, 25) *hoc ut dirum uituperant et asperrimum* (c. c. $\overset{\times}{\sim} \sim \sim, \sim, \sim \overset{\times}{\sim} \sim \sim$). Si uero in superlatiuo his locis uim maiorem inesse credimus, haud scio an idem sit intellegendum eo loco, quo superlatiuus antecedit: 15, 7, 2 (56, 10) *causa . . . uilissima fuit et leuis* (c. c. $\overset{\times}{\sim} \sim, \sim, \overset{\times}{\sim} \sim$). Sed haec missa facio. Illud enim maioris esse momenti censeo, quod cum ex his locis ipsis licet suspicari, tum infra comprobandum erit, manifestam in hac re esse uim clausularum[1].

a) positiuus et superlatiuus.

Tanta in hac uariatione constantia est, ut quam rarissime duo superlatiui et ii quidem, quorum aut uterque aut alter contra normam conformatus est, copulentur. Sunt autem hi loci: 16, 12, 18 (94, 1) *summis infimisque adprobantibus.* Similiter 19, 9, 2 (172, 19) 31, 5, 14 (569, 14). — 24, 6, 9 (351, 18) *per prima postremaque discurrens* 25, 4, 15 (369, 15) *liberalitatis eius testimonia plurima sunt et uerissima* 26, 2, 9 (394, 9) *ubi pericula maxima sunt et creberrima* 27, 6, 9 (431, 24) *pietatis summum primumque munus est.* Sed in tot libris numquam superlatiuus in *-issimus* desinens similem sequitur[2]. Atque multum ad hanc rem id ualuisse opinor, ne uoces similiter exeuntes concurrerent, quod Ammiano displicuisse uidetur[3].

Iam uero ea exempla segreganda sunt, quibus positiuo aduerbium accedit: 23, 5, 1 (304, 17) *munimentum tutissimum et f a b r e p o l i t u m*[4] 22, 6, 1 (258, 9) *genus hominum controuersum et*

---

[1] Idem in Arnobio Lorenz p. 21 sq. et Löfstedt, Arnob. p. 57 (cf. etiam p. 54 sqq.) demonstrauerunt.

[2] Duo superlatiui huiusmodi omnino in eodem uerborum ambitu rarissime leguntur, uelut 22, 15, 28 (289, 15) *turres ab imo latissimae, in summitates acutissimas desinentes.*

[3] Vide supra p. 113 et adn. 4.

[4] Cf. 19, 5, 4 (164, 9) *fabre politae* (scalae) 29, 3, 4 (503, 5) *thorace polito faberrime* Apul. met 2, 4 (27, 21 H.) *uuae faberrime politae* 4, 32 (100, 7) *simulacrum fabre politum.*

adsuetudine perplexius litigandi semper laetissimum maximeque (*-aeque* V) *auidum multiplicatum reposcere* (quamquam *maxime* potius ad totum enuntiatum spectat). Huc alium locum refero, quem in hunc modum restituendum esse censeo: 23, 6, 66 (324, 11) *Baetae . . . urbibus licet non multis, magnis tamen celebrantur et opulentis, inter quas maxime Asmira et Essedon et Asparata et Sera nitidae sunt et notissimae.* — *Maximae* Clark cum aliis editoribus. Minoris est momenti, quod V *maxime* praebet, sed hoc et ad sententiam magis quadrare uidetur neque ab Ammiani usu loquendi abhorret[1].

In positiuo uim quandam maiorem uel in positiuo paulo infirmiorem his locis inesse crediderim. Accedit, quod plerique ita sunt comparati, ut alteri adiectiuo aut positiuus aut superlatiuus desit: 15, 5, 27 (53, 10) *ut spectabilis colebatur et intimus* 15, 11, 5 (66, 5) *ad quorum* (Aquitanorum) *litora ut proxima placidaque merces aduenticiae conuehuntur* 20, 3, 5 (187, 9) *ne proxima quidem et adposita cernere queamus* 21, 11, 1 (233, 7) *maximis rebus et seriis* 23, 6, 67 (324, 21) *sericum ad usus antehac nobilium, nunc etiam infimorum sine ulla discretione proficiens* (an *nobili⟨or⟩um* legendum est, id quod Clark, quo cursum prauum $\overset{\times}{\sim}\sim\sim, \sim\overset{\times}{\sim}\sim\sim$ tollat, in Corrigendis proposuit?) 28, 6, 18 (484, 1) *potenti et palatii summatibus proximo* 29, 2, 22 (501, 5) *ultimi sanguinis et ignoti* 29, 5, 2 (507, 19) *minima et superflua* 30, 8, 9 (550, 12) *nullus egens repperiretur aut infimus*[2].

Sed in maxima parte exemplorum uis clausulae perspicua est, etsi non nego eas quoque rationes, de quibus supra disputatum est, nonnihil ualuisse. Nam siue superlatiuus positiuum sequitur siue antecedit, nisi gradibus comparationis commutatis oratio numerose cadere non potuit. Illius generis haec sunt: 18, 6, 18 (148, 13) *suopte ingenio inritabilis et asperrimus* (cursus est uelox: $\overset{\times}{\sim}\sim\sim, \sim, \sim\overset{\times}{\sim}\sim\sim$; cf. *inritabilis et asper* cursu prauo $\overset{\times}{\sim}\sim\sim, \sim\overset{\times}{\sim}\sim$) 22, 15, 28 (289, 11) *multa in illis tractibus pretium est operae ac maxima cernere, e quibus . . .* (Heraeus, *opere maxima aeger naequibus* V) 23, 3, 7 (301, 1) *munimentum robustum et con-*

[1] Aduerbium fortasse ad utrumque adiectiuum spectat. Ammianus autem non aspernatus est uim superlatiui aduerbiis, uelut *admodum perquam satis*, augere. Cf. Wölfflin, Comp. p. 47 sqq.

[2] Eadem est uis utriusque gradus 23, 6, 23 (314, 9) *splendidissimae uero et peruulgatae hae solae sunt tres.*

mercandi opimitate gratissimum 23, 6, 41 (318, 11) *Persis habitatur antiqua, minutis frugibus diues et palmite, aquarumque copia iucundissima* 23, 6, 82 (327, 19) *nostram consuetudinem rident* (Persae), *quae interdum facundos, iurisque publici peritissimos, post indoctorum conlocat terga* 24, 5, 6 (348, 7) *celsum castellum offendit et munitissimum* 26, 6, 8 (401, 22) *erat inexorabilis et crudelis, et intrepido corde durissimus* (Bentley *rudissimus* V), *nec reddendae nec accipiendae rationis umquam capax, inuisior Cleandro . . . et onerosior Plautiano* 27, 3, 3 (423, 8) *ambitioso ponte exultat atque firmissimo*[1] 28, 4, 3 (466, 15) *lectus alia et* ⟨*ad*⟩ *populi fauorem adipiscendum aptissimus, non numquam tamen rigidus* 30, 4, 8 (536, 14) *uidere est per eoos omnes tractus uiolent*⟨*a*⟩ *et rapacissima* (cursus uelox) *genera hominum* (cursus tardus. Clark post *rapacissima* non distinxit). — Superlatiuus antecedit 19, 6, 1 (165, 11) *quem in locum ut capacissimum et munitum* (cursus uelox) 23, 6, 29 (315, 22) *pingui fecunditate laetissimi,* ⟨*et*⟩ *fluminibus fontiumque uenis liquidis locupletes.* Atque haud scio an in duobus structura uariata rhytmo attribuenda sit, quamquam Clark in textu rhytmice distinguendo cursum non indicat. Quorum alterum dignum est, quod paulo diligentius consideretur. Nam quoniam satis constat Ammianum argumenta antiquitatis e Valerio Maximo saepe sumpsisse[2], non dubito, quin hoc loco ex illo pendeat. Age nunc comparemus:

18, 3, 7 (141, 2) *ignorans profecto ueteris* (Cornelissen Schneider *uetus* V) *Aristotelis sapiens dictum, qui Callisthenen sectatorem et propinquum suum ad regem Alexandrum mittens, ei saepe mandabat, ut quam rarissime et iucunde apud hominem loqueretur.*

Val. Max. 7, 2 ext. 11 *Aristoteles Callisthenen auditorem suum ad Alexandrum dimittens monuit cum eo aut quam rarissime aut quam iucundissime loqueretur.*

[1] Haec uerba omittit V, addit Gelenius. Agitur de ponte, quem praefectus urbis L. Aurelius Auianius Symmachus (a. 364—366) *condidit ipse et magna ciuium laetitia dedicauit.* Peropportune accidit, quod titulus eiusdem sub ponte San Sisto repertus est. Cf. Mommsen, Ges. Schr. VII p. 389 sqq. "Die Echtheit" inquit p. 390 "der . . . nur durch Gelenius aufbehaltenen Worte Ammians wird durch diese inschriftliche Bestätigung über jeden Zweifel erhoben".

[2] Vide supra p. 1 adn. 3. 88. 116 adn. 2. 127 adn. 1.

Credo autem Ammianum uerba eius aequaliter expressa ideo mutasse, ut oratio in membro breuiore aptius caderet (*rarissime et iucunde* $\overset{\times}{\sim} \sim \sim, \sim, \sim \overset{\times}{\sim} \sim$ cursus uelox). Neque aliter de altero iudico: 23, 6, 86 (328, 19) de margaritis *minima autem uel magna* (cursus planus, etsi CLARK quidem non distinguit), *pro qualitate haustuum figurantur*[1].

Sed nulla ratio rhytmica his locis subiecta est: 20, 4, 15 (192, 2) *post multas felicissimasque uictorias* (*felicesque uictorias* eundem cursum praebuisset) 23, 6, 55 (322, 4) *natio antehac bellatrix et potentissima* 25, 10, 5 (385, 13) *gratissimus amnis et liquidus* (uide etiam p. 11).

Restat, ut nonnullos adiciam, quibus in locis uterque gradus suo substantiuo annectitur: 24, 7, 2 (353, 19) *quos dispalatos nuper densi tramites et latebrae texere notissimae* (*artissimae* PETSCHENIG, sed coniectura nil opus est) 25, 4, 7 (368, 6) 27, 5, 8 (429, 19) 31, 5, 17 (570, 3). Item in sententiis contrariis gradus uariantur 22, 15, 20 (288, 1) *audax tamen crocodilus monstrum fugacibus; ubi audacem senserit timidissimum*[2].

b) positiuus et comparatiuus.

De immoderato usu comparatiui HASSENSTEIN haec habet: "Libentissime Ammianus ad leuandam orationis seueritatem pro adiectiuorum et aduerbiorum positiuo utitur comparatiuo, qui ob eam rem tam creber est, ut fere sit molestus"[3]. Qua in re uim clausulae, cum comparatiuus rhytmo egregie faueat, haud obscuram uidemus[4]. Nam ut alia omittam, ubi positiuus et com-

---

[1] Gell. 22, 16, 86 *minima uel magna.* — De ratione, quae inter Ammiani excursum de margaritis et Plinii ac Solini uerba intercedit, conferas MOMMSEN, Sol. p. XXI sq. Solinus de margarita ita loquitur 53, 25 *quantoque magis hauserit, tanto magis proficit lapidum magnitudo.*

[2] A. GERCKE, Seneca-Studien. JclPh. Suppl. 22 (1896) p. 99 sq., quo auctore noster haec narraret, uerbis Senecae Plinii maioris Solini inter se comparatis eruere conatus ad hanc conclusionem peruenit: "Ammianus muss also die zugespitzten Gegensätze anderswoher als aus der Chorographie entlehnt haben, das heisst, aus Senecas Naturales Quaestiones [4, 2, 15 *fugax animal audaci, audacissimum timido*], die also zu seine ausgebreiteten Lektüre gehörten".

[3] p. 30. Cf. LIESENBERG III p. 5 sq.

[4] Quae quantum ualeat, ubi comparatiuo aduerbium additur, uel maxime apparet: 14, 6, 12 (14, 19) *miraberis numquam antea uisus summatem uirum tenuem te sic enixius* (G *desisse nixius* V) *obseruantem, ut* ... (cursus uelox) 14,

paratiuus aut coniunguntur aut in suo quisque membro positi sibi respondent, animaduertendum est cursum deprauari positiuo gradu in locum comparatiui substituto: 16, 7, 8 (80, 7) *aut rapax et feritate contemptior fuit* (cursus planus), *aut propensior ad laedendum* (cursus uelox), *uel regentibus nimium blandus, aut potentiae fastu superbior* 16, 12, 37 (97, 6) *cum . . . eques se fortiter conturmaret, et muniret latera sua firmius pedes* (cursus planus) 21, 10, 1 (231, 4) *ut erat . . . audax et confidentior* (cursus uelox) 22, 15, 19 (287, 18) *circa cubantem feram uolitans blande, genasque eius inritatius titillando* (cursus uelox) 25, 5, 6 (373, 3) *cum incuruus ille uisus et longior aduentaret* (cursus uelox) 27, 8, 9 (437, 3) *per dolos occultiores* (cursus uelox), *et inprouisos excursus.* Uno loco propter clausulam positiuus pro comparatiuo in altero membro exstat 16, 12, 49 (99, 13) *ad usque Primanorum legionem peruenit . . . ubi densior et ordinibus frequens, miles instar turrium fixa firmitate consistens, proelium maiore spiritu repetiuit* (Büchele uertit: "in dichteren und zahlreicheren Linien"). Obseruandum est *ordinibus frequentior* minus apte cadere (×∼ ∼ ∼, ∼ ×∼ ∼ ∼).

Sed et sine hac necessitate hi gradus coniunguntur: 14, 7, 12 (21, 2) *acer* (Gronouius *afen* V *asper* BG Mommsen) *quidem sed ad lenitatem propensior* 16, 12, 24 (95, 3) *audax et fidus ingenti robore lacertorum, ubi ardor proelii sperabatur, inmanis, equo*

6, 24 (17, 23) *haec cum ita tutius obseruentur* 28, 4, 5 (467, 1) *ita effrenatius exarserunt, ut* (cursus uelox) 30, 8, 3 (548, 12) *ita erat effusior ad nocendum, ut* (cursus uelox). Ex immenso numero exemplorum praeterea haec affero neque tamen necesse habeo cursum indicare: 14, 5, 6 (11, 8) *iussa licentius supergressus* 14, 7, 6 (19, 16) *uulgi sordidioris audaciam* 14, 8, 6 (24, 1) *diutius rexit* 14, 10, 9 (29, 17) *fidentius resistebant* 15, 8, 16 (60, 20) *uultumque excitatius gratum* 16, 12, 49 (99, 17) *ira flagrantior* 17, 13, 4 (128, 27) *licentius fluit* 17, 13, 10 (129, 23) *Augustum cautius stipans* 18, 7, 5 (150, 16) *cruciati diutius* 18, 8, 4 (152, 8) *excitatius clamitantes* 18, 10, 3 (155, 17) *benignius confirmauit* 19, 11, 5 (177, 6) *modestius percunctando* 19, 11, 13 (178, 18) *fastu fidentior* 20, 4, 14 (191, 23) *destinatius adigentes* 20, 5, 5 (194, 11) *abruptius inundantes* 20, 7, 15 (200, 2) *gens rapiendi cupidior* 21, 11, 2 (233, 13) *pigrius motae* 21, 12, 2 (234, 7) *redire citius imperauit* 21, 12, 18 (238, 12) *fide religiosius reddita* 22, 15, 12 (286, 8) *signatius appellata* 25, 3, 23 (366, 14) *perplexius disputans* 26, 1, 12 (392, 7) *nondum extentis fusius regnis* 28, 1, 49 (458, 5) *semet abstrusius amendarunt* 30, 3, 2 (532, 5) *examinatius lectis* 30, 8, 11 (551, 2) *abiectius pallens.* Sed etiam sine rhytmi necessitate, uelut 14, 11, 24 (35, 20) *blandius palpantes periuriis* 22, 5, 3 (257, 18) *monebat ciuilius* (*ciuiliter* eundem cursum effecisset) et saepissime.

spumante sublimior, erectus in iaculum formidandae uastitatis, armorumque nitore conspicuus ante a⟨lios⟩ (Mommsen, *antea* V), *et strenuus* (transposuit Clark) *miles et utilis praeter ceteros ductor* 16, 12, 47 (99, 5) *pares enim quodam modo coiere* (A *cum re* V) *cum paribus, Alamanni robusti et celsiores, milites usu nimio dociles: illi feri et* (EAG *fieret* V) *turbidi, hi quieti et cauti: animis isti fidentes, grandissimis illi corporibus freti* 17, 6, 2 (116, 8) *ignauus sed uerbis effusior* 21, 16, 9 (248, 4) *acrius exurgens quam ciuiliter* 23, 2, 4 (298, 20) *placabilis esset et lenior* 26, 5, 7 (398, 13) *cum legatis . . . certa et praestituta ex more munera praeberi deberent, minora et uilia sunt adtributa*[1] 27, 6, 2 (430, 16) *lenis uideri cogebatur et mollior* 27, 11, 2 (443, 15) *timidus ad audaces, contra timidos celsior* (uide supra p. 129) 28, 1, 7 (449, 24) *tractabilis erat et mollior* 28, 3, 6 (464, 23) *dux alacrior ad audendum, et corde celso ad uindictam conpertorum erectus* 29, 1, 6 (488, 14) *alia se, si licuerit dicere, monstraturum, metuenda et* (G *metuendae* V) *potiora* 29, 1, 25 (492, 3) *sicut erat inpendio eloquentior, et in uerba periculosa proiectus* 29, 2, 12 (498, 19) *nec tamen post haec . . . repressius actum est uel pudenter.*

c) comparatiuus et superlatiuus[2].

19, 5, 2 (163, 17) *aliquotiens* (Clark *aliquem* V) *sto⟨li⟩dius* (G *studius* V) *erumpentes, dimicantesque fidentissime.* Bentley et Petschenig *studios⟨e⟩* coniecerunt, optime quidem, sed lectionem Gelenii propter clausulam $\overset{\times}{\sim} \sim \sim, \sim \sim \overset{\times}{\sim} \sim$ cum Eyssenhardt Gardthausen Clark praeferendam esse puto. 26, 10, 13 (417, 7) *haec inplacabilitas causae quidem piissimae, sed uictoriae foedioris* (cursus causa, *uictoriam foedantis* bG).

Denique monendum est omnes gradus notabili genere uariationis in uno eodemque uerborum ambitu legi 27, 6, 15 (432, 27) *quem* (Gratianum) *oculorum flagrantior lux commendabat, uultusque et reliqui corporis iucundissimus nitor, et egregia pectoris indoles,* etsi in *egregia* eadem fere uis atque in superlatiuo inest. Quam ob rem haud scio an Clark ueram orationis formam hoc loco reppererit: 15, 7, 1 (56, 8) *in audiendo celeri⟨or, in⟩*

[1] Cursus est uelox, nam *uilia* per synizesin legendum est; cf. Harmon p. 223 sq. — *uiliora* bG aequalitatis gratia.

[2] Variatio huius generis raro inuenitur; cf. tamen Wölfflin, Comp. p. 68 sq. Watson p. 216 Spindler p. 54.

disceptando iustissimus, natura beniuolus. Pro *celeri* V uulgo *celer in* (EBG) edebant, sed cursus obstat, cuius gratia Clark *celerior* scribit. Sed quod in apparatu critico alio remedio cursum correcturus *celerrimus* proponit, hoc uel eo condemnatur, quod ὁμοιοτέλευτον efficitur, Ammiano plane inusitatum.

Index rerum et uerborum.

Index locorum.

Corrigenda.

Pag. 2 u. 9 legendum est Das
„ 16 adn. 1 legendum est familiariora
„ 52 u. 19 „ „ Argentoratensem
„ 69 u. 25 „ „ 160
„ 86 u. 9 addendum „ *potissima* iam BENTLEY. Cf. etiam 18, 5, 1 (p. 111)
„ 111 adn. 2 legendum „ ἀντίϑεσιν